

סימן ג

הבגד המקבל טומאה

117 מבוא

117 פרק א: החומר שממנו נעשה הבגד

הסוגיה בשבת – שלוש דעות על טומאת בגדים שאינם מצמר ופשתן 117 ◊
המחלוקת על חיובם בציצית מדאורייתא 119 ◊ לדעת רבא שהם חייבים
בציצית משמע ביבמות שאינו מריבוי מיוחד, אלא סתם "בגד" כולל הכל 120 ◊
מחלוקת הראשונים בשאלה זו 121 ◊ ראייה מהגמ' בשבת לדעה שלרבא "בגד"
כולל הכל 123 ◊ ההשלכות ממסקנה זו 123 ◊ שיטת המשנה התוספתא
והירושלמי – כל הבגדים טמאים בשיעור שלוש על שלוש אצבעות 125 ◊
שיטת הספרא – שאר הבגדים מלבד צמר ופשתן אינם טמאים כלל 129 ◊
מחלוקת הראשונים על הכרעת ההלכה בציצית והשלכתה על שיטתם
בטומאה 132 ◊ שיטת הרמב"ם – שאר בגדים נטמאים בג' טפחים 134 ◊
שיטת הר"ש והרא"ש – שאר בגדים טמאים בג' אצבעות 135 ◊ שיטת רב
האי גאון ששאר בגדים טהורים לגמרי, והקשיים בה 136 ◊ סיכום ומסקנה –
מסתבר כדעת הר"ש 138

140 פרק ב: גודל הבגד

הגמרא בשבת – בגד שלם מקבל טומאה בכל שהוא 140 ◊ דעות הראשונים
על התנאים לדין זה 141 ◊ בתעשייה המודרנית הבגדים נחשבים כבגד בפני
עצמו, למרות שהם נחתכים מיריעה גדולה 142 ◊ שיעור ג' אצבעות – האם
יש לו חשיבות בימינו? 146 ◊ סיכום 148

148 פרק ג: החיבור בין חוטי הבגד

הגמרא בשבת – בגד הוא טווי וארוג 148 ◊ הספרא והתוספתא – גם
לבדים טמאים 150 ◊ בראשונים יש דעות שונות האם לבדים טמאים 150 ◊
הלבדים התרבו רק כשהם משמשים ללבישה או ישיבה 152 ◊ מחלוקת
האחרונים האם נייר נחשב "לבדים" 154 ◊ הלבדים עשויים מסיבים דקים,
ואילו יריעה אחידה כעין שקית פלסטיק אינה "לבד" 155 ◊ ראייה לכך מדין
מפץ 155 ◊ סיכום 157

157 פרק ד: בגד סינתטי

מחלוקת הפוסקים על טומאת בגד סינתטי וטעמיה 157 ◊ פירוט דעות

הפוסקים 158 ◊ בירור דעת החזו"א 160 ◊ מחלוקת הפוסקים על חיוב בגד
ניילון בציצית 161 ◊ הכרעת ההלכה לענ"ד שבגד סינתטי מקבל טומאה 163
החילוק בין בגד ארוג לבין יריעה אחת 166 ◊ טומאת מדרס ביריעה אחת,
כגון סדין ניילון 167 ◊ ביאור סברת החזו"א המטהר 168 ◊ סיכום 169

סיכום כללי ומסקנות 169

סימן ג הבגד המקבל טומאה

מבוא

ההבנה הראשונית במושג 'בגד', הן במקרא ובמשנה והן בשפת ימינו, היא מה שמיועד למלבוש. אם זהו המובן בפסוקים המדברים על טומאת בגד, אין זה משנה ממה הוא עשוי ומה אופן ייצורו, והשאלה היחידה הקובעת היא ייעודו של החפץ, האם הוא משמש ללבישה או לא. ברם, הפסוק העוסק בטומאת בגד במגע השרץ מונה אותו בין רשימת חומרים: "מכל כלי עץ, או בגד, או עור, או שק, כל כלי אשר יעשה מלאכה בהם" (ויקרא יא, לב; ולגבי ה"שק" ראה תו"כ שמיני פרק ח, א-ד). מכאן ש"בגד" האמור כאן אינו מלבוש אלא בד. כך משמע גם בפרשיות אחרות העוסקות בטומאת בגדים, כגון בויקרא טו, יז: "וכל בגד וכל עור אשר יהיה עליו שכבת זרע וכובס במים וטמא עד הערב", ובבמדבר לא, כ, לגבי טומאת מת: "וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו". דוגמה לכך גם בעניין כיסוי כלי המשכן ב"בגד" (במדבר ד, כמה פעמים). לאור זאת דנו חז"ל בשאלה מהו החומר שממנו נעשה הבגד המקבל טומאה ומהי צורת עשייתו.

ההגדרות המדויקות של טיב הבגד, מבחינת החומר ודרכי עיבודו, מקבלות משנה חשיבות בימינו, לאור העובדה שרוב הביגוד כיום איננו מצמר ופשתן כפי שהיה בעבר, וגם שיטות הייצור כיום שונות בתכלית מכפי שהיו בזמן המקרא והמשנה. הדבר מחייב לבחון את יסודות הלכות הבגד, על מנת לברר את דינו של הבגד המודרני.

פרק א: החומר שממנו נעשה הבגד

א. הסוגיה בשבת

לעניין טומאת בגדים בשאר המינים מלבד צמר ופשתן הובאו בשבת כו-כז שלוש ברייתות: א. דעת רבי שמעון בן אלעזר: "כל היוצא מן העץ – אין בו משום שלש על שלש, ומסככין בו, חוץ מפשתן". הגמ' מבארת שכוונתו לחלק בין צמר ופשתן לבין שאר המינים: לדעת אביי כוונתו ששאר המינים אינם מק"ט כלל. לדעת רבא כוונתו שאינם נטמאים בשיעור שלוש על שלוש אצבעות (להלן: ג"א), אבל נטמאים בשיעור שלושה על שלושה טפחים (להלן: ג"ט)¹.

1 הירושלמי ביאר את שיטת רשב"א אחרת, כדלקמן.

- ב. דעת תנא דבי רבי ישמעאל (להלן: תדבר"י קמא): "הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים, מה להלן צמר ופשתים – אף כל צמר ופשתים". כלומר, מאחר שבטומאת נגעים פירטה התורה "בבגד צמר או בבגד פשתים" (ויקרא יג, מז), יש ללמוד שגם ה"בגד" הסתמי בתורה אינו אלא צמר ופשתים. אף כאן נחלקו אמוראים בפירוש הדברים, ונאמרו בזה שלוש דעות: 1. דעת אביי: אין טומאת בגדים בשאר מינים חוץ מצמר ופשתין (וכדעת רשב"א לפי שיטתו); וכך סבר גם רבא בתחילה. 2. רבא, לאחר שחזר בו: גם שאר המינים מק"ט בטומאות אחרות מלבד טומאת נגעים, מריבוי "או בגד" שנאמר בטומאת שרצים (ויקרא יא, לב), אבל הם נבדלים בשיעורם: צמר ופשתים מקבלים טומאה בג"א, ואילו שאר המינים רק בג"ט (כדעת רשב"א לפי שיטתו). לפי הצעה אחרת בגמרא ("איבעית אימא") רבא לא חזר בו, ואין אלו דברי רבא אלא דברי רב פפא. 3. דעת רב פפא ורב נחמן בר יצחק: המילים "אף כל צמר ופשתים" לא נאמרו לעניין טומאת בגדים, אלא לעניין כלאיים (רב פפא) או ציצית (רב נחמן בר יצחק). לפי שיטה זו כתב רש"י (ד"ה ה"ג) ששאר המינים נטמאים בג"א, כצמר ופשתים, ואילו הרמב"ן כתב שנתרבו רק לג"ט².
- ג. ברייתא אחרת מדבי ר' ישמעאל (תדבר"י בתרא): "בגד – אין לי אלא בגד צמר ופשתים, מניין לרבות צמר גמלים, וצמר ארנבים, נוצה של עזים, והשירין והכלך והסריקין? – ת"ל 'או בגד'". לדעת אביי ברייתא זו חלוקה על הקודמת, ומטמאת שאר בגדים אף

2 לשון הגמ': "רבא אמר: כי לית ליה להך תנא דבי רבי ישמעאל בשאר בגדים – שלש על שלש, שלשה על שלשה – אית ליה. והא רבא הוא דאמר שלשה על שלשה בשאר בגדים... לתנא דבי רבי ישמעאל – לית ליה! – הדר ביה רבא מההיא. ואי בעית אימא: הא – רב פפא אמרה. רב [גרסת רש"י: דרב] פפא אמר: אף כל – לאתווי כלאים". משמע שר"פ אמר ש"או בגד" מרבה לשלושה על שלושה, כפי שנאמר תחילה בשם רבא, אע"פ שלפי הפירוש ש"אף כל" לאתווי כלאיים אין סתירה בין שתי הבריות של תדבר"י המצריכה לחלק בין שלוש לשלושה. אך רש"י מפרש ש"רב פפא אמרה" אינו מכוון לתירוץ המסוים שאמר רבא ליישוב הבריות, לחלק בין שלוש לשלושה, אלא הכוונה רק שר"פ הוא שאמר שאין סתירה בין הבריות, ור"פ יישב את הסתירה בדרך אחרת, שהבריות הראשונה לא עסקה כלל בטומאה. נמצא שר"פ לא אמר ששאר המינים טמאים בג"ט דווקא. לדעת הרמב"ן דברי ר"פ ורנב"י הם המשך לתירוץ רבא, שאמנם החידוש ההלכתי המעשי שבא תדבר"י קמא לומר הוא לגבי כלאיים או ציצית, אבל דבריו נכונים גם לטומאת שרצים לעניין שלוש על שלוש, והוא לא אמר זאת בגלל פשטות הדבר. בחידושי הר"ן השיג על הרמב"ן והכריע כרש"י. בפני יהושע כתב כעין דברי הרמב"ן, שקשה לומר ש"אף כל" נאמר רק לעניין טומאת שרצים, שהרי בה יש טומאה בשאר מינים בשלושה על שלושה וא"כ ההשוואה לנגעים אינה מדויקת, ולכן הוסיף ר"פ שבא הכתוב ללמד גם על כלאיים, וכזה ההשוואה מדויקת.

לעניין בירור כוונת רנב"י יש לציין לגמ' בבכורות יז ע"א בעניין נדמה: "אמר רב נחמן בר יצחק: הכל מודים שאין צמרו מטמא בנגעים, שנאמר 'בבגד צמר או בבגד פשתים', מה פשתים – שלא נשתנה, אף צמר – שלא נשתנה". לרש"י מובן היטב מדוע נקט נגעים דווקא, כי בשאר טומאות לדעתו אין הפרש בין צמר ופשתים לשאר המינים, ולרמב"ן י"ל שהזכיר נגעים ולא טומאת שרצים בג"א משום שהנגעים הם מקור הלימוד.

בג"א³, ואילו לדעת רבא אינה חולקת, מפני שהיא עוסקת בשיעור ג"ט. לדעת רב פפא ורנב"י גם כן אין מחלוקת, מפני שהברייתא הקודמת לא עסקה בטומאה כלל, כאמור⁴.

נמצא שלהלכה יש כאן שלוש דעות: א. בשאר המינים אין טומאת בגדים כלל (ר"ש בן אלעזר לדעת אב"י; תדבר"י קמא לדעת אב"י, וכן לרבא אם לא חזר בו). ב. בשאר המינים יש טומאה בג"ט (רשב"א לדעת רבא; תדבר"י בתרא לדעת רבא, אם חזר בו). ג. דין שאר המינים כצ"פ (תדבר"י בתרא לדעת אב"י⁵; ולרש"י אף לר"פ ורנב"י).

ב. המחלוקת על ציצית והשלכותיה

סוגיות הגמרא

דרשת תדבר"י קמא, הלומד מנגעים לכל התורה שבגד הוא צמר ופשתים, מובאת בעוד שתי סוגיות העוסקות בהלכות ציצית. במנחות ל"ט ע"ב נחלקו אמוראים על סוג הבגדים החייבים בציצית מדאורייתא: דעת רב נחמן שרק צמר ופשתן חייבים מדאורייתא, ודעת רבא שכל מיני הבגדים חייבים בציצית מדאורייתא. רבא הביא ברייתא כשיטתו: "השיראין, והכלך, והסריקין - כולן חייבין בציצית", ורב נחמן השיב שחיובם מדרבנן בלבד.

הגמ' מביאה דרשה של רבא המתאימה לשיטתו: "כתיב 'הכנף' - מין כנף, וכתיב: 'צמר ופשתים'. הא כיצד? צמר ופשתים - פוטרין בין במינן בין שלא במינן; שאר מינין - במינן פוטרין, שלא במינן אין פוטרין". ואומרת הגמ': "ורב נחמן - כדתנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל: הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים, אף כל צמר ופשתים". זאת, בדומה לרב נחמן בר יצחק בסוגיה בשבת, שפירש את "אף כל" לעניין ציצית⁶. הגמ' במנחות ממשיכה ואומרת: "אמר אב"י: והאי תנא דבי רבי ישמעאל מפקא מאידך תנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי ר' ישמעאל: בגד - אין לי אלא בגד צמר; מנין לרבות צמר גמלים וצמר ארנבים ונוצה של עזים, והכלך והסריקין והשיראין, מנין? ת"ל או בגד".

3 כך שיטת תוס' (כו ע"ב ד"ה רבי וכו ע"א ד"ה נפקא). לדעת הרמב"ן אב"י יעמיד אותה בג"ט, ועי"ש לגבי צמר ופשתים לשיטה זו.

4 לפי גרסת הגמ' (כו ע"א) לפנינו יש ברייתא רביעית בעניין זה: "בגד - אין לי אלא בגד, שלשה על שלשה בשאר בגדים מניין? ת"ל או בגד". אך רש"י הגיה, שאינה ברייתא אלא מדברי רבא, ואילו תוס' מבארים שזהו קיצור ופירוש של רבא לברייתא השנייה מדבי ר' ישמעאל.

5 לשיטת תוס' הנ"ל הערה 3.

6 בעיטור (הל' ציצית דף ע"א, א) קישר בין דברי רב נחמן בשבת ומנחות ("ור"נ לטעמיה", ראה בביאור 'שער החדש' אות יד), אך התוס' בגיטין לא ע"ב ד"ה אנא הוכיחו שרב נחמן ורנב"י הם אישים שונים. יש לכך משמעות רבה להלכה, כדלקמן, מפני שרבא הוא בתרא ביחס לר"נ אבל רנב"י מאוחר מרבא.

יש מקום להתלבט בדעת רבא, הסובר שכל מיני הבגדים חייבים בציצית מדאורייתא, מה דעתו על סברת תדבר"י קמא שסתם "בגד" שבתורה הוא צמר ופשתים. אפשר להבין שהוא חולק לגמרי על סברה זו וסובר שסתם "בגד" שבתורה כולל כל מיני בגדים, שהרי הגמ' מביאה את תדבר"י כדרשה מנוגדת לדרשת רבא מ"הכנף". מאידך, ממהלך הסוגיה, שמביאה לבסוף את מימרת אביי שתדבר"י בתרא חולק על תדבר"י קמא, אפשר להבין שמימרא זאת מובאת כסיוע לדעת רבא וכתגובה לרב נחמן: ר"נ אמנם סומך על תדבר"י קמא, אך כנגדו קיימת תדבר"י בתרא. אלא שהדברים צריכים ביאור: מה שייכותה של תדבר"י בתרא למחלוקת ר"נ ורבא בציצית? הרי גם היא מודה שסתם "בגד" הוא צמר ופשתים, אלא שריכתה את שאר המינים לטומאת שרצים!⁷ מכאן ניתן לשמוע שרבא מודה ליסוד שסתם "בגד" הוא צו"פ, אלא שלדעתו כשם שלדעת תדבר"י בתרא שאר המינים התרבו לטומאת שרצים מ"או" כך התרבו גם לציצית (מ"הכנף" או מלימוד מטומאת שרצים), ונמצא שתדבר"י בתרא תומכת בשיטתו. אם כן, אפשר גם להבין שמימרת אביי הובאה במנחות רק כהערה צדדית שלא נוגעת למחלוקת ר"נ ורבא בציצית.

עניין זה מתברר בסוגיה ביבמות ד ע"א. הגמ' מביאה מקור לכך שעשה דוחה לא תעשה מהיתר כלאיים בציצית, שנלמד מסמיכות הפסוקים: "לא תלבש שעטנו... גדילים תעשה לך..." (דברים כב, יא-יב). "ואמר רב יוסף: אפילו למאן דלא דריש סמוכים בעלמא – במשנה תורה דריש, דהא ר' יהודה בעלמא לא דריש, ובמשנה תורה דריש... ובמשנה תורה מאי טעמא דדריש? איבעית אימא: משום דמוכח, ואיבעית אימא: משום דמופני". ומבארת הגמ' (ד ע"ב) את ה"מופני", שלפי תדבר"י קמא, הדורש "אף כל – צמר ופשתים", המילים "צמר ופשתים" בשעטנו מיותרות, מכיוון שאפשר היה לדעת שמדובר בצו"פ מ"בגד" בפסוק "ובגד כלאים שעטנו לא יעלה עליך" (ויקרא יט, ט). אגב כך מביאה הגמ' את דרשת רבא מ"הכנף", ואומרת: "והא תנא דבי ר' ישמעאל לית ליה דרבא!" (יש לציין שמשפט זה לא נאמר כקושיה על רבא, אלא בדיון על שיטת תדבר"י עצמו). עוד נאמר שם (ה ע"א) שסברתו היסודית של תדבר"י שנויה במחלוקת: "תינח לתנא דבי ר' ישמעאל, לרבנן מנא להו" שעשה דוחה לא תעשה? כלומר, הרי לדעתם המילים "צמר ופשתים" בשעטנו אינן מיותרות! ולפיכך מביאה הגמ' מקור אחר ליסוד שעשה דוחה לא תעשה. כאן הגמ' אומרת במפורש שיש דעה החולקת על הנחת היסוד ש"בגד" הוא צמר ופשתים, ומשמע מדבריה "והא תנא דבי ר' ישמעאל לית ליה דרבא" שזוהי שיטת רבא. דהיינו, לדעת רבא "בגד" הסתמי האמור בתורה כולל את כל המינים.

7 שמא זהו מה שהביא את רש"י שם לפרש: "מניין – שמטמאין בנגעים", ואז נשמט הבסיס ללמוד מנגעים לכל התורה ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתים (וכפי שתוס' שם ד"ה בגד מקשים עליו: "היכי ילפינן מנגעים" וכו'), לדעת רבא בשבת המיישב את שני תדבר"י זה עם זה), וממילא שאר המינים חייבים בציצית (ראה חת"ס שבת כז ע"א, שרמז לביאור זה ברש"י).

שיטות הראשונים בהבנת דעת רבא

בעניין זה מצאנו שתי שיטות בראשונים: התוס' בשבת (כז ע"א ד"ה הדר) וביבמות (ד ע"ב ד"ה ואפילו צמר) כותבים שהגמ' ביבמות שקובעת שתדבר"י חולק על רבא הולכת בשיטת רנב"י בשבת כז ע"א, שפירש את "אף כל" לאתויי ציצית, ולפיו אין ציצית אלא בצמר ופשתים. לפי זה אמנם קיימת מחלוקת בין תדבר"י לרבא בשאלה המעשית האם שאר המינים חייבים בציצית מדאורייתא, אך גם רבא מודה שסתם "בגד" שבתורה אינו אלא צו"פ, ובציצית לדעתו יש ריבוי מיוחד. וכיו"ב בריטב"א בשבת כז ע"ב: "וא"ת, א"כ תהוי מתני' דרבי ישמעאל דלא כרבא? יש לומר דאה"נ, אבל רבא סבר כאידך תנא דבי רבי ישמעאל דמרבא בשרצים שאר בגדים כצמר ופשתים, וסבירא ליה לרבא דמהתם ילפינן לציצית⁸. והכי מוכח במנחות, דכתר דאייתי לתנא דבי רבי ישמעאל קמא לקושיא עליה דרבא מייתנין אידך תנא דבי רבי ישמעאל בתרא, כלומר דההיא סייעתא דרבא"⁹. וכן בתשובת ר' ברוך ב"ר יצחק אלבאליה, תלמיד הרי"ף¹⁰: "ורבא עוד מסכים הוא לרחבא עם התנא המזכיר כלל הבגדים מ'בגד' או בגד". וברא"ש (הל' ציצית סי' יח): "ותימה הוא למה פסק הרב אלפס ז"ל כרב נחמן... אי משום תנא דבי רבי ישמעאל, הא איכא תנא דבי ר' ישמעאל אחר דסבר כותייהו (דברי הרא"ש השתבשו, ונראה שכצ"ל), דקאמר בפרק התכלת: אמר אביי האי תנא דבי רבי ישמעאל מפקא מאידך תנא דבי ר' ישמעאל כו". ובפסקי הרי"ד במנחות שם: "וכיון דאשכחן תנא דבי ר' ישמעאל דמפיק מאידך תנא דבי ר' ישמעאל, אם כן הלכה כרבא, דכל המינין חייבין בציצית מן התורה". ובמיוחס לר"ן שבת כז ע"ב: "ואפשר דרבא סבר כאידך תנא דבי ר' ישמעאל וכן מוכח התם במנחות"¹¹.

לעומת זאת התוס' ביומא עא ע"ב (ד"ה ואימא) מבארים שרבא חולק על הסברה היסודית של תדבר"י ש"בגד" הוא צו"פ. טעמו של דבר, שדרשת רבא מ"הכנף" אינה ריבוי גרידא, אלא כאילו כתוב "כנף הבגד", ולכן לפי רבא יוצא שה"כנף" מגלה על ה"בגד" שהוא כולל גם את שאר המינים. ממילא לא ניתן ללמוד מנגעים לכל התורה ולהגביל את הבגד לצו"פ, כי יש דוגמה נגדית מ"בגד" בציצית הכוללת הכל. זאת,

8 התבארו הדברים יותר ב'תורות אמת' או"ח סי' ט ס"א: "דלא ילפינן מנגעים לקולא, משום דכל היכא דאיכא לאקושי לחומרא מקשינן, וילפינן בגד דציצית מבגד דשרצים".

9 נראה שבוה מתבאר הריטב"א ביומא עא ע"ב שכתב שתדבר"י בתרא ריבה שאר בגדים לציצית, עי"ש בהערת המהדיר מס' 184, ודוק.

10 תשובות הגאונים החדשות, מהדור' אופק, סי' קמא. התשובה מובאת גם ב'תמים דעים' סי' רכד וב'תשובות הגאונים עם תשובות ופסקים מחכמי פרובינצא' עמ' 172-179, ומוזכרת גם במאור שבת יא ע"ב, העיטור הל' ציצית דף עא ובתשובות הרמב"ם סי' קכב. במקורות השונים יש חילופי גרסאות האם המשיב הוא ר' ברוך ב"ר יצחק או אביו, ר' יצחק ב"ר ברוך, והעיקר כגרסה הראשונה, ראה במהדור' אופק שם, הערה 2.

11 במשכנות יעקב (או"ח סי' ט) הקשה על הרא"ש, מה הראיה מתדבר"י בתרא לרבא, הרי לא חלק על תדבר"י קמא אלא לענין טומאת שרצים מריבוי "או", אך לפי הריטב"א הנ"ל הרי זה מיושב, וראה בהרחבה במגן גיבורים סי' ט סק"ב.

בניגוד ליתור "או" בשרצים, שאינו מגדיר את ה"בגד" אלא רק מוסיף עליו שאר מינים¹². בתוס' במנחות שם (ד"ה אף כל, בתירוצם השני) כתבו יתירה מזו: "דרבא לא דריש מיתורא מידי, אלא משום דסבר 'בגדיהם' - כל בגדיהם משמע, ועלה כתיב 'הכנף' מין כנף שמדבר מן הציצית. ולפירוש זה על כרחיך תנא דבי רבי ישמעאל לית ליה דרבא". כלומר, רבא לא רק מעמיד דוגמה נגדית שבה למדנו מדרשה מיוחדת ש"בגד" כולל שאר מינים (ואז יש מקום לספק כיצד לדון בשאר המקומות בתורה, האם מנגעים או מציצית), אלא בלא שום ריבוי רבא חולק מלכתחילה על הלימוד מנגעים לכל התורה וסובר שגם בלא ראייה נוספת יש לכלול את כל המינים ב"בגד". תוס' מדגישים שדרשת רבא מ"הכנף", והסתירה שהוא מצביע עליה, שמחד "מין הכנף" ומאידך "צמר ופשתים", כלל אינה עוסקת בבגד, אלא בחוטי הציצית, האם יהיו ממין הכנף או צו"פ, והוא לומד מ"ציצית הכנף" שהחוטים יהיו ממין הבגד. משמע שהיה פשוט לרבא שהבגד האמור בציצית כולל את כל המינים, ללא צורך בראייה נוספת. וכן בקצרה בתוס' ביבמות שם (ד"ה והא): "דליכא למימר דמהכנף מרבה שאר בגדים... ד'הכנף' לאו ריבויא הוא"¹³. כך גם דעת הרמב"ן (שבת שם): "ובציצית ליכא ריבויא ואפילו לרבא... דאיהו ס"ל בלאו הכי דשאר מינין חייבין בציצית", והגמ' ביבמות הנ"ל: "תינח לתנא דבי ר' ישמעאל, לרבנן מנא להו?" הולכת בשיטת רבא. וכך לשון הלבוש (או"ח סי' ט ס"א): "ויש אומרים שאין חייב מן התורה אלא בגדי צמר ופשתים, דכתיב גבי נגעים 'בבגד צמר או בבגד פשתים', וילפינן מיניה שכל מקום שנאמר בגד אינו אלא או של צמר או של פשתים. ולית הלכתא כוותייהו, בבגד שם הכולל הוא וכולל כל מיני בגדים, אלא שבנגעים פרט הכתוב שלא טמא אלא אלו השניים, והכא גבי ציצית כתב בגד סתם וכולל כל מיני בגדים"¹⁴.

העיטור (הל' ציצית, דף ע, ד-ע, א) העלה במפורש את שתי האפשרויות בדעת רבא: "אבל לרחבה ורבא לא אצטריך ליה למימר כמאן ס"ל, דס"ל כרבנן דפליגו עליה, דלא

עוד כתב במשכנ"י מהלך מחודש, שלפי סברת רבא בתחילה שתדבר"י ממעט שאר מינים לגמרי א"כ מסתבר שתדבר"י השני מרבה אותם מ"או" לגמרי, גם לשלוש על שלוש, ולפ"ז הבגד בשרצים הוא דוגמה נגדית לנגעים (ולא כמ"ש תוס' ביומא שאם לומדים מ"או" עדיין ה"בגד" הסתמי בתורה הוא צו"פ). לכן בציצית סבר רבא ש"בגד" הוא כל המינים, גם בלא ריבוי של "הכנף". אבל לפי מה שרבא חזר בו, שתדבר"י השני מרבה שאר מינים רק לג"ט, מודה רבא ש"בגד" הוא צו"פ דווקא, וחזר בו משיטתו בציצית. לענ"ד קשה להלום סברה זו שרבא חזר בו, בפרט לאור הגמ' ביבמות ד ע"ב ונזיר נח ע"א המביאה את דבריו.

12 נראה שזו גם כוונת תוס' במנחות שם (ד"ה אף כל), שהקשו: "תימה מנא ליה דפליג [תדבר"י] קמא על רבא, דלמא שאני הכא דאיכא ייתורא דהכנף מין כנף", ותירצו בתירוצם הראשון: "אי דרשת מיניה [מ"הכנף"] בשאר מינין א"כ בגד דכתיב ברישא הוי נמי שאר מינין וא"כ מפקת בגד ממשמעותא".

13 אלא שבדיבור הבא (ד"ה ואפילו לצמר) מתבאר מדבריהם להיפך, כנ"ל, וכבר עמד על כך בחכמת שלמה שם, ששני דיבורי תוס' הללו חלוקים זה עם זה.

14 והוסיף: "ועוד דאפילו לגבי נגעים איכא למ"ד בגמרא דמרבין ממלת או כל מיני בגדים", וזה כרש"י במנחות לט ע"ב הנ"ל הערה 7, וראה להלן בעניין שיטת רב האי גאון.

ס"ל ילמד סתום מן המפורש, כדמוכח בריש יבמות, דקא פרכינן התם: תינח לר' ישמעאל, לרבנן מאי איכא למימר, ש"מ רבנן פליגו עליה. ואיכא למימר נמי דרבא אפילו כר' ישמעאל ס"ל, ו'אף כל' לא לאתווי ציצית אתא אלא לטומאת שרצים אתי דלא מטמא בשאר בגדים [כלומר, אפילו בשלושה על שלושה!], לאפוקי מאידך תנא דר"י אתא דמרבא טומאת שרצים בכל הבגדים מאו בגד"¹⁵.

מלבד הגמ' ביבמות הנ"ל, לענ"ד משמע כשיטת הראשונים ש"הכנף" אינו ריבוי מסוגיית הגמ' בשבת כז ע"ב: "רב נחמן בר יצחק אמר: אף כל - לאתווי ציצית... סד"א כדרבא, דרבא רמי: כתיב הכנף - מין כנף, וכתיב צמר ופשתים יחדיו... קא משמע לן. אמר רב אחא בריה דרבא לרב אשי: לתנא דבי רבי ישמעאל, מאי שנא לענין טומאה דמרבי שאר בגדים, דכתיב 'או בגד', הכא נמי לימא לרבנות שאר בגדים מ'אשר תכסה בה'...". מדוע הקושיה על "אשר תכסה" ולא על "הכנף" שהוזכר לעיל מיניה? משמע שבאמת אין זה ריבוי¹⁶.

מה בין שתי הדעות?

הבנת דברי רבא והכרעת ההלכה בציצית תלויות בשאלה האם יש קשר בין שיטת רבא בסוגיה בשבת לשיטתו בסוגיה במנחות. לכאורה בשבת רבא דן רק אליבא דתדבר"י קמא ובתרא, ואילו במנחות זוהי שיטת עצמו בהלכות ציצית, ללא קשר לתדבר"י. לפי זה רבא עצמו יכול לסבור שסתם "בגד" כולל כל מיני בגדים. ברם, יש מקום להבין שרבא בשבת הולך לשיטתו במנחות: הוא בא ליישב את דברי תדבר"י זה עם זה כדי לומר שכל דברי תדבר"י אינם אלא לענין טומאה, ובכך תתקיים שיטתו של רבא בציצית, שאינה סותרת לתדבר"י¹⁷. על פי הבנה זו, שרבא חותר לקיים את פסקו בציצית אליבא דתדבר"י, רבא מודה ש"בגד" בעלמא אינו אלא צו"פ, אלא ששאר מינים התרבו בציצית. ולענין הלכה, אם שיטתו בציצית אמורה להתיישב עם תדבר"י, הרי שמסקנת

15 וביאר שזו מגמת דברי אב"י המובאים במנחות שיש מחלוקת בין שתי הבריות דתדבר"י, ליישב את סברת רבא בציצית ולומר שגם תדבר"י קמא בא רק לאפוקי מתדבר"י בתרא לענין טומאה ולא לענין ציצית.

16 ראה גם להלן הערה 53, ראייה נוספת להבנה זו בדעת רבא.

17 כך ביארו כמה אחרונים: מקור חיים לרב בכרך סי' ט ס"א; משכנות יעקב או"ח סי' ט: "ולמה לא נאמר דרבא לשיטתיה" וכו'; חזו"א כלים סי' ה סק"א, בהשלמה שבסוף הל' כלים (עמ' 116); אך ראה דרך אחרת בחזו"א הל' ציצית סי' ג סק"ד, שדברי רבא בשבת אינם תלויים בשיטתו במנחות). כעין זה בפנ"י שבת כז ע"ב, אלא שהפנ"י קישר בין הסוגיות באופן אחר: במשניות בכלים מוכח שכל מיני הבגדים מק"ט, ואפילו בשלוש על שלוש, כדלקמן. לכן רבא, מכיוון שפירש בשבת שתדבר"י ממעט שאר מינים מטומאה, לגמרי או עכ"פ בג"א, דחאו מהלכתא, כי הוא חולק על המשניות, ולכן פסק גם בציצית שלא כמותו. אולם לפי מסקנת הסוגיה בשבת שתדבר"י לא עוסק בטומאה אלא בציצית, ומודה לדין המשניות בכלים, אין עילה לדחות את תדבר"י מהלכתא לענין ציצית. לפ"ז רבא סובר אמנם ש"בגד" כולל הכל, אבל לפי המסקנה ריבוי שאר המינים בשרצים מתבסס על "או".

הסוגיה בשבת אינה כמותו, אלא דברי תדבר"י נאמרו לעניין ציצית (כ"כ האחרונים הנ"ל); ואם שייטתו בציצית אינה תלויה בתדבר"י, מסקנת הסוגיה בשבת על דעת תדבר"י אינה משפיעה כלל על ההכרעה בציצית.

השלכה אחרת וחשובה מהבנת דברי רבא היא לגבי היקף המינים הנטמאים: אם רבא מודה שסתם "בגד" הוא צו"פ, אלא שהתרכבו מ"או", יש מקום לומר שהריבוי מלמד רק על בגדים מן החי והצומח, כעין צו"פ, כדלקמן; ואם לדעתו סתם "בגד" כולל מעיקרא את כל המינים, אין יסוד לחלק בין בגדים מן החי והצומח לבין בגדים ממקור אחר¹⁸.

18 אזכיר שתי סוגיות נוספות שיש שלמדו מהן ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתים:

א. הגמ' בזבחים צג ע"ב-צד ע"א דנה על כיבוס בגד שהוזה עליו מדם חטאת: "דת"ר: 'בגד' - אין לי אלא בגד, מניין לרבות עור משהופשט? ת"ל 'אשר יזה עליה תכבס'. יכול שאני מרבה עור עד שלא הופשט? ת"ל 'בגד', מה בגד הראוי לקבל טומאה אף כל הראוי לקבל טומאה, דברי ר' יהודה. רבי אלעזר אומר: 'בגד' - אין לי אלא בגד, מניין לרבות שק וכל מיני בגדים? ... יכול שאני מרבה עור משהופשט? ... מה בגד דבר המקבל טומאה? ... עיקרה של המחלוקת הוא סביב עור שהופשט, שאמנם אינו מק"ט אבל ראוי לקבל טומאה באופן מסוים, כפי שמבארת הגמרא (לסיכום הסוגיה עיין 'שערי היכל' לזבחים מערכה רמה). אלא שרש"י מפרש את דברי ר' אלעזר: "אין לי אלא בגד - סתם בגדים שבתורה צמר ופשתים... וכל מיני בגדים - השירים והכלך וסריקין", ומשמע שמלבד דין העור יש כאן מחלוקת נוספת, שלר' יהודה כל מיני בגדים כבר בכלל "בגד" מעיקרא, ולכן הייתור מ"אשר יזה עליה" מרבה עור שהופשט, וכך ביארו כמה אחרונים (מלבי"ם צו אות סה; עולת שלמה מנחות מ ע"ב; תוספת קדושה בזבחים שם). ברם, בברייתא המקבילה בתו"כ (צו פרק ו,ו) נוסח דברי ר' אלעזר שונה: "אין לי אלא בגד, מניין לרבות את השק וכל דבר שהוא מקבל טומאה", בלא "מיני בגדים". לפי נוסח זה אין הוכחה מדבריו מה נכלל ב"בגד", ואפשר לפרש ש"כל דבר שהוא מקבל טומאה" מתייחס לעור, ואין כאן מחלוקת בגדר ה"בגד" (וראה לקמן על שיטת הספרא). יש מקום לבאר כך גם את הנוסח בגמ' "כל מיני בגדים", שהכוונה לכל מיני מלבושים כגון עור (שיעורים וכתבים' מאת הרב אברהם ישעיה גריינימן על הל' ציצית, עמ' י).

ב. הגמ' ביומא עא ע"ב דנה בחומר שממנו נעשים בגדי הכהונה: "מאי משמע דהאי שש כיתנא הוא? - אמר רבי יוסי ברבי חנינא: דאמר קרא 'בד', דבר העולה מן הקרקע בד בד. - ואימא עמרא! - עמרא איפצולי מיפצלא". ופרש"י: "דבר העולה מן הקרקע בד בד - הפשתן והקנבוס אין להן בדים וענפים כעצים, אלא עלין, ואין הפשתן בא אלא מן הקנה האמצעי". הדבר מעלה את השאלה מדוע בגדי כהונה לא יהיו כשרים מקנבוס, שגם הוא צומח ישר והסיבים שלו באים מן הגבעול. אכן, רבנו אפרים (כתוס' ד"ה ואימא) הסיק מהסוגיה שהצמח הנקרא קנבוס נחשב כפשתן וכשר לבגדי כהונה, ואינו הקנבוס המוזכר בחז"ל. אולם רבי חיים כהן פירש אחרת, שהגמ' מניחה מראש שהקנבוס אינו ראוי לבגדי כהונה משום שהתורה קראתם "בגדים", ואין "בגד" אלא צמר ופשתים. ותירוץ אחר ע"פ רש"י בזבחים (יה ע"ב ד"ה העולה), ש"דבר העולה מן הקרקע בד בד" היינו שמכל גרעין צומח רק גבעול אחד, ותנאי זה מתקיים בפשתן ולא בקנבוס. תירוץ נוסף ברש"ש, ע"פ רש"י ביבמות (ד ע"ב ד"ה ותכלת עמרא): ההנחה שבגדי הכהונה אינם אלא מצו"פ מתבססת על הפסוק ביחזקאל (מד,ו): "בגדי פשתים ילבשו ולא יעלה עליהם צמר". אף הקשה על ר' חיים כהן, מדוע לא נאמר בסוגיה בשבת על תדבר"י ש"אף כל" לאתווי בגדי כהונה? נמצא, אם כן, שאין מהסוגיה ביומא ראייה ש"בגד" בעלמא הוא צו"פ.

ג. שיטת המשנה התוספתא והירושלמי

במשנה משמע שגם שאר המינים מקבלים טומאה (וכן כתב הפני"ש שבת כז ע"א ד"ה ונראה, כז ע"ב בתוס' ד"ה סד"א). שנינו בכלאיים פ"ט מ"א: "אין אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים, ואינו מטמא בנגעים אלא צמר ופשתים, אין הכהנים לובשין לשמש בבית המקדש אלא צמר ופשתים". משמע שהגבלה זו על צו"פ נוהגת בטומאת נגעים בלבד. אמנם בדוחק יש לדחות, שאלמלא התוספת "בנגעים" היה אפשר להבין שכל הצומח אינו מק"ט כלל, אפילו בכלים קשיחים הנעשים מהם. מכל מקום, פשוטות לשון המשנה שעסקינן בבגד בלבד, ועליו נאמר "בנגעים"¹⁹.

כמו כן מבואר בנגעים פ"א מ"ב: "צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה, אם רוב מן הגמלים - אינם מיטמאין בנגעים, אם רוב מן הרחלים - מיטמאים בנגעים. מחצה למחצה - מיטמאין בנגעים. וכן הפשתן והקנבוס שטרפן זה בזה". כאן לכאורה אין כל סיבה לתוספת "בנגעים" אלא אם כן בשאר הטומאות נטמאים כל מיני הבגדים. אמנם עדיין ניתן להעמיס בלשון המשנה שבנגעים בעינן רוב צמר רחלים או לפחות מחצה, ואילו בשאר הטומאות די במיעוט, ומכל מקום בגד שכולו משאר מינים אינו נטמא; אלא שלכאורה אין כל מקור לחידוש זה²⁰.

מאידך, בכלים פכ"ט מ"ב שנינו: "שלש כסתות של צמר, שש של פשתן, שלשה סדינין, שתים עשרה מטפחות... חיבור לטומאה ולהזייה". לכאורה מכך שלא הוזכרו כסתות משאר מינים אפשר ללמוד שאינן מק"ט. אך מצאנו כיו"ב בכמה מקומות, שגם בעניינים שהיה מקום לדון על שאר המינים הוזכרו צמר ופשתן בלבד, מפני שאלו החומרים המצויים ביותר²¹. צמחים אחרים המשמשים לעשיית בגדים: קנבוס וצמר גפן, הוזכרו בחז"ל מעט מאוד, וכנראה השימוש בהם היה מועט²².

19 היה מקום לדחות, שהוזכרו הנגעים מפני שאר המינים טמאים מדרס, ולא שאר הטומאות, ראה להלן הערה 49. אך להלן יתבאר ששיטת המשנה שכל בגד מיטמא בשלוש על שלוש אצבעות, אע"פ שאינו ראוי למדרס.

20 היה מקום לבאר את התוספת "בנגעים" במשניות בכלאיים ונגעים באופן אחר, שמאחר שיש מחלוקת תנאים על טומאה בשאר מינים "בפלוגתא לא קמיירי". ראה כיו"ב ביבמות ט ע"א וירושלמי שם פ"א ה"א על מניין חמש עשרה נשים, וכן בירושלמי בשבת פ"ז ה"ב על מניין ל"ט אבות המלאכות. בשתי דוגמאות אלה ניתן לדקדק מהמניין שאין הלכה כדעות שהושמטו, ואעפ"כ אומרת הגמ' שההשמטה לא באה להכריע במחלוקת אלא רק להימנע מכניסה למחלוקת. ואף כאן י"ל ש"בנגעים" היינו: על כל פנים בנגעים, ושמא אף בטומאות אחרות. מכל מקום, מכלל דוחק לא יצא. מה עוד שלא מצינו תנא מפורש האומר שאין טומאה בשאר המינים (ועל דעת רשב"א ראה לקמן דברי הירושלמי).

21 בשבת פ"ו מ"א: "לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן ולא ברצועות שבראשה". ובנדרים פ"ז מ"ג: "אמר קונם צמר עולה עלי... פשתן עולה עלי". ובב"ק פ"י מ"ט: "לוקחין מן הנשים כלי צמר ביהודה וכלי פשתן בגליל". ובכלים פ"א מ"ח: "קטלה שחוליות שלה של מחכות בחוט של פשתן או של צמר". ובמקוואות פ"ט מ"א: "אלו חוצצין באדם: חוטי צמר וחוטי פשתן והרצועות שבראשי הבנות".

22 קדמוניות התלמוד (קרויס) ח"ב עמ' 69-70; חיי התרבות בישראל (הרשברג) עמ' צג-צז (ושם חילק בין

עוד יש להעיר על המשנה בכלים פכ"ז מ"א: "הבגד מטמא משום חמשה שמות, השק - משום ארבעה, העור - משום שלשה, העץ - משום שניים... מוסף עליו העור שהוא מטמא משום אהלים... מוסף עליו הבגד שהוא מטמא משום שלש על שלש". משתמע שבכל בגד יש טומאת אוהלים, אלא שיש בו חומרה נוספת על העור. והנה, טומאת אוהלים נלמדה בגזירה שווה למשכן (שבת כז ע"ב), ובו מצאנו יריעות מצמר ופשתן אך לא משאר המינים, וזהו שנאמר ש"כל היוצא מן העץ אין בו טומאת אוהלים אלא פשתן" (שבת פ"ב מ"ג), ולא בקנבוס או צמר גפן ומשי (כ"כ כמה ראשונים, כגון רש"י כז ע"ב ד"ה אינו, תוס' ד"ה ואין ותוס' הרא"ש ד"ה חוץ מפשתן וראב"ד הל' טו"מ פ"ה הי"ב). ממילא משמע שה"בגד" האמור במשנתנו בכלים אינו אלא מצמר ופשתן. אכן, ברמב"ם (הל' טו"מ שם, ופ"ו ה"א "או מצמר שגדל בים", ופיה"מ בשבת שם) משמע שטומאת אוהלים נוהגת בכל בגד ואריג הגדל ביבשה (ועיין ערוה"ש העתיד סי' יד סט"ז וטעם ודעת' פ"ה הי"ב בה"ל ד"ה כשהיה), ואולי מקורו ממשנה זו בכלים.

לגבי גודל הבגד המקבל טומאה, בכמה מקומות במסכת כלים הוזכר שיעור שלוש על שלוש ללא הבחנה מפורשת בין סוגי הבגדים. בפכ"ז מ"א הנ"ל: "השק משום ארבעה... מוסף עליו הבגד שהוא מטמא משום שלש על שלש". המשנה לא מציינת דרגת ביניים בין שק לבגד, שאר מינים המק"ט בשלושה על שלושה (ותמה על כך בערוה"ש העתיד, סי' רכז, ו). ושם מ"ב: "הבגד מטמא משום שלשה על שלושה למדרס ומשום שלש על שלש לטמא מת, השק ארבעה על ארבעה, העור חמשה על חמשה...". ושם מ"ח: "וכן בגד שארג בו שלש על שלש ונטמא טמא מת...". משמע ששיטת המשנה שאין כל חילוק בין מיני הבגדים (פנ"י הנ"ל). גם במשנה בשבת פ"ב מ"ג: "כל היוצא מן העץ אינו מיטמא טומאת אוהלים אלא פשתן" לא הוזכר חילוק נוסף בין הפשתן לבין שאר היוצא מן העץ לעניין שלוש על שלוש, כפי שהזכירה הברייתא דר"ש בן אלעזר (עמד על כך בראש יוסף כז ע"ב, אבל דחה, שאולי נקטה המשנה חדא מתרת').

בכלים פכ"ח מ"ח שנינו: "העבים והרכים אין בהם משום שלש על שלש", מפני שאינם ראויים לשימוש בשיעור זה (פיה"מ לרמב"ם). ומפרשת התוספתא (כלים ב"ב פ"ה הי"א, ע"פ גרסת הר"ש בכלים פכ"ח מ"ח): "אלו הן העבין ואלו הן הדקין? כגון הבורסין והברתצין והפמליאות והחמילות והלבדים והסגוסין, אלו הן העבין. ואלו הן הרכין, כגון השיריים

א"י לבבל, שבבבל היה נדיר יותר); זהר עמר, 'מהפכת הטקסטיל בא"י ובסוריה בימי הביניים', 'קתדרה' 87 עמ' 40. בירושלמי בנדרים פ"ז ה"ג נאמר: "וכל דבר שאין דרכו להתכסות ודרך היוצא ממנו להתכסות, נדר בו - לא נתכוון אלא ביוצא ממנו. מה אית לך? אמר רבי יוסי בי ר' בון: כגון הדין צמר גפן". לכאורה נאמר שכאן שדרך להתכסות בו, אבל זהו רק באופן יחסי לצמח עצמו, ולכן כשנדר לא להתכסות בצמר גפן כוונתו לכותנה ולא לגבעוליה. לעניין הגמ' במנחות טו ע"ב שבכלאיים "קנבוס ולוף אסרה תורה", ממנה ניתן להבין שזהו צמח נפוץ בא"י, ראה ספר הישר סי' תקיט: "אינו קנבא אלא מין אחר שהוא בר מאכל", וראה כלאיים פ"ב מ"ה בריב"מ" ו בפיה"מ לרמב"ם.

והסריקין והכלך והפליין של ראש. אין בהם משום שלש על שלש, אבל יש בהם משום שלשה על שלשה". השיראים והסריקים והכלך אינם מצמר ופשתן אלא מיני משי, כמבואר בכלאים פ"ט מ"ב ובשבת כ ע"ב²³. והתוספתא מלמדת ששיעורם בשלושה על שלושה

23 יש מקום להרחיב בעניין זה, מאחר שמצינו בראשונים שיטה חולקת. שנינו בכלאים פ"ט מ"ב: "השיריים והכלך אין בהם משום כלאים, אבל אסורים מפני מראית העין". רוב המפרשים פירשו שהשיראין והכלך הם מיני משי הדומים לצמר ופשתן, ולכן הם אסורים כאשר הם באים עם צמר או פשתן מפני מראית העין. אולם הריב"מ²⁴ מפרש: "השירים... והוא עשוי מפשתים ומשי, והכלך... עשוי ממשי וצמר" (והובא בכ"פ פנ"ט, מהר"י ביהמ"ד להלכה בהתיישבות עמ' שכו). כלומר, האיסור אינו רק על לבישת בגדים אלו יחד עם צמר או פשתים, אלא עצם המושגים "שיראים" ו"כלך" מציינים תערובת של פשתים ומשי או צמר ומשי, ולכן אסור לגמרי ללבוש שיראין וכלך מפני מראית העין. לפי פירוש זה, ייתכן שהתוספתא בכלים אומרת שהם טמאים מחמת הצמר והפשתן שבהם, ואע"פ שהוא מיעוט הבגד (אם גם ה"סריקין" הן מסוג זה, תערובת עם צמר ופשתן). חיוזק מסוים לפירוש זה מסדר הפרטים בספרא (תוריע, פרק י"א): "והבגד" - יכול השיריים והסריקין והכלך וצמר גפן וצמר גמלים וצמר ארנביים ונוצה של עזים? ת"ל 'בבגד צמר או בבגד פשתים', ממנו משמע שהשיראים והכלך והסריקים קרובים לצמר ופשתן יותר מאשר צמר גמלים וכו'. אולם בברייתא בשבת כז ע"א המרבה אותם לטומאת שרצים מ"או בגד" הסדר הפוך: תחילה צמר גמלים וכו' ולבסוף שיראין וכלך וסריקין.

הסוגיה במנחות לט ע"ב צריכה ביאור חדש לפי שיטת הריב"מ²⁵: "דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית. איתביה רבא לרב נחמן: השיראין, והכלך, והסריקין - כולן חייבין בציצית! מדרבנן". אם השיראים כוללים פשתים, נצטרך לומר שר"נ פטרם מציצית מדאורייתא מפני שרובם אינם פשתן, או עכ"פ השתי או הערב אינם פשתן (עין משנ"ב סי' ט סק"ב), ובוה חייבו מדרבנן (ולפ"ז אולי בשאר מינים, שאין בהם צו"פ כלל, אפילו מדרבנן לא חייבו; והדבר תלוי בפירוש "סריקין", כנ"ל). בהמשך הסוגיה נאמר: "אימא סיפא: וכולן צמר ופשתים פטורין בהן... אי אמרת דרבנן, היכי מישתרי בהו כלאים? אימא או צמר או פשתים", ומשמע שהשיראים והכלך מותרים בצמר או בפשתים, ונצטרך לומר כנ"ל, משום שהחומר הנגדי שבהם טרוף במשי ובטל ברובו.

מכל מקום, קשה להבין את עצם הדיון על חיוב בציצית בשיראים וכלך אם לבישתם אסורה מפני מראית העין. כמו כן בשבת כ ע"ב: "רבין ואב"י הוו יתבי קמיה דרבנא נחמיה אחוה דריש גלותא, חזייה דהוה לביש מטכסא. אמר ליה רבין לאב"י: היינו כלך דתנן. אמר ליה: אנן שירא פרנדא קרינן ליה". משמע שהדיון הוא רק לצורך ידיעת המושג, ואם הכלך אסור בלבישה מדוע לא העירו לו? ועוד: הגמרא מזהה את הכלך עם "מטכסא", וכן בירושלמי בכלאים פ"ט ה"א, ומצינו שחכמי ישראל סחרו ב"מטכסא", כמ"ש בבראשית רבה פרשה עז, ב: "רבי חייא רבה ורבי שמעון בר רבי נסבין ויהבון בפרגמטיא בהדין מטכסא". ובמדרש שמואל פרשה י"ג: "אבא אבוי דשמואל בר אבא הוה מתעסק במטכסא ושלא גביה רבי יודה בן בתירה לנציבין". ואמנם בדוחק י"ל שכל אלו סברו שדבר שנאסר משום מראית העין אסור רק בפני הציבור ולא בחדרי חדרים, ואף לא בפני יחידים ב"מקום צנוע", ראה ירושלמי כלאים פ"ט ה"א. אך הדבר תמוה לקנות בגד יקר כל כך וללבושו ברשות היחיד בלבד. לכן לענ"ד קשה לקבל את פירוש ריב"מ²⁶, והפשטות ששיראין וכלך הם בגדי משי בלבד, ואעפ"כ הם ראויים לטומאה בשלוש על שלוש, אלמלא שהיו דקים.

אגב אעיר על מקור המילה "משי". היא מופיעה ביחזקאל טז (פס' י"ג), אבל לא ברור האם הכוונה למה שנקרא בימינו "משי", ועי"ש בדעת מקרא (מהרב נחום בן יהודה, מומחה להיסטוריה של הטקסטיל, שמעתי שאין כל עדות למציאותו של משי במזרח הקרוב עד ימי בית שני). מהתרגום שם, "וית כהנא רבא בלבושי צבעונין", וכן ממדרשי חז"ל על "ואכסך משי" (שהש"ר פרשה ד, ב. ומקבילות), משמע לכאורה שלא זיהו את ה"משי" עם זה שלנו, ולכן קראוהו בשמות אחרים כנ"ל.

רק מפני רכותם המיוחדת, ולא מפני שהחומר שממנו נעשו אינו ראוי לטומאה בפחות מכן²⁴. אכן, הרמב"ם (הל' כלים פכ"ב ה"ב) כתב שבגדים הרכים הם "כגון בגדי פשתן של מצרים", לשיטתו ששאר מינים בלאו הכי אינם מק"ט אלא בשלושה על שלושה. אולם הר"ש והרא"ש על משנתנו הביאו את התוספתא בלא הסתייגות, וראה להלן על שיטתם. בירושלמי (שבת פ"ב ה"ג) נאמר כפי שמשמע מהתוספתא: "תני, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל היוצא מן העץ אין בו משום שלש על שלש ומסככין בו חוץ מן הפשתן. אמר ר' יוסי [האמורא]: עשו אותו כעבים הרכים²⁵, דתנינן: העבים הרכים אין בהם משום שלש על שלש". לדעת הירושלמי רשב"א מחלק בין פשתן לבין שאר היוצא מן העץ לא משום הבדל הלכתי מהותי בין צמר ופשתן לבין שאר המינים, אלא משום ששאר הסיבים היוצאים מן העץ הם גסים יותר מפשתן או עדינים יותר²⁶. מכאן שדעת הירושלמי כתדבר"י בתרא אליבא דאביי, שכל המינים מק"ט בשלוש על שלוש, וכך ביארו הפני יהושע (שבת כה ע"א) והחת"ס (שם כו ע"א)²⁷.

עוד מצאנו בתוספתא (כלים ב"ב פ"ה ה"ב): "חלוק של נייר מאימתי מקבל טומאה? משתגמר מלאכתו, ואיזהו גמר מלאכתו? משיפתח את פיו, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו". ועוד שם (הל' ה-ו): "כף של נייר שהתקינה לחגור בה את מתניו – טמאה. כף של סיב שהתקינה לחגור בה את מתניו – טהורה. שתי כפיין של סיב שתפרן זו בזו והתקינה לחגור בה את מתניו – טמאות. אמר ר' יוסי: שאל יונתן בן חרשא איש גינוסר לפני זקנים ביבנה: שתי כפיין של סיב שתפרן זו בזו והתקינה לחגור בה את מתניו מה הן? אמרו לו:

מאידך, בזה"ק (וישלח דף קעח,א) הוזכרה "תולעת דמשי", וכן בתשובת רב מתתיה גאון (שערי תשובה סי' רל), גאון פומבדיתא בשנת ד'תרכ. המשי מוזכר גם בהלכות קצובות (הל' פורים אות ז) ובתשובת רש"ג (תשה"ג החדשות סי' עב); וכל זאת לאפוקי מדעה שראיתי שזיהוי זה התחדש ע"י חכם קראי מהמאה ה-10 למניינם. בראשונים הוזכר המשי פעמים רבות, כגון ברש"י בשבת כ ע"ב ד"ה גושקרא.

24 המשא"ח התקשה בזה, ונדחק לפרש שלכן נקטה התוספתא "כגון השיריים" וכו', דהיינו בגדי צמר ופשתים כיוצא באלו, כי בגדים אלו עצמם שיעורם בשלושה על שלושה גם בלא טעם זה, וכן תירץ הסד"ט (רס,א), אך הוסיף (ד"ה ואלו) שבפשטות משמע מכאן שגם שאר מינים טמאים בשלוש על שלוש.

25 כך בדפוס ונציה וכת"י ליידן. בדפוסים מאוחרים יותר הושמטה המילה "הרכים", וראה בהערה הבאה.

26 לפי הגרסה בלא "הרכים" שאר היוצאים מהעץ גסים מן הפשתן. יש מקום לדון האם לפי הירושלמי מדובר דווקא בעצים ממש או גם בצמר גפן וקנבוס, ואולי הדבר תלוי בגרסאות השונות.

27 במראה הפנים (ריש כלאים) סבר ללמוד מסוגיית הירושלמי שם דווקא כדעת תדבר"י קמא, שאין טומאה אלא בצו"פ. הירושלמי לומד מ"צמר ופשתים" שכל כלאיים אינם אלא בשני מינים השונים לגמרי זה מזה, ולא בשני מיני חיטה, ומכאן הסיק המרה"פ שלדעת הירושלמי יש ללמוד מ"צמר ופשתים" גם למשמעות "בגד" בכל התורה. לענ"ד הדברים אינם דומים: המילה "כלאיים" סתומה, והתורה מגלה במקום אחד שהכוונה לשני מינים שונים לגמרי זה מזה, ומכאן נלמד על משמעות המילה בכל מקום. לעומת זאת המילה "בגד" ידועה, מלבוש, ובאופן פשוט כל מיני מלבוש בכלל זה, ותדבר"י קמא מחדש ללמוד מנגעים שכוונת התורה דווקא לבגד מסוים, וחידוש זה שנוי במחלוקת.

טמאות". הנייר עשוי עשבים (ראה סי' ז), וכן סיב הדקל, ומתבאר כאן שאם עשה מהם חלוק וחגור הרי אלו טמאים. מכאן יש ללמוד שגם שאר מינים שאינם צמר ופשתן מקבלים טומאת בגדים, וכן הורו זקני יבנה (במקבילה בירושלמי מעשרות פ"א ה"ב: "שאל יונתן בן חרשא איש גינוסר את רבן גמליאל וחכמים ביבנה").

החזו"א (כלים סי' לב סק"א) חידש שטומאתם של החלוק מנייר והכף של סיב היא מדין כלי עץ, ואע"פ שפשוטי כלי עץ טהורים, לבישת האדם היא כעין קיבול (עיי' גם בחזו"א סי' כא סק"ז). אין כאן המקום להאריך בחידוש זה²⁸. מכל מקום, הקשר הפרק מלמד לכאורה שעסקינן בטומאת בגדים, ואילו כלי עץ נדונו בכלים בבא מציעא (אלא אם נאמר שהכלים סודרו לפי תפקודם החיצוני ולא לפי מהותם). ואע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר בגמ' בשבת ל ע"ב: "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת... נפק אחויה ליה... נברא בר קורא", ופרש"י: "סיב כמין לבוש מצוייר גדל סביבות הקור של דקל כשהוא רך", הרי שהסיב הוא כעין מלבוש. כך בוודאי הבין הרמב"ם, שסידר את דיני התוספתא בין הלכות הבגדים (פכ"ב הט"ז). גם בר"ש (פכ"ז מ"ה), שביאר בקצרה את דין הכיפין של סיב: "תפירתן משווא להו איזור", משמע שהבין שזהו בגד; וכן ביאר במשמרת הטהרה (רבינוביקי, כלים עמ' רלז), שמכאן יש ללמוד שאף מלבוש מעץ הוא "בגד"²⁹.

ד. שיטת הספרא

בעניין טומאת נגעים נאמר בספרא (תוריע, פרק יג, א): "'והבגד' - יכול השיריים והסיריקון והכלך וצמר גפן וצמר גמלים וצמר ארנביים ונוצה של עזים? ת"ל 'בבגד צמר או בבגד פשתים'".

סוג הבגדים המקבל טומאה בשאר הטומאות מלבד טומאת נגעים נדון בספרא בדרשה זהה המופיעה בחמישה מקומות: א. בספרא שמיני פרשתא ד, ט, עה"פ בנבלת בהמה טמאה: "וכל הנושא מנבלתם יכבס בגדיו" (ויקרא יא, כה), נאמר: "יכבס - יכול אף

28 החזו"א לומד את שיטתו מכלים פט"ז מ"ו: "קסייה של זורי גרנות... זה הכלל: העשוי לקבלה - טמא, מפני הזיעה - טהור", ופירש ע"פ הרמב"ם שם ש"לקבלה" היינו הגנה על גוף האדם ואילו "הזיעה" היא הגנה על החפץ מפני זיעת האדם. אך יש מקום להבין שם ש"לקבלה" היינו החזקת החפץ ע"י האדם (וראה גם בתוס' יו"ט בשם המהר"ם, ולכאורה שני פירושי חלוקים בנקודה זו, האם קבלת גוף האדם נחשבת קיבול).

29 אלא שהדבר תלוי בעובי החוטים, ראה הערה 87. מקור נוסף בעניין אריגה בעץ הוא המשנה בביצה כג ע"ב: "הרחים של פלפלין טמאה משום שלשה כלים: משום כלי קיבול, ומשום כלי מתכת, ומשום כלי כברה", ומבאר הגמרא: "אמצעית - משום כלי כברה". רש"י מסביר את שורש טומאתה: "אמצעית - שהיא מקפת את המכבר, משום כלי עץ לא מטמאה, דאין קיבולה קיבול, אלא חכמים גזרו טומאה על הכברה משום ארוג". משמע שהכלי המקיף את הכברה הוא מעץ, אך לא ביאר רש"י ממה נעשתה הכברה עצמה (עמד על כך בברכת שי'), וראה פיה"מ לרמב"ם כלים פכ"ז מ"ה, שלפעמים הכברה נעשית משיער ולפעמים מעור או סוף. אולם תוס' (ד"ה משום כלי כברה) הבינו ברש"י שהכברה עצמה עשויה עץ, והקשו עליו: "ולא נראה, דלא שייך ארוג במעשה של עץ כי אם בצמר ופשתים".

הציפה?³⁰ ת"ל בגד. אי בגד, יכול בגד גדול לבן, המיטמא בזב ומיטמא בנגעים, ומניין גדול צבוע, קטן לבן, קטן צבוע, עד שתהא מרבה להביא שביס של סבכא והגנגלים?³¹ ת"ל 'בגד' 'בגדיו' ריבה". ב. בשמיני פרשתא ו,ח, עה"פ בטומאת שרץ³²: "מכל כלי עץ או בגד או עור או שק" (שם לב): "בגד - יכול אף הציפה? ת"ל בגד. אי בגד, יכול בגד גדול לבן, המיטמא בזב ומיטמא בנגעים, ומניין גדול צבוע, קטן לבן, קטן צבוע, עד שתהא מרבה להביא שביס של סבכא והגנגלים? ת"ל 'או בגד' ריבה" (ובהמשך שם: "מניין לרבות את הלכדים? ת"ל 'או בגד'"). ג. בשמיני פרשתא י,ח, עה"פ בנבלת בהמה טהורה "והאוכל מנבלתה יכבס בגדיו" (יא,מ). ד. מצורע, פרשת זבים, פרשתא בי, עה"פ בזב: "ואיש אשר יגע במשכבו יכבס בגדיו" (טו,ה). ה. אחרי מות, פרק יב, עה"פ בנבלת עוף טהור "וכבס בגדיו" (יז,טו). בכל אלו מופיעה הדרשה הנ"ל כלשונה, שלפיה הסברה הפשוטה היא לטמא רק בגד גדול ולבן, ונוספו עליה ארבעה מיני בגדים: גדול וצבוע, קטן ולבן, קטן וצבוע, ושביס וגנגלים. וכבר עמדו המפרשים (עזרת כהנים שמיני דף סב,ב ומלבי"ם שמיני אות צט) על כך שארבעת הריבויים הם כנגד ארבע הפעמים שנאמר "יכבס בגדיו" בפרשת טומאת הנבלות (ויקרא י"א פ"ס כה,כח,מ).

ההוה-אמינא לטמא רק בגד גדול ולבן מתבססת על הדין בנגעים, שרק בגד לבן נטמא בהם ולא הצבוע (כמ"ש בספרא תזריע פרק יג,ג ובנגעים פי"א מ"ג), ועל הדין בזב, שרק בגד גדול הראוי למדרס טמא במדרסו. השביס והגנגלים אף הם נטמאים בנגעים, ככתוב במשנה בנגעים פי"א מ"א: "כל הראוי לטמא טמא מת, אף על פי שאינו ראוי לטמא מדרס, מיטמא בנגעים, כגון קלע של ספינה, ווילון, ושביס של סבכה, ומטפחות של ספרים, וגלגלון" (הוא אבנט שאין ברחבו ג' אצבעות. משא"ח), ומכאן שאף הם עשויים צמר או פשתן. והנה, מדרשות אלה משמע להדיא שהחומרא בטומאת שרץ וכיו"ב לעומת טומאת נגעים היא רק בדין זה של בגד צבוע. מדוע לא נאמר ריבוי נוסף לשאר מינים חוץ מצמר ופשתן, ולו לבגד גדול? לכאורה המסקנה מכך היא ששיטת הספרא כתנא דבי ר' ישמעאל קמא, וכפירוש אביי, ששאר המינים אינם נטמאים כלל³³.

30 ר"אב"ד: צמר המונח בראש האדם, דהיינו צמר שאינו טווי שמונח על הראש כעין פאה, ראה שבת נ ע"א: "יוצאין בפוקרין ובציפא" ובר"ח שם. ובתוספתא כלאיים פ"ה הכ"ג: "הפוקרית והציפה אין בהן משום כלאים, ואם תפרן מקבלין טומאה ואסורין משום כלאים". ברבנו הלל פירוש נוסף: מחצלת.

31 בגד קטן שאין בו אפילו ג' אצבעות על ג' אצבעות (ראב"ד), וראה תוספתא כלים ב"ב פ"ה ה"ט: "שפה שפרשה מן הבגד והתקינה לחגור בה את מתניו טמאה מפני שהוא כנגלילין", ובתס"ר עמ' 86.

32 לעניין הגרסה המדויקת בפסיקה זו ראה מהדו' אופק עמ' קנו הערות 46, 56.

33 בחידושי הריצ"ד במנחות לט ע"ב פירש ש"גדול וצבוע" היינו משאר מינים, ואיני יודע מניין לו. עוד יש להעיר בעניין בגד צבוע על המאירי ביבמות ד ע"ב: "אין חיוב ציצית אלא בבגד צמר או פשתים, הא שאר מינין כגון בגדי משי וארגמן ושאר מיני בגדים פטורים מן הציצית מן התורה". הארגמן הוא צמר, כמ"ש המאירי עצמו שם ה ע"ב: "ופותל חוט הפשתן עם הארגמן שהוא צמר צבוע בארגמן" (כצ"ל, ע"פ מה שבדקתי בשני כה"י של המאירי, ולא "כארגמן" כדפוסים), וכך במאירי בכל

לפי דרכנו נלמד ממהלך הספרא ששאר המינים אינם נטמאים אפילו במדרס: "יכול בגד גדול לבן, המיטמא בזב ומיטמא בנגעים, ומניין גדול צבוע" שמיטמא רק בזב, "קטן לבן", שמיטמא רק בנגעים, "קטן צבוע" שאינו מיטמא לא בזב ולא בנגעים. אם שאר המינים נטמאים בזב, ראוי היה לרבות אותם לפני שמרבים קטן וצבוע, שאינו מיטמא לא בזב ולא בנגעים.

עוד מצאנו בספרא שמיני (פרשת ו,ו): "קל וחומר: ומה אם נגעים, שטימא בהם שתי וערב, פטר בהם עורות של ים; שרצים, שלא טימא בהם שתי וערב, אינו דין שיפטור בהם עורות של ים? לא, אם אמרת בנגעים, שלא טימא בהם צבועים, תאמר בשרצים, שטימא בהם צבועים? הואיל וטימא בהם צבועים יטמא בהם עורות של ים! ת"ל בגד, מה בגד מין הגדל בארץ אף עור מין הגדל בארץ". הספרא מציין את החומרה בשרצים רק בעניין הצבועים, ולא בעניין שאר מינים חוץ מצמר ופשתן³⁴. כך גם בספרא תזריע (פרק יג,ט): "קל וחומר: מה אם שרצים, שטימא בהם צבועים, פטר בהן עורות שבים; נגעים, שלא טימא בהם צבועים, אינו דין שיפטור בהם עורות שבים? ... לא... ת"ל 'בגד', מה בגד הגדל בארץ אף עור הגדל בארץ".

גם הקביעה הפשוטה "מה בגד מין הגדל בארץ" מובנת היטב אם דעת הספרא שרק צמר ופשתים מקבלים טומאה³⁵. והמילה "או" נדרשת לרבות את הלבדים, או לרבות בגד קטן וצבוע, כנ"ל, אך לא לרבות שאר מינים.

במפרשי הספרא לא מצאתי שעמדו על עניין זה, פרט לעזרת כהנים (שמיני דף סב,ב), שדן בשאלה מדוע בדרשה לרבות בגד צבוע וכו' לא הוזכרו שאר המינים, ותירץ שלא

מקום (יומא כג ע"א ועא ע"ב וב"מ כא ע"א וב"ב יט ע"א). ושם דעתו שלתדבר"י צמר ופשתים בכל מקום אינו אלא הלבן, כדין בנגעים שהצבועים אינם מק"ט. ולפ"ז יש ראיות מפורשות שלהלכה גם שאר המינים מק"ט ואפילו בשלוש על שלוש (כלים פכ"ו מ"ו ופכ"ז מ"ב על בגדי ארגמן). אך זהו חידוש גדול, ובירושלמי בכלאים פ"ט ה"א מבואר שרק לעניין נגעים יש חילוק בין לבן לצבוע, משא"כ בכלאים. לעניין ציצית, המאירי עצמו ביבמות שם דן על אופן הציוץ בטלית שכולה תכלת, ע"פ הגמ' במנחות מא ע"ב (ושם דן גם רנב"י הסובר ש"אף כל - לאתויי ציצית"), ושם לדעתו הוא מדרבנן. אך מפורסמים דברי הירושלמי סנהדרין פ"י ה"א ומדרשים מקבילים שקורח טען שטלית שכולה תכלת פטורה, ומשמע שאליבא דאמת היא חייבת מדאורייתא ללא כל ספק ומחלוקת, ומכאן שלכו"ע צמר צבוע דינו כבגד לכל דבר פרט לנגעים.

34 אמנם די בחומרא וקולא אחת לצורך הק"ו, אבל בכמה מקומות בספרא מצאנו שכאשר נעשה קל חומר הספרא מציין כמה חומרות וקולות, כגון בויקרא, נדבה, פרשת ו,ט, בהשוואה בין עולת בהמה לעולת העוף; ויקרא חובה, פרשת ג,ד, בהשוואה בין פר כהן גדול לפר יוה"כ; שם, פרק יב,ג, בהשוואה בין שבועת הפיקדון לשבועת העדות.

35 אך ראה סי' ה הערה 1. על תו"כ בשמיני הנ"ל "נגעים... פטר בהם עורות של ים" כתב החפץ חיים בפירושו שהלימוד לפותרם מנגעים הוא מסמיכות "עור" ל"לפשתים ולצמר", ומזה למדנו לגדל בארץ. דבריו צ"ב, שהרי התו"כ בתזריע לומד מ"בגד", ולא מ"לפשתים ולצמר", וגם בהמשך התו"כ בשמיני מפורש שהלימוד מ"בגד", ולא כתוב כלל צמר ופשתים. הפשטות, אפוא, שלימודים אלו מבוססים על ההנחה ש"בגד" הוא צמר ופשתים דווקא.

הוזכרו כי רצה התנא לסיים בשילוב שתי החומרות, קטן וצבוע, ולא יכול היה לומר זאת על שאר מינים, שבהם רק שלושה על שלושה מיטמא. לענ"ד תשובה זו אינה מספקת: וכי בגלל עניין סגנוני זה הושמט כליל דין שאר המינים? ועוד, הרי הספרא מונה את הפרטים שנתרבו כמספר הדרשות, כאמור, ואם כל הדרשות נוצלו לפרטים שהוזכרו, מניין נלמד את הפרטים שלא הוזכרו? ובמקום אחר (שמיני דף עה) האריך העז"כ בעניין זה ונראה מדבריו כמ"ש, ששיטת התו"כ שאין טומאה בשאר בגדים (ראה דבריו בעמ' ב: "והשתא לפ"ז סוגיין דתו"כ" וכו' ובהשגתו על אבן העזר).

אלא שאם כנים אנו בזה ששיטת הספרא כתדבר"י קמא אליבא דאביי, ששאר המינים אינם מק"ט כלל, ומזה נובעת הדרשה "מה בגד מן הגדל בארץ", תצא סתירה לכאורה במשנה: מחד, משמע במשנה שגם שאר המינים מקבלים טומאה, כפי שהתבאר. מאידך, המשנה (כלים פ"י מ"א ופ"יז מ"ג ונגעים פ"א מ"א) מביאה את הדין שעצמות חיה שבים ועורה אינם מק"ט, דין שנלמד בספרא מהיקש לבגד הגדל בארץ. אכן, בעז"כ (שמיני עו, א ד"ה ת"ל או עור) הקשה למ"ד ש"או" מרבה שאר בגדים מנלן ללמוד מבגד לעור למעט את הגדל בים, ותירץ שמ"או" מרבים רק דומיא דצמר ופשתן, הגדלים בארץ.

ה. פסקי הראשונים

כידוע, נחלקו הראשונים כיצד לפסוק במחלוקת האמוראים בציצית: הרי"ף (הל' ציצית יד, א) והרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"ב) פסקו כרב נחמן, שרק צמר ופשתים חייבים מדאורייתא, וכן דעת השו"ע (או"ח סי' ט"א). הטעם העיקרי להכרעה זו הוא שדעת רב נחמן נתמכת מתנא דבי ר' ישמעאל, ולא מצאנו שיטת תנאים החולקת עליה במפורש (רמב"ן שבת כז ע"א)³⁶.

36 וכן פסקו בשו"ת הרי"י מיגאש סי' קפג; האשכול (הל' ציצית דף פב, ב); ראב"ן סי' שמג (ע"ש ביאבן שלמה' אות ג-ד); המנהיג, בתשובה לחכמי אראגון על עיבוד הקלף (עמ' תשכט, וע"ש עמ' תרמו); הרוקח סי' שסא; שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רפ ("לידין דלית לן כרבא". בארצות החיים סי' ט, המאיר לארץ סק"ד, למד מתשובה זו להיפך, רצ"ע); ארחות חיים הל' ציצית סעיף א; והחינוך מצווה שפו. כמו כן בתוס' ישנים ביבמות (מאחרוני בעלי התוס' בצרפת ותלמיד רבנו פרץ) ה' ע"א ד"ה אלא לרבנן: "וקי"ל כר' ישמעאל דמן התורה לא מחייב בציצית אלא של צמר ופשתים" (כך בש"ס וילנא. במהדור' אופק "וקמ"ל כר' ישמעאל", וזהו פירוש לסוגיה ולא פסק, אבל בכתב היד מצאתי שמופיע כמו בוילנא, ובכת"י נוסף הקטע מטושטש, וגם מבחינת ההקשר הקריאה "וקי"ל" מובנת יותר לענ"ד). ראיתי שמנו בין העומדים בשיטה זו גם את הנימוקי יוסף (מנחות יג, ב), אך מלשונו "שראו לחוש" נראה להיפך, שרק לחומרא אמר זאת, וכן מתבאר ממקורו בריטב"א, עיין שבת כה ע"ב וכז ע"ב.

מקור קדום להכרעה זו מצוי כבר בתשובת רב נטרונאי גאון (מהדור' אופק סי' ב-ג, ומובאת גם באשכול פ, ב): "ליתא לדרבא, דקאמרינן תנא דבי ר' ישמעאל הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם... אף כל צמר ופשתים, ואמרינן עלה אמר רב נחמן בר יצחק אף כל לאתווי ציצית" (אם כי הנושא העיקרי שנדון בתשובתו אינו הבגד החייב בציצית אלא האם ניתן להטיל חוטי פשתן בבגד פשתן).

לענ"ד טעמו של הרמב"ן להכרעת הרי"ף הנו מחודש, שכן "אם רבא הכריע ממשמעות הברייתא דלא כר"נ... מנלן להכריע דלא כוותיה וכר"נ, והרי זה כהכרעה מדעתנו מה שלא הוכרע בגמרא" (שיעורים וכתבים מהרב אי"ש גריינימן על מנחות, עמ' ט; וע"ש על הרוקח באוקימתת ר"נ לברייתא במנחות לט ע"ב או

לעומת זאת התוס' (מנחות לט ע"ב ד"ה ור"נ, בשם רש"י ור"ת) והרא"ש (הל' ציצית סי' יח) והסמ"ג (עשה כו) פסקו כרבא, וכן דעת הרמ"א (שם). וטעמם, שרבא הוא בתרא ביחס לרב נחמן, וגם אם חלק על תדבר"י - מכח הברייתא במנחות על חיוב הציצית בשאר מינים - דעתו היא המכרעת.³⁷

צמר או פשתים"). אכן, האחרונים שציידו בהכרעת הרי"ף חתרו למצוא לה טעמים אחרים, כגון שרבא במנחות לשיטתו בכיבור תדבר"י, כאמור (ראה הערה 17), שנדחתה במסקנה בשבת. הגר"א (א"ח סי' ט) ביאר טעמו של הרי"ף, שמאחר שהסוגיה בשבת עוסקת בהרחבה בדעת תדבר"י משמע שהלכה כמותו. ותמה עליו החזו"א (ציצית ג, כד), שהרי אחד הדנים בדבריו הוא רבא עצמו החולק עליו. שמא כוונת הגר"א לומר שהדיון הרחב בתדבר"י מוכיח שאפילו רבא מודה שהלכה כמותו, ורבא בשבת לשיטתו במנחות, כנ"ל (שיעורי האדר, מנחות, עמ' קמז).

הרא"ה קוק (מצות ראייה סי' ט עמ' מח) כתב שהרי"ף דקדק מלשון הגמ' בשבת כז ע"ב בתמיהה על רנב"י האומר "אף כל - לאתויי ציצית". "ציצית בהדיא כתיב: 'לא תלבש שעטנו צמר ופשתים' וכתוב 'גדלים תעשה לך'! סד"א כדרבא... וכו', דהיינו שהסתמא דגמרא אומרת שאפילו בלא דרשת תדבר"י על כל "בגד" שבתורה יש לנו גילוי על הבגד בציצית שאינו אלא צו"פ. אם כן, אפילו לחולקים על תדבר"י יש מקום לנקוט כרב נחמן בציצית, ולפיכך ראוי לפסוק כמותו (וכן משמע בקרן אורה במנחות לט ע"ב). לדברים אלו השלכה חשובה על ההכרעה בהלכות טומאה, כדלקמן.

יש להעיר על לשון הרוקח הנ"ל (מהדו' הגר"ש שניאורסון עמ' רמז): "רב הונא ורבה מחייבי שאר מינין מדאורייתא", ואם אין זו ט"ס ברוקח אפשר שגרסתו "רבה" ולא "רבא" הביאתו להכריע כר"נ, שכן רבה אינו "בתרא" ביחס לר"נ. אבל קשה להלום גרסה זו נגד כל הראשונים וכתבי היד בכל הסוגיות (שבת כז ע"ב, יבמות ד ע"ב, נזיר נח ע"א ומנחות לט ע"ב, אלא ששם בכי"מ "איתיביה רבא לר"נ" ואח"כ "רבה רמי").
 37 כדברי תוס' בשם רש"י מבוואר במחז"ו סי' תקט. ראשונים נוספים העומדים בשיטה זו: הרי"ד בפסקיו במנחות שם ובספר המכריע סי' פח; העיטור הל' ציצית דף עא, א; מרדכי מנחות סי' תקמא בשם ר"י; הגהות מיימוניות הל' ציצית פ"ג ה"ב בשם מהר"ם (רבינו"ר) ורבנו שמחה; הריטב"א שבת כז ע"ב בשם רבו (הרא"ה, כנראה) ו"מקצת הגאונים"; והמיוחס לר"ן שם, "ושלא כדברי הרי"ף ז"ל אלא כדברי הגאונים ז"ל". הכס"מ בהל' ציצית פ"ג ה"ב פירש בדעת הראב"ד שם שפוסק כרבא, אך במרכה"מ שם דחה דבריו.

אכן, ב'תשובות גאונים קדמונים' סי' ע מופיעה תשובת רב האי גאון המבארת באריכות את הסוגיה ביבמות ד-ה, ואע"פ שאין בתשובה זו הכרעה מפורשת הדברים נוטים שהלכה כרבא. מחד כתב: "ורבא סבר לה כרבנן דכל מינין בין שירין בין סירקין בין קינבס כולן חייבין בציצית, והאי תדבר"י סבר שאין חייבין בציצית אלא צמר ופשתן בלבד וקאמר רב נחמן בר יצחק דסבר נמי שאין ציצית אלא מצמר ופשתן בלבד...". כלומר, דברי רנב"י אינם רק דיון בדעת תדבר"י אלא גם דעתו שלו. מאידך כתב על הסוגיה במנחות: "איתיביה רבא לרב נחמן... ואע"ג דקא מדחי רב נחמן ואמר מדרבנן - לא קמא הא דחיתה... הרי נתפרש דהאי תנא דבי ר' ישמעאל ורב נחמן כותיה הכין סבירא להו, ורבנן פליגי עליה. וקאמרינן הכא בבמה מדליקין ובהתכלת: אמר אביי: האי תנא דבי ר' ישמעאל מפיק מאידך תנא...". הוא מגדיר את החולקים כ"רבנן", ואף משמע שדברי אביי בסוף הסוגיה במנחות תומכים בדעת רבא (אך ראה להלן הערה 46).

עוד מצאנו לרבי שמואל בן חפני גאון (חותנו של רב האי), בספרו על הלכות ציצית (נדפס עם תרגום לעברית ע"י הרב טבגר בספרו 'ליל תלתי', נספח א, ונדונו מופיע בעמ' רנו) שכתב שהאוקימתא שחיוב השיראין מדרבנן נדחתה במסקנת הסוגיה.

היראים (סי' תא) הסתפק בדיון זה, וכן משמע לי בראבי"ה (תשובות וביאורי סוגיות סי' אלף קנב, מהדו' דבליצקי עמ' רנ).

לכאורה הפוסקים כתדבר"י בציצית יפסקו כמוהו בטומאה, שרק צו"פ מקבלים טומאה, ואילו הפוסקים כרבא יפסקו שגם שאר מינים מק"ט. אלא שקשר זה אינו הכרחי: גם הפוסקים כתדבר"י בציצית יכולים להודות ששאר המינים התרבו לטומאה מ"או בגד", לג' טפחים או אף לג' אצבעות, כשיטות השונות בפירוש תדבר"י בתרא. לעומת זאת הפוסקים כרבא יסברו, כנראה, שגם שאר המינים מק"ט. אלא שאם סברתם היא ש"בגד" כולל מן הסתם את כל המינים, אף בלא ריבוי מיוחד, נמצא שדין שאר המינים בטומאה שווה לצו"פ³⁸. ואם סברתם היא ששאר המינים נלמדו מריבוי, ייתכן שהריבוי בטומאה נאמר רק לעניין ג"ט ולא לעניין ג"א.

1. שיטת הרמב"ם וסיעתו

הרמב"ם (הל' כלים פכ"ב ה"א) פסק: "כמה שיעור הבגד להתטמא? שלשה טפחים על שלשה טפחים למדרס, ושלש אצבעות על שלש אצבעות מכוונות עם המלל לטומאת המת או לשאר טומאות. במה דברים אמורים? בבגדי צמר ופשתים, אבל בגדים של שאר מינין אין מקבלין טומאה מכל הטומאות אלא אם כן היה בהן שלשה טפחים על שלשה טפחים או יתר, שנאמר 'או בגד', מפי השמועה למדו שבא הכתוב לרבות שלשה טפחים על שלשה טפחים בשאר בגדים לטומאה". כאמור, בציצית דעת הרמב"ם כתדבר"י, וכלשונו בהל' ציצית פ"ג ה"ב: "שכל בגדים האמורין בתורה סתם אינן אלא צמר ופשתים בלבד". אלא שלעניין טומאה נקט כתדבר"י בתרא המרבה שאר מינים מ"או בגד", וכרבא שריבוי זה הוא לג"ט³⁹, ובציצית אין ריבוי.

וכן המאירי בשבת כו ע"א: "שבעה מיני כלים הם שמקבלים טומאה מן התורה... והבגד עיקר ענינו כל שהוא ארוג מצמר או פשתים ובכללם אף הארוג מן הקנבץ או מן המשי ושאר מיני הבגדים... שבגד של צמר או של פשתים שיעורו ליטמא ג' טפחים על ג' טפחים למדרס ושלש אצבעות על שלש אצבעות לשאר טמאות... ושאר מיני הבגדים צריך ג' על ג' לכל טומאה... ולמדת שאין הלכה כדברי האומר הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם בכל הטומאות ונאמר צמר ופשתים בטומאת נגעים מה של נגעים בצמר ופשתים אף בשאר הטמאות כן, אלא טומאת נגעים לחוד ושאר טמאות לחוד" (וכן בכ"ב קיא ע"א).

כך עולה בבירור גם מהרמב"ן (שבת כו ע"א), שכתב: "ונ"ל דכ"ע בין לרבא בין לר"פ בין לר"נ כולהו ס"ל אליבא דתנא דבי ר' ישמעאל דכל מקום שהזכירו בגדים סתם אינן אלא צמר ופשתים... ור"פ ור"נ סיומא הוא לתירוציה דרבא כי לית ליה וכו' כדפרישנא.

38 בחזו"א בהל' ציצית יש בזה סתירה לכאורה: בסי' ב סק"ג כתב שלפוסקים כרבא, אם הוא חולק על תדבר"י, שאר מינים מק"ט בג"א. אולם בסי' ג סק"ד (ד"ה ונראה) כתב שדווקא בג"ט, כי זו המשמעות הסתמית של "בגד" כמ"ש תוס' בשבת כו ע"ב ד"ה אתי בק"ו, ורק צו"פ מק"ט בג"א, מכח לימוד מיוחד בנגעים ומהם למדו גם לשרצים.

39 ומסתבר שלדעתו רב פפא לא חולק עליו בזה (חת"ס שבת שם), וכדברי הרמב"ן הנ"ל.

ומ"מ לדברי כל הפירושים 'אף כל' דר' ישמעאל כללא הוא שנלמוד כל בגדים סתומים שבתורה מן המפורש, ולא מתפקא מכללא אלא מקום שרבתה אותן תורה כגון שלשה על שלשה לטומאה, ובדידה נמי מהני מיעוטא דשלש על שלש טמא בפשתים ולא בשאר בגדים אלא שלשה על שלשה... הילכך כיון דאשכחן ליה לתנא דבי ר' ישמעאל דאמר [לגבי ציצית!] דוקא צמר ופשתים, ולא אשכחן תנא דפליג עליה בהדיא, ואינך תנאי איכא למימר דלא מפקי מיניה, הלכתא כוותיה". כאמור, לדעתו ר"פ ורנב"י בסוף הסוגיה ממשיכים את דברי רבא שתדבר"י מחלק בין שלוש על שלוש לשלושה על שלושה, והלכה כתדבר"י מפני שלא מצאנו תנא החולק עליו⁴⁰.

נראה שזוהי גם שיטת הרי"ד. בפסקיו במנחות לט ע"ב כתב: "וכיון דאשכחן תנא דבי ר' ישמעאל דמפיק מאידך תנא דבי ר' ישמעאל, אם כן הלכה כרבא דכל המינין חייבין בציצית מן התורה", הרי שהכריע כתדבר"י בתרא, לטומאה וציצית כאחד. ובתוספותיו בשבת כז ע"ב כתב: "וכל היוצא מן העץ אינו מטמא טומאת אהלים אלא פשתן, פירוש, דוקא טומאת אהלים מפני שהאהל חשוב כבית... אבל אם היו בגדים אף על פי שהן משאר מינים מטמאין באהל המת אם האהילו על המת כדין כל הכלים, כדילפינן לעיל גבי שרצים 'או בגד' לרבות שלשה על שלשה בשאר בגדים, ובמת כתיב 'וכל בגד', כ"ש דהוי ריבוי לכל בגד, הילכך כל הבגדים אפילו מקנבס וצמר גפן ובגדי צמר... מיטמאין באהל המת". הווי אומר: למרות שהלכה כרבא (בניגוד לראשונים הנ"ל), עדיין שאר המינים באים רק מכוח ריבוי, ולכן דווקא לג"ט ולא לג"א⁴¹.

2. שיטת הר"ש והרא"ש

הר"ש בכלים פכ"ז מ"ב כתב: "שלש אצבעות על שלש לטמא מת - דמרבין לה פרק במה מדליקין מדכתיב 'והבגד' משום דחזי לעניים", וכן ברא"ש, ולא חילקו בין צמר ופשתן לשאר המינים. מכאן למדו אחרונים (מים טהורים שם ובמי נפתוח פרפר לוג; שו"ת באר יצחק חו"מ סי' ה; עיין גם סד"ט כלים רמ"א ד"ה הבגד) שלדעתם גם שאר המינים מטמאים בשלוש על שלוש. וביארו הטעם, שהגמ' ביבמות ה ע"א: "תינח לתנא דבי ר' ישמעאל, לרבנן מנא להו?" מוכיחה שלדעת חכמים אין כל חילוק בין צו"פ לשאר מינים מלבד בנגעים⁴². אולם יש מקום להגיע למסקנה זו בדרך אחרת, שמסקנת הסוגיה בשבת שגם תדבר"י טימא את שאר המינים אפילו בשלוש על שלוש, כפי שפירשו רש"י והר"ן את

40 בש"ס 'מתיבתא', במדור 'ילקוט ביאורים' עמ' קיד, נכתב בדעת הרמב"ן שהלכה כתנא דבי ר' ישמעאל קמא, ולפ"ז שאר מינים אינם נטמאים כלל. ולא היא: הוא פוסק כמותו בעניין זה שסתם "בגד" אינו אלא צו"פ אלא אם כן יש ריבוי, אך כותב שלשלושה על שלושה יש ריבוי.

41 בתפא"י (כלים פכ"ז מ"א יכין אות יח) כתב שכל הבא מהחי והצומח בכלל צמר ופשתן לעניין זה, ורק משי וכדומה טעון ג"ט, ותמוה, וגם סותר לדבריו שם אות א לגבי קנבוס.

42 וכ"כ הרב אלישיב (קובץ תשובות ח"ג סי' קלג), שלשיטת הרמ"א שפסק כרבא בציצית גם שאר המינים מק"ט בג' אצבעות.

שיטת ר"פ ורנב"י. ראייה לכך מדברי הרא"ש בהלכות ציצית הנ"ל, שנקט כתדבר"י בתרא. ייתכן גם שהר"ש והרא"ש הבינו שזו שיטת המשניות, כפי שהתבאר.

במי נפתוח שם כתב שהרמב"ם בפיה"מ סבר גם הוא ששאר המינים מק"ט בגע"ג אצבעות, מכך שלא חילק בפכ"ז מ"א בין צו"פ לשאר מינים. גם במקומות אחרים בפיה"מ הוזכר שיעור שלוש על שלוש בבגדים, ללא חילוק (כלים פכ"ז מ"ח, שבת פ"ב מ"ג ופכ"ד מ"ה). הסד"ט (כלים רנב, ב ד"ה ושל) הוכיח זאת מפיה"מ בפכ"ז מ"ב: "זהורית טובה, המשי הצבוע בזהורית, ולפי שבגדי הארגמן ובגדי המשי החשובים יקרים מאד מתטמא מהן שלש על שלש אצבעות ואפילו היה מושלך באשפה מפני שהוא חשוב"⁴³.

יש ראשונים שנקטו להלכה ששאר המינים מק"ט אך לא ביארו את שיעורם. הראב"ד (הל' טו"מ פ"ה הי"ב) כתב שקנבוס ושאר בגדים הנעשים מן העץ אינם מקבלים טומאת אוהלים במחובר, אבל מק"ט בתלוש, ולא ביאר בכמה. גם בפירושו לעדויות פ"ג מ"ד בעניין טומאת הגלגילון כתב שהוא אבנט מצמר או משי⁴⁴. כמו כן כתשובת ר' ברוך ב"ר יצחק אלבאליה הנ"ל: "צריך שתהיה ההלכה כזה התנא שהוא מרבה מ'או בגד' כל הבגדים, ולא תהיה כאידך תנא דבי רבי ישמעאל דאמר אף כל צמר ופשתים, שאני רואה אביי אומר שהם שטה... ובידוע הוא כי כל מה שאמרו 'פלוני ופלוני אמרו דבר אחד' אין הלכה כמותם אפילו הם מאה, כי הם שטה"⁴⁵. לא ברור האם כוונתו לפסוק כתדבר"י בתרא כדעת אביי, וכשיטת תוס' שהוא מטמא אף בשלוש על שלוש, או שמא בשלושה על שלושה, כדעת רבא.

3. שיטת רב האי גאון

בשבת כח עמ' א-ב דנה הגמ' מה המקור לכך שיעור בהמה טמאה ניטמא טומאת אוהלים, ומסיק רבא מברניש: "אתיא בקל וחומר מנוצה של עזים שאין מטמא בנגעים, מטמא באהל המת, עור בהמה טמאה, שמטמאה בנגעים – אינו דין שמטמאה באהל המת?". הרשב"א (כו ע"א) כתב שרב האי גאון למד מכאן שהלכה שרק צו"פ נטמאים, ובלשונו:

43 המשא"ח שם התקשה בזה והציע להגיה ברמב"ם "צמר" במקום "משי", אך במקור הערכי אכן מדובר על משי ("אלהיר"). במי נפתוח הוכיח עוד מפכ"ז מ"ו, שם נאמר: "אלו נמדדין כפולין: אמפליא ופמוליניא...", ופירש הרמב"ם: "והמדידה הזו או שלש על שלש לטומאת מת או שלשה טפחים על שלשה טפחים לטומאת מדרס", והרי אמפליא היא של עור, כמ"ש ביבמות קב ע"ב. ראייה זו אינה מבינה: ביבמות שם נאמר שיש שני סוגי אנפליא: "כאן באנפליא של עור, כאן באנפליא של בגד", ואת המשנה שם "של בגד" פירש הרמב"ם (יבמות פ"ב מ"א) שהוא בגד פשתן. ולא ייתכן להעמיד את דבריו בכלים בשל עור, שהרי שנינו (פכ"ז מ"ב) שהעור נמדד בחמישה על חמישה, בין לטומאת מת ובין למדרס. מכל מקום, ניתן להגיע למסקנת המי נפתוח ממשפט זה ברמב"ם באופן אחר, ראה הערה 67.

44 לא התפרש שיעורו, אך ראה בראב"ד על הספרא הנ"ל הערה 31 שאין בו גע"ג, וא"כ טומאתו מדין "אריג כל שהוא" כדלקמן פרק ב.

45 הרמב"ן (שבת כו ע"א) והעיטור (עא, ב) דחו שיקול זה, ע"ש.

"ולפי דרכנו למדנו שהכריע רבא מברניש כתנא קמא דבי רבי ישמעאל דאמר צמר ופשתים אין מידי אחרינא לא, והוציא את דברי אידך תנא דבי רבי ישמעאל מן ההלכה, שהוא מביא נוצה של עזים והשיראין והכלך והסריקין"⁴⁶. וכוונתו שרבא מברניש הוא בתרא, שהרי הוא דן בסוגיה זו עם רב אשי⁴⁷. ותמה עליו הרשב"א, שהרי לגבי נגעים הכל מודים שדווקא צו"פ נטמאים, וכדברי הגמ' (כו ע"ב): "דכולי עלמא מיהת שלש על שלש בצמר ופשתים מיטמא בנגעים, מנלן? ... ואימא לרבנות שלשה על שלשה בשאר בגדים... תרי מיעוטי כתיבי: בגד צמר או בבגד פשתים, חד למעוטי משלש על שלש, וחד למעוטי משלשה על שלשה"⁴⁸.

אכן, מצאנו לרבנו חננאל (כו ע"ב) שכתב בדעת תדבר"י בתרא: "והאי דתני דמיטמאין בנגעים שאר בגדים - בשלושה על שלושה", הרי שלדעתו המחלוקת גם על טומאת נגעים, וכידוע ר"ח הרבה ללכת בעקבות רה"ג (וכ"כ החת"ס שבת כו ע"א, שרה"ג סבר שהריבוי מ"או" גם לנגעים, ע"ש). מאידך, לגבי דברי רבא מברניש כתב ר"ח: "אתיא בק"ו מנוצה של עזים: ומה נוצה של עזים שאינה מטמאה בנגעים בשלש על שלש מטמא באהלים...". כלומר, ר"ח רצה להימלט מקביעת רה"ג שרבא מברניש מכריע בסוגיה, ולכן נדחק להעמיס על לשונו "שאינה מטמאה בנגעים" שכוונתו לשיעור הקטן.

הפני יהושע (כח ע"ב) יישב את ראיית רה"ג מקושיית הרשב"א באופן אחר, שאמנם בטומאת נגעים אין כל מחלוקת אבל מטומאת נגעים עצמה אי אפשר לעשות ק"ו לטומאת אוהל המת, שכן נגעים חמורים יותר, שאפילו שתי וערב טמא בהם (כפי שהקשו תוס' ד"ה אתיא בק"ו). לכן צריך לומר ש"בנגעים" לאו דווקא, אלא כוונת רבא מברניש לכל הטומאות, ונקט "בנגעים" כי הדין בשרצים שרק צו"פ מק"ט נלמד מנגעים⁴⁹.

46 גם בכפתור ופרח פרק ט (מהדור' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות עמ' שמה) כתב: "ורבינו הא"י מביא בפירושו ראייה דהלכתא כתנא דבי רבי ישמעאל" (אך תשובת הגאונים שצוינה בהערות המהדיר שם, חמדה גנוזה ס"א, אינה דנה בקבלת טומאה אלא בציצית, והיא תשובת רב נטרונאי גאון הנ"ל הערה 36). קשה ליישב זאת עם המשתמע בתשובת רה"ג (לעיל הערה 37) שפסק כרבא בציצית, אלא אם נאמר ש"או בגד" אינו ריבוי ואילו "הכנף" הוא ריבוי, וצ"ע.

47 וכן מצאנו בכל מקום שרבא מברניש דן עם רב אשי, עיין ר"ה כו ע"ב, נזיר לא ע"א ושם מ ע"א, ב"מ עג ע"ב וזבחים יא ע"א.

48 וכן פרש"י (כו ע"א ד"ה ה"ג דרב פפא): "ואף על גב דלא מטמו שאר בגדים בנגעים, דהא נתמעטו בתרי מיעוטי - איתרבו בשרצים" (וראה גם ד"ה מפיק מאידך וד"ה רבא). אך ברש"י במנחות לט ע"ב: "צמר ארנבים... מנין - שמטמאין בנגעים" (וראה לעיל הערה 7), ותמהו עליו תוס' שם ד"ה בגד.

49 הפנ"י מוסיף: "ובלא"ה נמי צריך לומר כן במילתא דרבא מברניש דאמר 'מה נוצה של עזים', ומאי שנא דנקיט נוצה של עזים טפי משאר בגדים? אלא על כרחך משום דשאר בגדים לא אשכחן בהדיא דטמאין באהל המת ובשאר טומאות, משום הכי נקיט נוצה של עזים דכתיב בהדיא 'או שק' בין בשרצים ובין בשאר טומאות". קושייתו לא ברורה, שכן שער העזים הוא החומר היחיד שנטמא טומאת אוהלים ולא טומאת נגעים, מפני שטומאת אוהלים איננה אלא בחומרים ששימשו במשכן: צמר ופשתן ועור ויריעות עזים, ומתוכם הצמר הפשתן והעור נטמאים בנגעים, ורק יריעות העזים נטמאות בטומאת אוהלים ולא בנגעים. אלא שבזה הפנ"י לשיטתו (כו ע"ב ד"ה אלא דאכתי וכח ע"א ד"ה מה להלן) שכל הסיבים

בראש יוסף (שם) הוכיח מסוגיה זו לאידך גיסא, מכך שהק"ו נאמר מטומאת נגעים, ולא נאמר משרצים באופן הבא: "ומה נוצה, שאינה מיטמאה בשרצים בפחות משלושה על שלושה, מטמאת באוהל, עור בהמה טמאה לא כל שכן?", והטעם שלא נאמר, כי יש לו פרכה, ששאר מינים יוכיחו, שנטמאים בשרצים בשלושה על שלושה, ואינם נטמאים בטומאת אוהלים. ואף זו יש לדחות, שרבא מברניש נוקט ק"ו מוסכם מנגעים ולא את השנוי במחלוקת, אע"פ שהוא אפשרי אליבא דהלכתא.

עכ"פ, פשוט הדברים שרה"ג הוכיח מהסוגיה בהנחה שהמחלוקת עוסקת גם בנגעים, וראיתו נדחית ע"פ פשוט הסוגיה ושיטת רוב הראשונים שבנגעים לא נחלקו כלל. ועל פי שיטת רה"ג שהמחלוקת גם על נגעים היה אפשר להוכיח בפשוט שהלכה כדעה המצמצמת מן המשניות בכלאיים ונגעים האומרות במפורש שאין טומאת נגעים אלא בצמר ופשתן, כפי שהתבאר.

סיכום ומסקנה

נחלקו חז"ל האם סתם "בגד" שבתורה הוא צמר ופשתים דווקא. עקב כך מצאנו שלוש דעות על טומאת שאר מיני הבגדים מלבד צמר ופשתים: א. אינם נטמאים כלל (תדבר"י קמא לדעת אביי). ב. יש בהם ריבוי מיוחד, "או בגד", לקבל טומאה בג' טפחים, בניגוד לצמר ופשתים, הטמאים בג' אצבעות (תדבר"י בתרא לדעת רבא). ג. טמאים בג' אצבעות כצמר ופשתים, מכח אותו ריבוי (תדבר"י בתרא לדעת אביי, ואולי גם לדעת ר"פ ורנב"י). כמו כן נחלקו הראשונים להלכה: רב האי גאון פסק כשיטה הראשונה, הרמב"ם וסיעתו פסקו כשניה, ואילו בר"ש וברא"ש משמע כדעה השלישית, וכך עולה מפירוש רש"י והר"ן.

מן החי ומן הצומח שעשה מהם בגד טמאים טומאת אוהלים, ורק לגבי היוצא מן העץ, כגון הקנבוס הדומה לעץ, יש הגבלה לפשתן, וראה אנצ"ת ערך 'טמאת אוהלים' ציון 5 והלאה. גם תירוץ הפני"צ צ"ב, כי אם הנוצה של עזים אכן נטמאת בכל הטומאות כדין שק הרי זה סותר למה שלמד מכאן רה"ג שנוצה של עזים טהורה בכל הטומאות. מלשון רה"ג נראה שלדעת תדבר"י נוצה טהורה בכל הטומאות, פרט לטומאת אוהלים שנאמרה במפורש ביריעות עזים, דהיינו שנוצה של עזים היא דבר שונה מ"שק", כפי שביארו תוס' כז ע"א ד"ה ונוצה. לעומת זאת הפני"צ מבאר את ראיית רה"ג בסגנון אחר, שהנוצה היא שק, ואכן לכו"ע טמאה בכל הטומאות, ומכך שרבא מברניש מביא דווקא דוגמה זו ש"מ שבשאר הבגדים לא מצאנו בהדיא שנטמאים, וזה כתדבר"י.

הפני"צ מעיר עוד, שלכאורה הדעה ששאר המינים לא מק"ט אפילו בשלושה על שלושה טפחים לא מתיישבת עם הדין שכל המיטמא מדרס מיטמא טמא מת (גדה פ"ו מ"ג), והרי שאר המינים ודאי טמאים מדרס, כי במדרס לא נאמר "בגד"! ותירץ שלדעת תדבר"י צריך לומר שהדין שכל המיטמא מדרס טמא טמא מת הוא מדרבנן. לענ"ד יש להעיר: ראשית, מצאנו בגדים שאינם טמאים מדרס, כגון קלע של ספינה ווילון, כמבואר בנגעים פי"א מי"א, וא"כ יש נפק"מ בטהרת שאר מינים לעניין בגדים אלו (וכ"כ בפני שלמה כז ע"א). ועוד, שאמנם במדרס לא נאמר "בגד" אבל מצינו שרק מה ש"יש במינו טהרה במקווה" מק"ט מדרס, כמ"ש בשבת פד ע"ב (ותדבר"י עצמו שם עמ' א דורש מ"כמשכב נדתה יהיה לה" שהמשכב צ"ל בר טהרה במקווה). א"כ י"ל שלתדבר"י שאר המינים אינם בגדר "מינו" של צמר ופשתים. דיון על כך בסי' ב עמ' 91.

מחלוקת דומה קיימת בהלכות ציצית: לדעת רב נחמן שאר הבגדים אינם חייבים בציצית מדאורייתא, מפני שסתם "בגד" שבתורה הוא צו"פ בלבד, וכן פסקו הרי"ף והרמב"ם. לדעת רבא אף הם חייבים מדאורייתא, וכן פסקו התוס' והרא"ש. ונחלקו הראשונים בטעמו של רבא, האם הוא חולק על ההנחה שסתם "בגד" אינו אלא צו"פ, או שהוא מודה להנחה זו, ולמד על חיוב שאר המינים מריבוי מיוחד.

אף שהמחלוקת קשורות זו בזו, אינן תלויות לגמרי זו בזו: מי שסובר ש"בגד" כולל את כל המינים יסבור כך בין בטומאה ובין בציצית, אם כי קיימת גם אפשרות שבציצית יש מיעוט מיוחד, מפני שנשמכה לשעטנז⁵⁰. ולאידך גיסא, מי שסובר ש"בגד" אינו אלא צו"פ יכול לומר שבעניין אחד נאמר ריבוי מיוחד לשאר המינים ובעניין אחר לא.

מפשטי המשניות מתבאר שאין כל חילוק בין צמר ופשתן לשאר המינים (פרט לטומאת נגעים), וכולם מק"ט בשלוש על שלוש, וכך פשט התוספתא. הירושלמי ביאר כך גם את דעת ר"ש בן אלעזר, שאליבא דהבבלי מחלק בין צו"פ לשאר המינים. בספרא, לעומת זאת, משמע שרק צמר ופשתים מקבלים טומאה.

לענ"ד הדבר פשוט שלהלכה גם שאר המינים מק"ט, ולא כדעת רב האי גאון, מאחר שבראשונים זוהי דעת יחיד וראייתה מוקשית. לעניין השיעור, מסתבר לענ"ד שלהלכה אין כל חילוק בין צו"פ לשאר המינים, מהטעמים הבאים: א. זהו פשט המשניות. ב. בגמ' ביבמות משמע בכירור שסברת רבא שסתם "בגד" כולל את כל המינים, וגם בגמ' בשבת משמע ש"הכנף" אינו ריבוי. אם כן, לפוסקים כמותו מפני שהוא בתרא אין מקום לחלק בין צו"פ לשאר המינים. ג. גם הפוסקים בציצית כרב נחמן יכולים להודות לדין זה, מכח הריבוי "או בגד", כפי שפירשו רש"י והר"ן את מסקנת הסוגיה בשבת. או מהטעם הנ"ל, שגם אם בעלמא "בגד" כולל את כל המינים ניתן לומר שציצית אינה אלא בצו"פ, מכח הסמיכות למצוות שעטנז.

מבחינה מעשית, ההבדל בין השיטות על גודל הבגד משאר מינים שמק"ט אינו משמעותי כל כך, מפני ששיעור ג' אצבעות או ג' טפחים נאמר רק על חתיכת בגד שנקרעה, ולא על בגד שנעשה מראש כבגד קטן, כפי שיתבאר בפרק ב. מכל מקום, לשאלה האם שאר המינים נלמדו מהסתמיות של "בגד" או מריבוי "או בגד" עשויה להיות השלכה על סוג הבגדים הנטמאים, כדלקמן פרק ד.

50 ראה לעיל הערה 36, דברי הראי"ה.

פרק ב: גודל הבגד

"אריג כל שהוא"

במשנה בכלים פכ"ז מ"א נאמר שהבגד מטמא "משום שלוש על שלוש", וכן בהמשך הפרק שם, וכפי שהתבאר באריכות בגמ' בשבת בדף כו. לפי זה בגד צר יותר, אפילו אם הוא ארוך, אינו מקבל טומאה⁵¹. לעומת זאת בבבלייתא בשבת סג ע"ב נאמר ש"אריג כל שהוא טמא", אפילו בפחות משלוש על שלוש אצבעות⁵². ר' יוחנן ורבא שם ביארו שדין זה נלמד מ"או בגד"⁵³. לדעת כמה ראשונים, לכך מתכוונת המשנה בכלים פכ"ז מ"א, האומרת: "מוסף עליו [על העור] השק, שהוא מטמא משום אריג. מוסף עליו הבגד...". דהיינו ששק ובגד נטמאים אף באריג כל שהוא (רמב"ם, רא"ש ורע"ב שם)⁵⁴. דין זה נוהג בין בצמר ופשתים ובין בשאר המינים (לסוברים שאף הם מק"ט בג"א או בג"ט), וכן ביארו ראשונים ואחרונים⁵⁵. מהו המקרה שבו האריג טמא אפילו בפחות משלוש על שלוש?

51 כ"כ הפני שבת כו ע"א, שגע"ג שהוזכר בכל מקום הוא כשיש ג' בכל צלע, והוכיח זאת מהרמב"ם ועוד שפירשו בכלים פכ"ז מ"א ש"אריג כל שהוא" הוא חומרה נוספת על דין גע"ג, והיא נאמרה על אבנט וכיוצא בו, ומכאן שאפילו אבנט אינו בגדר גע"ג אע"פ שהוא ארוך, וכ"כ במי נפתוח, אמנה נט, וכן מסקנת שו"ת ערוגת הבושם (גרניוולד, יו"ד סי' קסה) ובטהרת הבית ח"א עמ' תב. ראה נוספת לדבר מהגמ' בשבת סג ע"ב: "מניין לאריג כל שהוא שהוא טמא? – מציץ", והרי הציץ רחב שתי אצבעות ומוקף מאוזן לאוזן, כמ"ש בגמ' שם, ואם אף זה בכלל גע"ג מה החידוש בדין זה? (ראה מו"מ בראיה זו בשו"ת דברי חן סי' סה, עמ' 109 ד"ה באות ה', ואכמ"ל).

52 תוס' שם (ד"ה מניין) כתבו שכשם שעץ הוקש לשק, שאינו מק"ט אלא במיטלטל מלא וריקן (חגיגה כו ע"ב), כך גם הבגד שבאותו פסוק. לפיכך התקשו מדוע אריג כ"ש מק"ט, הרי אין בו בית קיבול, ותירצו שראוי לקפלו ולהחזיק בו דבר כלשהו, כגון מחט או מרגלית. לדיון בסברה זו ראה סי' ז פרק ג סעיף ד עמ' 295.

53 הראשונים הקשו על הלימוד מ"או בגד", הרי הוא נדרש (שבת כו ע"א) לרבות ג"ט בשאר מינים (לרבא), או ג"א בצו"פ בטומאת שרצים (לאביי)! יש שתירצו שלימודים אלה שקולים (תוס' סג ע"ב ד"ה מניין, ועיי' כו ע"א ד"ה ת"ל), או ש"או בגד" כולו מיותר לשתי דרשות (רמב"ן סג ע"ב), והשווה לדרשות הספרא לעיל על הגגלים, ואכמ"ל. אולם על פי הסברה שלרוב עצמו במנחות לט ע"ב "בגד" כולל בפשטות את כל המינים, אף ללא ריבוי, אכן אין צורך בדרשה זו, ונמצא שרבא בסג ע"ב, האומר ש"או בגד" מלמד על אריג כ"ש, הולך לשיטתו במנחות.

54 אולם הר"ש שם לא הזכיר שאריג נטמא בכל שהוא. שמה פירש את המשנה כך: מוסף עליו השק, שמכיוון שהוא אריג החמירה בו התורה שהוא מק"ט אע"פ שאינו כלי קיבול ולא ייחדו למושב ואינו אוהל; אבל דווקא בשיעור דע"ד. והבגד נוסף עליו בכך שהוא מק"ט בשיעור קטן יותר, גע"ג. ויש לציין לדברי החת"ס בשבת כו ע"א, "שבשום משנה לא הוזכר אריג כל שהוא, ורק בבבלייתא ובדברי ר' יוחנן לקמן ס"ג ע"ב".

55 כ"כ בראש יוסף שבת כו ע"א ובמשא"ח כלים פכ"ז מ"א ובתפא"י יבקש דעת אות נא. וכך משמע להדיא ברמב"ם הל' כלים פכ"ב ה"א: "כמה שיעור הבגד להתטמא? שלשה טפחים על שלשה טפחים למדרס, ושלש אצבעות על שלש אצבעות מכוונות עם המלל לטומאת המת... בד"א? בבגדי צמר ופשתים, אבל בגדים של שאר מינין אין מקבלין טומאה מכל הטומאות אלא אם כן היה בהן שלשה טפחים... בד"א? בקרעים הבאים מן הבגדים, אבל האורג בגד בפני עצמו כל שהוא הרי זה

התוס' בשבת כתבו שני תנאים לדין "ארוג כל שהוא", האחד נוגע לעתיד והשני לעבר. בדרך כו' ע"א (ד"ה אין בו) כתבו שדין זה נאמר כשגמר לארוג את הבגד ואין בדעתו לארוג יותר, ואילו כשכוונתו להמשיך לארוג את הבגד שיעורו בשלוש על שלוש, אע"פ שכעת עדיין איננו גמור⁵⁶. בדרך סג ע"ב (ד"ה מניין) כתבו תוס' חילוק נוסף לגבי העבר: "דהתם מיירי בבא מבגד גדול, אבל הכא מיירי באריג כל שהוא, דמתחלה לא היה דעתו להוסיף עליו". דהיינו, אם בתחילה היה בגד גדול ונחתך ממנו - שיעורו בגע"ג, ואם מעיקרא היה צריך להיות בגד קטן - טמא בכ"ש⁵⁷. מצירוף דבריהם יוצא שהבגד טמא בכ"ש כאשר התקיימו שני תנאים: אין דעתו להוסיף עליו, וגם מתחילה נארג בפני עצמו ולא הייתה כוונה להוסיף עליו. וכן כתב הרשב"א (סג ע"ב): "ודוקא בבגד שאין רצונו לארוג בו יותר ולא בא מבגד גדול... שהוא בגד בפני עצמו".

ראשונים אחרים כתבו רק תנאי אחד מבין השניים. בר"ן (סג ע"ב): "דוקא בבגד שאין רצונו לארוג בו יותר, דאי לאו הכי הא בעינן שלשה על שלשה או שלש על שלש" (וכן באלהו רבא כלים פכ"ז מ"א). לעומת זאת ברמב"ם (הל' כלים פכ"ב ה"א): "כמה שיעור הבגד להתטמא...? במה דברים אמורים? בקרעים הבאים מן הבגדים, אבל האורג בגד בפני עצמו כל שהוא הרי זה מקבל שאר טומאות חוץ מטומאת מדרס"⁵⁸. ובמאירי (סג ע"ב):

מקבל שאר טומאות חוץ מטומאת מדרס, וכ"כ החס"ד שבת פ"ב ה"ג (וסותר לדבריו להלן הערה 58) והעזרת כהנים, שמיני דף עה,ב. כמו כן מתבאר מלשון הרשב"א שבת סג ע"ב: "מנין לאריג כל שהוא... אבל הא דבעינן בעלמא שלש על שלש אי נמי שלשה על שלשה הני מילי בבא מבגד גדול", וכן בר"ן שם. עוד משמע כך בראב"ד בעדויות פ"ג מ"ד, שכתב שהגלגלון הוא אזור של משי ואעפ"כ מק"ט (ואמנם כתב שם שהוא רחב, אבל נראה שכוונתו לרוחב יחסי לקליעות דקות, עיי"ש). ראה גם מהר"ם מלובלין על התוס' שבת כז ע"א ד"ה ת"ל או בגד, ומדבריו מתבאר כנ"ל שהריבוי לבגד כ"ש נאמר גם בשאר מינים, פרט לדעת אב"י הסובר ששאר מינים אינם מק"ט כלל (הארכתי בזה מפני שראיתי כמה מחברים בני דורנו שהתלבטו בנקודה זו).

56 דין זה שבגד מק"ט אפילו באמצע האריגה עולה במפורש מכלים פכ"ז מ"ז: "הבגד שארג בו שלשה על שלשה ונטמא מדרס והשלים עליו את כל הבגד..." (ועיי"ש במשא"ח, שהתקשה בזה ודחק לבאר באופן אחר), וראה גם רש"י בחגיגה כ ע"א ד"ה ארגתיו, וראיות נוספות ב'שערי דעת' עמ' צט הערה 101. בפני שלמה (שבת שם ד"ה ולולי) פירש בדברי תוס' שהבגד שעומד להמשיך לארגו נפסל רק לסכך אבל אינו מק"ט, כדי ליישב את דבריהם עם התוס' בדרך סג ע"ב שלהלן. ופירושו דחוק מאוד למעייין, ובפרט בתוס' הרא"ש שם אינו אפשרי כלל.

57 המושג "בא מבגד גדול" משמש בשני מובנים הפוכים, לקולא ולחומרא. לקולא, שמכיוון שהבגד שלפנינו לא נארג מעיקרא לשמו אינו מק"ט אא"כ יש בו כשיעור (תוס' שבת סג ע"ב ד"ה מניין). ולחומרא, שאפילו אם אין בו כשיעור אין מסככים בו, מאחר שכבר היה בו כשיעור (תוס' שם כו ע"א ד"ה אין, ע"פ סוכה טז ע"א), אבל אינו מק"ט (שו"ת ערוגת הבושם יו"ד סי' קסה).

58 החס"ד (כלים ב"ב פ"ב ה"ה) כתב בדעת הרמב"ם שפחות מגע"ג אינו מק"ט בשום אופן, ו"אריג כל שהוא" בסג ע"ב היינו גע"ג (והסתייע מהמשך הגמ' שם: "אריג ותכשיט כל שהוא - טמא", שמשמע שיש בו איזה שיעור מסוים, כמ"ש תוס' ד"ה אריג). לדעתו דברי הרמב"ם בפכ"ב ה"א: "האורג בגד בפני עצמו כל שהוא" מתבארים על פי מש"כ בהמשך (הי"ב ופכ"ג ה"ג) שאין הבגד נטמא אלא בגע"ג.

“ולא נאמר בו דין ג’ אצבעות על ג’ אצבעות אלא בחתיכה הבאה מבגד גדול, אבל כל שארגו בפני עצמו מיטמא בכל שהוא”.

הרמב"ן (סג ע"ב) התלבט בדבר: בפירושו הראשון כתב את שני התנאים שהציבו תוס': "כגון שארג דבר קטן בפני עצמו לשימוש ואינו בא מבגד גדול, ולא ראוי להוסיף עליו"; אלא שבמקום "אין דעתו להוסיף עליו", שמשמעו שהדבר תלוי בדעת הבעלים, כתב "ראוי", ומשמע – לפי דעת כלל בני אדם. בפירושו השני תלה זאת בתנאי הראשון בלבד: "אי נמי אפילו בא מבגד גדול, כיון שכל שהוא שלו ראוי, ואינו ראוי להיות גדול יותר, כגון תיכי חלילא וכיו"ב (נז ע"א)".

"בא מבגד גדול" בתעשייה המודרנית

לשיטה שהדבר תלוי (גם או רק) בשאלה האם הבגד "בא מבגד גדול" יש לעיין בהגדרת הדבר. בימי המשנה היה מקובל לארוג בגד קטן בפני עצמו, דהיינו להכניס לנול האריגה כמות קטנה של חוטים כפי הדרוש לבגד זה בלבד⁵⁹. לעומת זאת בתעשייה המודרנית מקובל לארוג תחילה יריעה גדולה מאוד ואחר כך לחתוך אותה לחלקים הדרושים⁶⁰. אם

ברם, לא מובן כיצד ניתן להסביר כך את לשון הרמב"ם הנ"ל: "כמה שיעור הבגד להתטמא? שלשה טפחים... למדרס, ושלוש אצבעות... לטומאת המת... בד"א? בבגדי צמר ופשתים, אבל בגדים של שאר מינין... שלשה טפחים... בד"א? בקרעים הבאים מן הבגדים, אבל האורג בגד בפני עצמו כל שהוא הרי זה מקבל שאר טומאות חוץ מטומאת מדרס". הרי להדיא שהאורג בגד בפ"ע אין צריך שיעור כלל. ושמה כוונת החס"ד לפרש שה"במה דברים אמורים" מוסב רק על הדין ששאר מינים טעונים ג"ט, שזהו דווקא בקרעים מן הבגדים ולא באורג בגד בפ"ע, שדיו בג"א. עכ"פ זהו דוחק גדול, לפרש שהרמב"ם באותה הלכה מזכיר ברישא גע"ג ובסיפא "כל שהוא" וכוונתו לאותו דבר. ולהדיא כתב הרמב"ם בפיה"מ פכ"ז מ"א: "שכל דבר שנארג ממנו כגון האבנטים והחגורות מתטמאין ואף על פי שאין ברחבן שלש אצבעות, כי אף על פי שאינן בגד ואינו נאמר עליהן שם זה הרי הן אריג, וזה הוא ענין אמרו משום אריג, לפי שכל אריג מתטמא אם היה כלי בפני עצמו". ומה שכתב בפכ"ג ה"ג: "שכל פחות משלש אצבעות טהור מכלום" הוא דווקא במקצע שהזכיר שם, דהיינו שבא מבגד גדול. וכבר העיר על החס"ד ב'טהרת אליהו' (כלים עמ' תקו).

59 כך אמר לי הרב נחום בן יהודה. ראייה לדבר מהברייתא בב"ק קיט ע"ב: "אין לוקחין מגרדי לא אירין ולא נירין, ולא פונקלין ולא שיורי פקיעות [מחשש שמא הם גזל בידו], אבל לוקחין מהן בגד מנומר, ערב ושתי, טווי ואריג". מכאן שבדרך כלל הלקוח שרצה בגד היה מביא לגרדי את החוט הדרוש לבגדו והגרדי היה אורג עבורו את הבגד, ולכן שיירי החוט שייכים ללקוח. ובב"מ עו ע"ב: "קבלו... בגד לארוג בשני סלעים, ארגו חציו והניחו חציו – שמין להן את מה שעשו". ובערכין טז ע"ב: "שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו" (ולא "שקנה בגד"). ובשו"ת הרא"ש כלל קד, ב: "ראובן שקבל משמעון בגד לארוג חמש אמות בזהוב, וכאשר התחיל במלאכה אמר [האורג] שהמטוה היה גרוע...". שיטת עבודה אחרת מתוארת בב"מ ק ע"ב "בדיילפי", וביאר בחכמת מנוח (לר' מנוח הנדל, תלמיד הרמ"א): "דרך מוכרי בגדים לעשות בגדים גדולים, וכשבא לקנות בגד קטן פותחין התפר מלמטה ולוקחין משם חתיכה מלמטה סביב ואז ראוי לקטן", כלומר, עושים בגד המתאים לאדם גדול ותופרים את קצותיו כאילו הוא גמור, וכשבא לקנות קטן מתירים את התפר ומקצרים אותו קמעא.

60 יש לציין שבהיותו גדול ועומד לחתיכה אינו מק"ט (חזו"א כלים סי' ה סק"ב ויר"ד הל' נידה סי' פט סק"ג, וראה גם נגעים סי' א סקכ"ו).

כן יש להסתפק: אפשר להבין ש"בגד גדול" היינו "בד גדול", שנארג מעיקרא על מנת לחלקו, ואעפ"כ אחר שחלקוהו ועשאוהו בגדים הם טעונים שיעור ג"א, מפני שרק כאשר האדם עמל לארוג יחידה קטנה בפני עצמה היא מקבלת חשיבות לטמא בכל שהוא. ואפשר לבאר אחרת, ש"בגד גדול" היינו מלבוש גדול, שנארג מעיקרא על מנת להשתמש בו כבגד גדול, אלא שלאחר מכן האדם התחרט וחתכו, או שהבגד נקרע. רק משום כך אין לו חשיבות לטמא בכ"ש, מאחר שהוא תוצר לוואי של בגד גדול. לעומת זאת אם מעיקרא נארג בד גדול על מנת לחלקו לבגדים קטנים כל אחד מהם מק"ט אע"פ שכעת אין בו כשיעור. ומצאתי שנחלקו בזה רבני זמננו⁶¹.

מלשונות הראשונים קשה להוציא מסקנה ברורה בנדון זה. הרמב"ם (פכ"ב ה"א הנ"ל) מנגיד בין "קרעים הבאים מן הבגדים" לבין "האורג בגד בפני עצמו". הלשון "קרעים" מורה לכאורה שמדובר בקרע שנעשה מאליו, או עכ"פ קריעה שיש בה כעין השחתה וקלקול, דהיינו שמעיקרא הבגד הגדול נועד למטרה מסוימת וכעת הושחת⁶². מאידך, "האורג בגד בפ"ע" לכאורה פשוטו כמשמעו, שאין במכונת האריגה אלא בגד זה.

61 הדיון המעשי עוסק בהלכות כתמים, שאם הם על דבר שאמק"ט לא גזרו עליהם חכמים (יו"ד סי' קצ ס"י). סביב זה דנו על כתם שנמצא על עד בדיקה (ללא חשש הרגשה), העשוי מכותנה, וכן על בגד תחתון, העשוי לפעמים מכותנה ולפעמים מחומרים סינתטיים. שיעורם יותר מג"א על ג"א, אבל אין בהם ג"ט על ג"ט (בבגד תחתון יש ג"ט אך לא כדי לרבע, ראה לעיל הערה 51). בדים אלו נחתכים מגלילי ענק (במפעל לעדי בדיקה נאמר לי שהם נחתכים מגליל שיש בו כ-3000 מ"ר, דהיינו מאות אלפי עדים בכל יריעה).

בפוסקים שדנו בעניין בד"כ לא נדונה במפורש השאלה האם מציאות זו נחשבת "אריג בפני עצמו" או "בא מבגד גדול". התייחסות מפורשת מצאתי בספר 'אורות הטהרה' (לרב בן שלמה, עמ' 130 הערה כו) בשם הרב קאפח זצ"ל, שנקט בדעת הרמב"ם שהטומאה בבגד כ"ש אינה אלא כשנארג מראש בגודלו כעת, "וכיום הבגדים אינם נארגים בשיעור זה אלא קורעים מבגד גדול ואינם מק"ט אלא בשיעור גע"ג טפחים" (ולפ"ז טיהר אפילו בבגד שלם וקטן, עי"ש, ולא רק בעד). כמו כן כתב ב'שערי טהרה' (לרב שטרן, סי' כא עמ' פג), שמה שנחתך מבגד גדול בבית החרושת דינו כבא מבגד גדול, ואמק"ט בפחות מגע"ג (אלא שהוציא מכלל זה בד שמיידים אותו לכלי, כגון חגורת גרביים, וכדלהלן). לעומתם, הרב נפתלי צבי לשקוביץ ('המתכנתא' תשס"ג עמ' תקעה) נקט בפשטות שגם אם בבית החרושת עשו תחילה בגד גדול ואח"כ חתכו אותו הרי זה כארגו מתחילה לשם כך. וכך משמע מסתימת כמה מחברים (כגון ב'טהרת הכלים' ח"א עמ' נה, ח"ג עמ' שכו, ח"ד עמ' ריו).

בטהרת הבית ח"א עמ' ת-תב כתב בסתמא שבגד טעון ג"א או ג"ט, ולא התייחס לשאלת "אריג כל שהוא". וראה שו"ת מעין אומר (ח"ז סי' עט עמ' קכב), שם נכתב בדעתו שלעדי הבדיקה אין חשיבות "כלי", מאחר שהם נזרקים אחרי השימוש, אבל אין בזה הסבר לדבריו בטה"ב על בגדים (ותמה עליו הרב מאיר מאוזו שליט"א, מובא בספר 'אור הבית', קונטרס 'פניני הטהרה' עמ' 255), ושמא לדעתו הבגדים בימינו הם בגדר "בא מבגד גדול". אולם בשו"ת דברי דוד (ח"ג יו"ד סי' כזג), כתב, מכח קושיה זו, שכוונת הטה"ב רק למטלניות וקרעי בגדים, ולא לבגד ממש.

62 השווה לשונו בפכ"ג ה"ג: "בד"א? בקרע אחד מהם שנקרע בלא כוונה, אבל הקוצץ בכוונה...". מאידך, בפכ"ד ה"ח: "עור שנשטמא במדרס והתחיל לקורעו רצועות", ובהל' שבת פכ"ג ה"ו: "ואין קורעין את הנייר מפני שהוא כמתקן כלי", ובהל' מכירה פט"ז ה"ז: "קנה בגד וקרעו לעשות ממנו חלוק".

המאירי מחלק בין "חתיכה הבאה מבגד גדול" ל"ארגו בפני עצמו", ומשמע שגם החותך בכוונה טהור, ועדיין יש לומר שמדובר בשעשה תחילה מלבוש גדול ואח"כ חתכו. ובמיוחד לר"ן שם: "מנין לאריג כ"ש שהוא טמא, פירוש, כיון שהוא כך בגד מסויים מתחלתו", ואף לשון זו אינה חד משמעית. אולם מלשון הרשב"א (סג ע"ב הנ"ל): "ולא בא מבגד גדול... שהוא בגד בפני עצמו", ולא "שארגו בפ"ע", משמע לענ"ד שאין תנאי של חשיבות מיוחדת בפעולת האריגה, אלא שכאשר הוא בא מבגד גדול יש בזה חיסרון, שלא הוחשב כבגד בפ"ע. וממילא, בד שנארג מעיקרא על מנת לחלקו הרי זה מק"ט בכ"ש.

גם מסברה קשה לענ"ד לקבל שחז"ל קבעו דין שלפיו יש בגד המונח לפנינו ולא נדע האם הוא מק"ט או לא, מפני שאיננו יודעים האם נארג בפ"ע או שמא בא מבגד גדול. בשלמא אם "בא מבגד גדול" הוא קריעה מבגד שהיה בשימוש, מן הסתם הדבר ניכר בו, וגם הקריעה אירעה בבית הבעלים והוא יודע את דין בגדו. אבל אם הדבר תלוי בשיטת הייצור שבחר האורג, פעמים רבות לא יוכל המשתמש בכגד לברר את דינו.

מכמה אחרונים משתמע כך באופן יותר ברור. החת"ס (שבת כו ע"א ד"ה חוץ מן הפשתן וד"ה כתבתי) מבאר את צד הקולא בבא מבגד גדול (לעומת בגד מקורי שדעתו להוסיף עליו, עיי"ש), וכותב: "דלא אחשביה במחשבתו להיות בגד גמור, מ"מ גם בהיפוך לא חשב עליו". מכאן שהקולא נוהגת בבגד שנקרע מאליו ולא קבע במחשבתו שיהיה בגד גמור. ובתפארת ישראל (בהקדמתו לטהרות "ביקש דעת' נא): "דשיעור הבגד... במה דברים אמורים? בשירי מטלניות, אבל בגד בתחלה בכל המינין סגי בכל שהוא", וכיו"ב בכלים פכ"ז מ"א (יכין אות יח), שבבגד "עוד יש בו חומרא יתירה, שאפילו נקרע שלא בכוונה מחתיכה גדולה, אפ"ה סגי בשיש בו רוחב גע"ג אצבעות" (וראה גם בפכ"ד מי"ב, בועז אות א)⁶³. ובמשא"ח כלים פכ"ז מ"א: "ומיהו באריג כ"ש אין חילוק, דאפילו בשאר בגדים טמא בכ"ש כיון שארגו בכוונה", הרי שדין גע"ג הוא כשנוצר בגד כזה בלא כוונה. וכן כתב להדיא בשו"ת יגל יעקב (גוטליב, יו"ד סי' מח אות ג): "אם עושה מתחילת אריגתו לשם כך לעשות בגד קטן פחות מגע"ג אז מטמא בכ"ש... והא דאמרינן דפחות מגע"ג אין בו טומאה כלל מיירי בכאות מבגד גדול שכבר נארג לשם בגד גדול ונקרע".

ראיה לדין זה מהתוספתא (כלים ב"ב פ"ה ה"ט): "רבן שמעון בן גמליאל אומר... שפה שפרשה מן הבגד והתקינה לחגור בה את מתניו - טמאה, מפני שהוא כגנגלין"⁶⁴. וכן פסק הרמב"ם (הל' כלים פכ"ב הי"ט): "שפה שפירשה מן הבגד והתקינה לחגור בה את מתניו מקבלת טומאה מפני שהיא כאבנט". החזו"א (כלים סי' ל סקכ"ה וסי' לב סקי"ב) למד מכאן שגם אריג הבא מבגד גדול טמא בכ"ש אם ייחדו לשימוש מסוים, וביאר שמה שכתבו תוס' והרמב"ם שאריג כ"ש טמא דווקא כשארגו בפני עצמו אינו תנאי הכרחי, שכל חתיכה

63 אם כי אפשר שרבותא קמ"ל, שאפילו שיירי מטלניות או בקריעה בלא כוונה, שהיה מקום לומר שהבגד בטל משימושו, ה"ז מק"ט.

64 ראה הערה 31.

הבאה מבגד גדול טהור, אלא הדבר תלוי בחשיבות שימושה, ובאו רק לומר שבמקרה שארגו את הבגד בפ"ע בוודאי הוא נועד לשימוש חשוב. ממילא, גם כשקרע חתיכה מהבגד וייחדה לשימוש מסוים הרי זו טמאה.

לכאורה הדבר אינו מתיישב עם דברי הרמב"ם בפכ"ב הכ"א: "מטליות... שכל פחות משלש אצבעות על שלש אצבעות אינו מקבל טומאה כלל ואע"פ שהכינו, וכן בפכ"ג ה"ג: "המקצע מאחד מהן [דהיינו בגד שק ועור שהוזכרו לעיל] לאחיה, כדי שיאחז בו בידו כדרך שעושים קוצצי תאנים שלא יוזקו אצבעותיהן, ה"ז טמא בכל שהוא, והוא שלא יהיה פחות משלש על שלש, שכל פחות משלש אצבעות טהור מכלום". הרי שאפילו הכנה וקיצוע אינם מועילים לטמא בפחות מגע"ג (והראב"ד שם השיגו, וראה ביאור מחלוקתם בסד"ט כלים רמח"ב, ד"ה לאחיה). אכן, החזו"א (סי' כח סקט"ז) הקשה על דברי הרמב"ם הללו מהתוספתא הנ"ל.

ביאור אחר לתוספתא ולרמב"ם כתב ב'משמרת הטהרה' (לרב רבינוביקי, כלים פכ"ז מ"ד, עמ' רמא): "בגד" סתמי, דהיינו חתיכת בד גרידא שניתן להשתמש בה באופנים שונים, רק שיעורו מקנה לו חשיבות, ובפחות מגע"ג אינו מק"ט אפילו כשהכינו וקיצעו. לעומת זאת בגד שמעוצב ומותאם לשימושו הוא "כלי", וטמא בכל שהוא (עי"ש בהרחבה, ויישב לפ"ז את קושיות החזו"א על הרמב"ם). לפיכך, כאשר השפה פירשה והתקינה כאבנט הרי זו מק"ט.

על פי שתי הדרכים הללו בהסברת התוספתא, ברי שבגדים קטנים שלנו, כגון גרביים, מק"ט בכ"ש⁶⁵. וקל וחומר הוא: אם אפילו חתיכה שנקרעה מן הבגד שלא בכוונה מק"ט כשייחדה לשימוש, או כשעשאה בצורת כלי ומלבוש, על אחת כמה וכמה לבגד שנארג מעיקרא על מנת לחלקו ולעשותו מלבוש.

לאור זאת יש לבאר את המשניות על מדידת בגדים. בפכ"ז מ"ה שנינו: "חלוק של קטן, ר"א אומר: כל שהוא, וחכמים אומרים: עד שיהיה בו כשיעור, ונמדד כפול". ובמ"ו: "אלו נמדדין כפולין: אמפליא ופמוליניא ומכנסים וכובע וכיס של פנדיא. ומטלית שטלית על השפה, אם פשוטה - נמדדת פשוטה, ואם כפולה - נמדדת כפולה". הרמב"ם במשנה ה מפרש שהשיעור הנדון הוא ג"ט ולעניין מדרס, ולא מדובר על ג"א לטומאת מת, וכן בר"ש וברא"ש וברע"ב⁶⁶. הדברים מתאימים למה שהתבאר שבגד שלם טמא בכל שהוא. במשנה ו כתב הרמב"ם: "ומטלית שטלית על השפה, רוצה לומר מטלית שתפרה על שפת

65 בניגוד לעד בדיקה, שטהור אם אין בו כשיעור לפי הרמב"ם ע"פ ההסבר האחרון. ובלאו הכי מסתבר לטהרו משום שהוא חד פעמי, ויתבאר אי"ה במק"א.

66 בר"ש הנדפס: "כשיעור - דאם מבגד ג' על ג'. ונמדד כפול - שצריך לפניו ולאחריו וכשפושטו נמצא ששה אורך ברוחב שלשה". ובכת"י גם ברישא "ג' על שלשה" טפחים (במים טהורים נמשך אחר גרסת הדפוס ג' על ג', וכתב שכוונתו לטומאת מת ג"א ולמדרס ג"ט). ברא"ש גם בנדפס "שלשה" ו"ששה", והרע"ב הוסיף במפורש שמדובר במדרס.

הבגד ועשה ממנה שפה, אם תפרה כפולה נמדדת כפולה, ואם הוא תפרה פשוטה נמדדת פשוטה, והמדידה הזו או שלש על שלש לטומאת מת או שלשה טפחים על שלשה טפחים לטומאת מדרס". לענ"ד משמעות לשונו "והמדידה הזו" שמשפט זה מוסב על מטלית בלבד ולא על כל המשנה (כך כנראה הבין גם הר"י קאפח, על פי הפיסוק). אמנם התוס' יו"ט הביא את דבריו ברישא: "נמדדין – אם שלש על שלש לטמא מת או שלשה על שלשה לטומאת מדרס. הרמב"ם", וכן פירש התפא"י. אף המשא"ח ביאר כך בדעת הרמב"ם, ושהוא הולך לשיטתו במקצע שאינו טמא בפחות מגע"ג, אבל להראב"ד "הכא שעשאו כלי לא גרע ממקצע". אולם לאור מה שהתבאר נראה שכוונת הרמב"ם לחלק בין מלבוש שלם, שמק"ט בכ"ש, לבין מטלית, הזקוקה לשיעור גע"ג.⁶⁷

שיעור ג' אצבעות בימינו

לאור מסקנה זו, נמצא ששיעור ג' אצבעות נאמר רק בבגד שהיה בשימוש ונקרעה חתיכה ממנו, או בבגד באמצע אריגתו.⁶⁸ באופן מעשי, במציאות ימינו בגדים כאלה נדירים, מה עוד שחתיכת בגד שאין בה ג"ט והושלכה לאשפה אינה מקבלת טומאה (כלים פכ"ז מ"ב, שבת כט ע"א ורמב"ם הל' כלים פכ"ב הל' כב וכו').

אפילו במציאות זו, לענ"ד הדבר ספק האם גם בימינו נכון לשער בגודל זה. שיעור ג' אצבעות אינו הלכה למשה מסיני, אלא אומדנא של חז"ל לחשיבות בגד (פני יהושע שבת כו ע"ב ושו"ת דבר אברהם ח"א סי' ב בהגהה), כפי שאומרת הגמרא (שם): "שלש על שלש – לעניים הוא דחזיין [לעשות טלאי בבגד. רש"י שם כט ע"א ד"ה חוץ], לעשירים לא חזיין". וכן מצאנו ששיעור זה קובע גם בדיני ממונות, בב"ק פ"י מ"י: "החייט ששייר... ומטלית שהיא שלש על שלש הרי אלו של בעל הבית".

לדעת רש"י (שבת מז ע"א וערובין כט ע"ב ד"ה בגדי עשירים), אפילו בימי חז"ל בגדי עשירים אינם נטמאים בשיעור ג' אצבעות אלא בשיעור ג' טפחים. תוס' (שם ושם ד"ה בגדי עניים) ושאר ראשונים הוכיחו שאין לחלק בזה (פרט לטומאת מדרס, התלויה בייחודו של הבעלים), ולדעתם גם בגדי עשירים נטמאים בשיעורם של עניים. מכל מקום, גם לשיטתם משמע שהדבר נובע מכך שבגד זה ראוי לעניים, דהיינו שבטומאה התחדש ששיעור העניים קובע לכל, כלשון רבינו תם בספר הישר (חידושים, סי' שכ): "דמרבי להו קרא לעשירים כמו לעניים, דאי לעניים לא איצטריך, כמו שלא איצטריך לשלשה על

67 אם כי יש מקום לפרש את ההדגשה "המדידה הזו" באופן טכני, שהחלוק ושאר הבגדים המוזכרים בוודאי יש בהם גע"ג אצבעות, ואין כל צורך למדוד אותם לטומאת מת אלא למדרס (וצ"ע אם הדבר נכון גם לגבי כיס של פונדה, עי"ש בפיה"מ), ורק מטלית אפשר שהיא קטנה מגע"ג וזקוקה למדידה. ואם כנים הדברים הרי זה מתאים למה שהתבאר לעיל (פרק א: שיטת הר"ש והרא"ש) בשיטת הרמב"ם בפיה"מ שגם שאר מינים מק"ט בג"א ואינם צריכים ג"ט, שאל"כ היה לו לפרש שהמדידה היא בג"ט ולעניין טומאת מת בבגדים אלו.

שלשה⁶⁹. מעתה, מסתבר שגם אם ישנם עניים מרודים בודדים ששיעור זה חשוב להם, מכיוון שלפי הנראה לעין בארצנו כיום איננו רואים כאלה, וגם עניים המחטטים באשפתות, ל"ע, אינם נוטלים קרעי בגדים בגודל כזה, מסתבר שאין להם שום חשיבות. אמנם לשון תוס' הרא"ש (שבת שם): "לענין שאר טומאות לא תליא מילתא ביחוד, דאפילו היה מוטל באשפה⁷⁰, כיון שהוא בגד לשום עני בעולם - רבייה רחמנא להיות טמא, דקרא לא פליג בין עניים לעשירים". לעומת זאת הר"ן בערובין שם כתב בשם הראב"ד: "וגבי שלש על שלש גופייהו אמרינן בפרק במה מדליקין דלעניים הוא דחזי, לעשירים לא חזי, ואפילו הכי גמרינן מינייהו לעשירים, ואמאי לא גמרינן מינייהו נמי לענין טומאת מדרס? ותירץ דהני עניים דאמרינן בכל הני דוכתי - הבינוניים בכללן, דמקרי עניים לגבי עשירים, והווי רובא דעלמא; והני עניים דהכא - היינו עניים ממש". לדעתו אין הבדל מהותי בין טומאת מדרס לשאר הטומאות, ובכל הטומאות הולכים אחר רוב הציבור. באופן מעשי רוב הציבור שומר בגד של ג' אצבעות אבל לא משתמש בו למדרס, ולכן הוא מקבל שאר טומאות ולא מדרס, ובבית עניים ממש הוא אף טמא מדרס. נמצא, אם כן, שלראב"ד הולכים אחר רוב הציבור, ואילו לרא"ש אפילו עני אחד מכריע את כל העולם לטומאה. אך מסתבר לענ"ד שגם הרא"ש לא נתכוון בדווקא לעני אחד בעולם, שמסתבר שבטלה דעתו אצל כל אדם, אלא כשידוע לנו שיש עניים כמוהו. כמו כן כתבו פוסקים בימינו לעניין מוקצה (עין סי' שח סי"ג). בשבט הלוי (ח"ה סי' מ): "וצל"ע לדינא בזה"ז, שאין גם אחד, אפילו עני ביותר, שמחשיב פחות מג' ע"ג, ואפילו ג' ע"ג, דנראה דבמציאות כזה הוא מוקצה גמור". יתירה מזו כתב ב'הלכות שבת בשבת' (לרב קארפ, ח"ב פ"כ הערה 8) בשם הרב אלישיב זצ"ל, שבימינו היה מקום לומר שאפילו גע"ג טפחים הוא מוקצה, מכיוון שאפילו גמ"חים ליד שנייה אינם מקבלים בגדים קרועים. אך למעשה הכריע שמאחר שדין שיירי מטלניות הובא בכל הפוסקים עד ימינו קשה להחמיר בדבר, ומ"מ בפחות מג' טפחים בוודאי הוא מוקצה (וכיו"ב ביאות בריית', לרב בנימין אלקיים, ח"ב עמ' קנח). לפיכך הדעת נוטה שגם אינו מקבל טומאה.

69 בתוס' הר"ד בערובין שם כתב בקושייתו על רש"י: "דאטו האי שיעורא דשלש על שלש מדרבנן הוא? מדאורייתא היא, כדילפינן לה בפ' במה מדליקין מ'הבגד'... וכיון דמקרא הוא דמקבלי טומאה בשלש על שלש, היכי מצי רבנן למימר דלא ליקבלי טומאה אלא בשלשה על שלשה?" (לדעתו החילוק בין עני לעשיר לעניין מדרס אינו לגבי השיעור, אלא לגבי איכות הבגד, ע"ש, ונראה שתפס שגם שיעור ג"ט הוא מדאורייתא). פשטות הלשון שלדעתו השיעור אינו קשור כלל להרגלי העשיר והעני, אך י"ל שכוונתו שהתורה הלכה בזה אחר העני ולכן לא ייתכן שחכמים יקלו בזה לעשיר.

70 דבריו צ"ע מהמקורות הנ"ל שהשלכה לאשפה מטהרת, וראה 'טהרת הכלים' ח"ד עמ' רצב הערה כט, שהעמיד את דבריו באופן מסוים, כשדרך העניים ליטלו מהאשפה וגם העשירים משליכים באופן שניתן עדיין לקחתו.

סיכום

שיעור ג' אצבעות, או ג' טפחים בשאר מינים לסוברים כן, נאמר רק לגבי חתיכה שנקרעה מן הבגד, או לגבי בגד שאריגתו לא הושלמה. אולם בגד שלם בפני עצמו מקבל טומאה בכל שהוא, עכ"פ כאשר אין כוונה להוסיף עליו (תוס').

לעניין זה, מסתבר שכאשר אורגים יריעה גדולה על מנת לחלקה לאחר מכן ליחידות קטנות להכנת בגדים קטנים, כמקובל בימינו, דין החתיכות כבגד שנארג בפני עצמו, והן מקבלות טומאה בכל שהוא (משמע ברשב"א ומתבאר במפורש מכמה אחרונים).

מסתבר שבימינו חתיכה שנקרעה מהבגד אינה מק"ט אפילו כשיש בה ג' אצבעות, מאחר שאין דרך העניים בימינו לשמור מטלית כזו לטלאי לבגדיהם.

פרק ג: החיבור בין חוטי הבגד

טווי וארוג

צורת החיבור שבין חוטי הבגד נדונה בשבת סג ע"ב-סד ע"א:

"תנו רבנן: אריג כל שהוא – טמא, מ'או בגד'... מוסף שק על הבגד, שטמא משום אריג. אטו בגד לאו אריג הוא? ! הכי קאמר: מוסף שק על הבגד, אף על פי שאינו אריג – טמא. למאי חזי? אמר רבי יוחנן: שכן עני קולע שלש נימין ותולה בצואר בתו. תנו רבנן [מקבילה בתו"כ שמיני פרק ח, א-ג]: 'שק' אין לי אלא שק, מניין לרבות את הקילקלי ואת החבק? ת"ל 'או שק'. יכול שאני מרבה את החבלים ואת המשיחות? ת"ל 'שק': מה שק טווי ואריג – אף כל טווי ואריג. הרי הוא אומר במת 'וכל כלי עור וכל מעשה עזים וגו' תתחטאו', לרבות הקילקלי ואת החבק. יכול שאני מרבה את החבלים ואת המשיחות? ... ת"ל 'בגד ועור' 'בגד ועור' לגז"ש: נאמר 'בגד ועור' בשרץ ונאמר 'בגד ועור' במת, מה 'בגד ועור' האמור בשרץ לא טימא אלא טווי ואריג, אף 'בגד ועור' האמור במת לא טימא אלא טווי ואריג".

הגמרא לא מגדירה במפורש ש"בגד" הוא טווי ואריג דווקא, אלא ישנה בה הנחה ש"שק" הוא טווי ואריג דווקא. הגזירה שווה "בגד ועור" משרץ למת אינה מוכיחה שהבגד והעור עצמם צריכים להיות טווי ואריג; אדרבה, העור אינו טווי ואריג אלא יריעה אחת! הגז"ש רק מלמדת שיש דמיון בין ה"שק" האמור בשרץ לבין "מעשה עזים" האמור במת, שאף הוא טווי וארוג. אף על פי כן, מהדרשה מ"או בגד" לרבות "אריג כל שהוא" מתבאר ש"בגד" הוא אריג, והחידוש הנלמד מ"או" הוא רק השיעור הקטן, כל שהוא. וכך משמע מתמיהת הגמרא: "אטו בגד לאו אריג הוא?!". יתירה מזו: משתמע מהסוגיה שהדרישה ב"בגד" לטווי ואריג חמורה מזו של השק, שהרי בשק, אע"פ שגם בו יש צורך בטווי ואריג, די בקליעה להחשיבו כארוג (ראה רש"י ד"ה ותולה בצואר בתו), ובבגד אין זה חשוב אריג,

שהרי בזה "מוסף שק על הבגד". לפיכך עלינו לומר שכשם שחז"ל הבינו את המילה "שק" כטווי ואריג כך גם ה"בגד" הובן כטווי ואריג דווקא⁷¹.

הבנה זו בסוגיה מפורשת בדברי הראשונים. בברייתא בשבת נז ע"ב (ומקבילה בתוספתא בשבת פ"ד ה"ז) נאמר: "שלשה דברים נאמרו באיסטמא [סוג של תכשיט על הראש, עיי"ש]: אין בה משום כלאים, ואינה מטמאה בנגעים, ואין יוצאין בה לרשות הרבים". רש"י (ד"ה ואינה) פירש מדוע היא טהורה מטומאת נגעים: "גבי נגעים כתיב נמי 'בגד', ויליף מכלאים, שוע וטווי". תוס' (ד"ה ואינה) נקטו גם הם בטעם זה, אך הקשו על ההדגשה "בנגעים", שלכאורה גם שאר טומאות אינה מקבלת, "דבעינן טווי ואריג כדאמר לקמן" (וראה עוד להלן בשיטתם), וכן הקשה בתשובת הר"ש משאנץ המובאת באו"ז סי' שד. וברמב"ן: "ואין מטמאה בנגעים - לפי שהם נמי בגד כתיב בהו ובעינן טווי וארוג, ואין צריך לומר בשרצים וטמא מת", וכן בריטב"א ובר"ן. אך יש להדגיש שהראיה לעניין זה היא מדברי הראשונים הללו ולא מעצם דין הגמרא, מפני שיש שאמרו טעם אחר לגמרי בטהרת האיסטמא (הובא ברמב"ן ובר"ן), שהיא צבועה, ובגד צבוע אינו מיטמא בנגעים (נגעים פ"א מ"ג). כמו כן כתב בתוס' רי"ד (ערוכין נז ע"ב) שחבל של פשתן אינו מק"ט מפני שאינו טווי וארוג, על פי הדרשה משק⁷².

הרמב"ם בפיה"מ בכלים פכ"א מ"א כתב: "שהכלל אצלינו שאין מתטמא בשאר טומאות חוץ מן הצרעת אלא הארוג בלבד, לפי שאמר ה' יתעלה 'או בגד או עור', עד שיהא בגד, ואמרו: 'מה בגד טווי ואריג - אף כל טווי ואריג'. משפט זה כלשונו לא מופיע בדברי חז"ל שבידינו (ובפכ"ז מ"א ציטט הרמב"ם כמו לפנינו: "שכל אריג מתטמא אם היה כלי בפני עצמו, כמו שקדם לנו באמרם: מה שק טווי ואריג - אף כל טווי ואריג"), ונראה שאין כוונתו לציטוט מדויק אלא שכך עולה מהסוגיה. כמו כן יוצא מהראב"ד על הספרא, ראה להלן.

71 בעל 'הכתב והקבלה' (במדבר יט, כא) מבאר שהמילה "בגד" משמעה אגידה, על שם אגידת החוטים הארוגים בו. ב'שבת של מ' הסביר שהגז"ש אכן מלמדת לא רק על השק אלא גם על הבגד האמור במת: "אף בגד ועור האמור במת לא טימא אלא טווי ואריג, עד כאן, והיינו היכי דשייכא, אבל בעור דלא שייכא - לא, אלא דילפינן מגז"ש דבגד ועור דבין בשרצים ובין בטומאת מת כל מה דראוי לטוות ולאריג - בעינן שיהיה כך, כמו שק".

72 וכן ברמב"ם הל' כלים פ"א הי"ב ובמ"מ הל' סוכה פ"ה ה"ד ורבנו מנוח שם, ותמוהים דברי הבגדי ישע (סי' תרכט ס"ה) שחבלי פשתן מק"ט מריבוי "או בגד". מרש"י בערוכין שם (ד"ה מגג) הביין הרי"ד שלדעתו חבל של פשתן מק"ט, ואולי כוונת רש"י לטומאת נגעים, עיין רש"י סוכה יב ע"ב ד"ה סככה באניצי ובתוס' שם ד"ה באניצי, אבל בראש יוסף שבת כז ע"ב כתב שחבל צמר ופשתים אינו מקבל טומאת נגעים, כי החידוש ששתי וערב טמא בהם אינו אלא בחוטים המיועדים לאריגה, מה שאין כן בחבל.

לעניין קליעה עיין בשבת שם ברש"י ד"ה שק ובתוס' הרא"ש ד"ה חבלים ובשער הציון סי' תרכט סק"כ, וחבלים שנטוו ואח"כ נקלעו לדעת רש"י מק"ט, עיין פמ"ג סי' תרכט א"א סק"ד.

דין לבדים

"לבדים" הם סיבים שנדחסו והתהדקו זה לזה עד שהפכו ליריעה אחת, ללא טווייה ואריגה.⁷³ בספרא בפרשת טומאת שרצים (שמיני פרשתא ו,ח), נאמר: "מניין לרבות את הלבדים? ת"ל או בגד". דין זה שהלבד נטמא מופיע גם בתוספתא בכלים ב"ב פ"ה ה"ג: "העושה חלוק מן הלבד, אם יש בו שלשה על שלשה – טמא, ואם לאו – טהור", ושם ה"ד על "מעטפת מן הלבד". ובכלים פכ"ח מ"ח שנינו: "העבים והרכים אין בהם משום שלש על שלש", ומפרשת התוספתא (כלים ב"ב פ"ה הי"א, ע"פ גרסת הר"ש בכלים פכ"ח מ"ח): "כגון הבורסין והברתצין והפמליאות והחמילות והלבדים והסגוסין, אלו הן העבין". ואף בטומאת נגיעים מצאנו בתוספתא בנגעים פ"ה ה"א: "הלבדים והעורות והאהלין הרי אלו מטמאים בנגעים".

כך פסק הרמב"ם בהל' כלים פ"א הי"א: "כל שהוא אריג, בין מצמר ופשתים בין מן הקנבס או המשי או משאר דברים הגדלים ביבשה, הוא הנקרא בגד לענין טומאה. והלבדים כבגדים לכל דבר". וכן בהל' טומאת צרעת פי"ג ה"א: "והלבדים כבגדים ומטמאין בנגעים". כמו כן כתב בהקדמה לטהרות (מהדור' הרב קאפח עמ' יב): "ושק הוא אריג של שער... ובגד – אריג שאינו של שער, כגון הפשתן והצמר והמשי וצמר גפן וזולתם, והלבדים נכללים בכלל הבגדים, ולשון התוספתא: העושה חלוק מן הלבד אם יש בו שלשה על שלשה טמא, וזה הוא שיעור הבגד לטומאה כמו שיתבאר בעשרים ושבעה ממסכתא זו.⁷⁴ ובספרא: 'או בגד – לרבות את הלבדים'". אף הסמ"ג (עשין רמד) הביא את דרשת הספרא לרבות לבדים (אע"פ שהביא בצדה גם את דרשת הספרא מ"שק" להצריך טווי וארוג).⁷⁵

73 ראה כלאיים פ"ט משנה ח-ט, ובר"ש: "הלבדין – טורפין הצמר והפשתן זה עם זה ומחברין כעין בגד ע"י אומנות בלא טווייה ואריגה". ובספרי כי תצא (פיסקא רלב): "הלבדים אסורים משום כלאים; אע"פ שאין בהם משום אריג, יש בהם משום שוע", ובגמ' בב"ק קיט ע"ב ובכורות כט ע"ב מבואר ש"נמטי" נעשים בלא טווייה. וראה ראב"ד הל' שבת פ"ט ה"טו: "איני מכיר טויה בעשיית הלבדין, לפי שהוא לוקח הצמר מלובן ומנופץ ושוחחו על גבי בגד ונותן מוך על מוך עד שנעשה עבה ומטפיהו במים וכורכו עם הבגד ומהדקו עד שמתחבר ומתקשה ונעשה הלבד מאיליו". הרמב"ם שם חייב את העושה לבד משום טויה, וראה ביאורו במעשה רוקח שם ובשו"ת מהרלב"ח סי' כג, ולא חלקו על תיאורו של הראב"ד.

74 מילים אלו צ"ב, שהרי שיעור זה אינו בסתם "בגד", וראה ב'הערות וביאורים' במהדורת המאור ולהלן הערה 81.

75 היה מקום לכאורה לומר שהרמב"ם החשיב את הלבדים כבגד לכל דבר כשיטתו בכלאיים (פ"י ה"ב) שהלבדים אסורים מדאורייתא, ואילו לסוברים שמדאורייתא רק הטווי וארוג אסור בכלאיים יאמרו שאין טומאה בלבדים, או שטומאתם מדרבנן. אך יש להוכיח שהנושאים אינם תלויים זה בזה, שכן גם הסמ"ג שטימא את הלבדים, וכן הראב"ד והמאירי שלהלן, סוברים שאיסור הלבדים מדרבנן (ראב"ד בהל' כלאיים שם, סמ"ג לאוין רפג, מאירי שבת נו ע"ב וביצה טו ע"א). גם מצד העניין אין קשר הכרחי בין הדברים: הסברה המקילה בלבדים בכלאיים איננה אומרת שלבדים אינם "בגד", אלא שבכלאיים התורה אסרה את החיבור בין הצמר והפשתן, "צמר ופשתים יחדיו", והליבוד אינו חיבור מושלם שראוי לאוסרו מן התורה.

בראשונים על הסוגיה בשבת נז ע"ב הנ"ל נראה שלא סברו כך. כאמור, נאמר שם שבאיסטמא אין כלאיים וטומאת נגעים, ופירש רש"י (ד"ה אין בה) שאין בה משום כלאיים משום "שעשויה כמין לבד שקורין פולטר"א ואינה טויה". ומטעם זה עצמו גם אינה מטמאה בנגעים: "ואינה מטמאה בנגעים - מהאי טעמא גופיה, דגבי נגעים כתיב נמי 'בגד' ויליף מכלאים שוע וטויה"⁷⁶. מכאן שהלבדים אינם מיטמאים בנגעים עכ"פ. ומדברי רש"י לא ברור מה דעתו לגבי שאר הטומאות: מחד, גם בהן נאמר "בגד", ואם הלבד אינו בגד הרי זה טהור. מאידך, מדבריו נראה שהתנאי שהבגד יהיה טווי אינו נובע מעצם המושג "בגד", אלא נלמד מכלאיים. אם כן, יש מקום לומר שהגז"ש נאמרה רק לעניין נגעים (שמא משום שהם דומים לכלאיים יותר, בכך שאינם אלא בצמר ופשתים). או שמא כוונתו לכל הטומאות, כמ"ש הריטב"א בדעתו, ולרבותא נקט נגעים, שאע"פ שהחמירה התורה בהם לטמא גם שתי וערב מ"מ הלבד טהור. והנה, ברש"י בזבחים צה ע"א מצינו: "העבים - בגד עב. והרכין - פולטר"א שאינו ארוג. אין בהן משום שלש על שלש... וצריך שלשה על שלשה". הרי שהלבדים מק"ט, ואם נחלק בדעתו בין נגעים לשאר הטומאות נמצאו דבריו מתיישבים זה עם זה. אולם הרמב"ן (שבת שם) טיהר את הלבדים לגמרי: "ואין מטמאה בנגעים. לפי שהם נמי בגד כתיב בהו, ובעיני טווי וארוג, ואין צריך לומר בשרצים וטמא מת".

תוס' בשבת שם (ד"ה ואינה מטמאה בנגעים) חילקו בין נגעים לשאר הטומאות, ומכיוון אחר: "מאי איריא בנגעים? אפילו במת ושרץ לא מטמא, דבעיני טווי ואריג כדאמר לקמן! ואומר ר"י דמטמא במת ושרצים, מק"ו דפכין קטנים, שטהורין בזב וטמאים במת ושרץ, איסטמא שטמא בזב, דשייך בה מדרס, כמו בכפה דאמר (כלים פכ"ח מ"ה) 'כפה שנתנתו לס"ת טהור מן המדרס'⁷⁷, אינו דין שיטמא במת ושרץ?". לדעתם הלבד טהור מטומאת נגעים, ובאופן עקרוני אף מכל הטומאות, אלא שבשאר הטומאות הלבד טמא כאשר הוא ראוי למדרס, מקל וחומר. לדבריהם צריך לומר שהתנאי "טווי וארוג" נאמר דווקא בבגד שאינו ראוי למדרס (מהרש"א ומהר"ם). והרמב"ן השיג על חילוקם של תוס' בין נגעים לשאר הטומאות: "ואין בזה טעם כלל, שאם הוא בגד - אף בנגעים תטמא, ואם אינה בגד - אף בשרצים לא תטמא, דתרוייהו בגד כתיב בהו. ועוד, דהא גמירי מהדדי לקמן בגז"ש מבגד ועור"⁷⁸, שכל שנתרבה בזה מתורת בגד ועור נתרכה בזה". אמנם גם הרמב"ן מודה ש"לענין מדרס ודאי טמאה אם ייחדה למדרס, שאפילו פשוטי כלי עץ נתרכה למדרס". אך נראה שהוא חולק על הנחתם של תוס' שסתם בגד ראוי למדרס,

76 כיו"ב בר"ח וברי"ף (כו ע"ב), שאינה מיטמאה בנגעים מפני שאין בה שתי וערב, דהיינו שאינה ארוגה.

77 עיין רש"י סנהדרין מח ע"א: "שהוא טמא מדרס - שאף הוא ראוי למדרס, פעמים שמקפלתו ויושבת עליו או נשענת ראשה עליה", ואכמ"ל.

78 הדברים צ"ב, שכן הגז"ש ברך סד ע"א היא ממת לשרץ ולא לנגעים.

שלדעת תוס' מוכח מדין כפה שבגד סתם ראוי למדרס, ולדעת הרמב"ן מן הסתם האיסטמא אינה ראויה למדרס אם לא ייחדה לכך.⁷⁹

מדברי כולם מתבאר שהלבד אינו טמא בנגעים, ולתוס' ולרמב"ן אף לא בטומאת מת (פרט ללבד המיועד למדרס), בניגוד לתוס' והתוספתא המובאים לעיל, והדבר תמוה שלא התייחסו אליה. אכן, המאירי שם כתב: "ואין כאן קושיה מלבדין, שלא מצינו בלבדין אם מטמאין בנגעים אם לאו", ונראה שנתעלמה ממנו תוספתא זו.⁸⁰

בירור החידוש בדין לבדים

יש לשאול: כיצד מתיישב הדין שבעינין טווי וארוג עם הדין שהלבדים כבגדים? מה נותר מהתנאי של טווי וארוג לאחר הריבוי ללבדים? היה מקום להשיב שלמעשה אין כל תנאי שהבגד יהיה טווי ואריג, אלא העיקר הוא שחלקיו יהיו מחוברים היטב זה לזה בכל אופן שהוא, אם בטווייה ואריגה ואם בליבוד. התנאי "טווי ואריג" לא בא אלא לאפוקי מקליעה רופפת, וכך כתב המאירי (יבמות ה' ע"ב, בביאור דעת הרמב"ם שהלבדים אסורים בשעטנו מדאורייתא): "שהחיבוט שמחבטין אותו לערבו בדבוק חזק הוא כטווייה ואריגה לבגדים אחרים, שאין הכונה אלא שיהו הצמר והפשתים מעורבים בחוזק עד שיהא אחד". אלא שלגבי חבלים קשה להניח שכך הוא, ומן הסתם הם חזקים יותר מסתם בגד ואעפ"כ התמעטו משום שאינם טווי וארוג.

תשובה אפשרית אחרת היא, שהנפק"מ בין טווי וארוג לבין לבדים היא לעניין השיעור, שאריג טמא בג' אצבעות, ואף בכל שהוא כשעשאו בגד בפ"ע, ואילו הלבדים טמאים רק בג"ט. אולם בתוספתא וברמב"ם משמע ששיעור ג"ט בלבדים נקבע רק בלבדים קשים, שאין בהם שימוש בג' אצבעות, ואין זה הבדל מהותי בין אריג ללבד.⁸¹

79 הרמב"ן בהביאו את תוס' כותב: "וה"נ חזי בכופת שאור [ולא "בכפה"] שיחדה לשיבה טמאה מדרס". נראה שהבין שמטרת תוס' להוכיח שגם דבר שאינו כלי מצד עצמו עשוי להיטמא כשיהיה מיוחד לשיבה, ולכן אע"פ שאיסטמא אינה טווייה וארוגה מ"מ אפשר שתיטמא במדרס. לעומת זאת ע"פ התוס' כפי שהם מופיעים לפנינו תוס' אינם נוקקים להוכיח זאת, אלא להוכיח שבאופן מעשי סתם בגד יכול להיות עשוי למשכב ומושב.

80 הרב אלישיב (קובץ תשובות ח"ג סי' קלג) תמה בזה על התוס' והרמב"ן. בשו"ת מנחת אשר (ח"ב סי' סב) ביאר מדברי הספרא לא נעלמו מהראשונים הללו, אלא שלדעתם לא כל לבד מק"ט אלא רק זה שמשמש כעין בגד. לענ"ד קשה להלום תירוץ זה בפשט דבריהם. הרמב"ן, כדוגמה, האריך ליישב את היתר הכלאיים באיסטמא עם דין לבדים: "כל גדולי המפרשים ז"ל אמרו מפני שאינו ארוג. ותימה הוא, שהרי שנינו: הלבדין אסורין מפני שהן שוע אע"פ שאינן ארוג וטווי, ולא ידעתי בה תירוץ... ואפשר שלא גזרו חכמים באסטמא מפני שהוא דבר קטן ואינו עשוי למלוש אלא לתכשיט בעלמא ואף על פי שגזרו בלבדין, כנ"ל לדעת הראשונים". לעומת זאת בדיונו לגבי הטמאה לא הזכיר כלל את הקושיה מלבדים.

81 בהל' כלים פכ"ב ה"ב כתב הרמב"ם ששיעור ג"ט נאמר רק בלבדים הקשים, כמ"ש בשו"ת גידולי טהרה סי' טז. ובפיה"מ בכלים פכ"ח מ"ח: "והעבים - הבגדים הגסים מאד, כאותן הגסים שבסמיכות והלבדין והסגוסין וכיוצא בהן... שכל שהוא גס מאד או דק מאד אין שלש על שלש ממנו

בעזרת כהנים על הספרא (שמיני, דף עה, א ועח, א) סובר שהדרשה המצריכה טווי וארוג והדרשה לרבות לבדין הן דרשות חלוקות. ואמנם הובאו בסמיכות בספרא, האחת מ"או בגד" והשניה מ"או שק", אבל הגר"א הגיה בספרא: "דבר אחר: מניין לרבות את הלבדים? ת"ל או בגד" (הטעם להגהה זו, מפני שלעיל מיניה יש דרשה אחרת מ"או בגד", ראה לעיל פרק א: שיטת הספרא), ולפי גרסתו אפשר שהדרשות חלוקות. ברם, להגהת הגר"א אין סמך בכת"י או בראשונים. ואף שבדעת תוס' והרמב"ן בשבת נז הנ"ל אפשר היה לתלות שדחו את הריבוי ללבדים, קשה לסמוך להלכה על סברה זו, מאחר שהם לא הזכירו במפורש את הספרא, ומאידך הרמב"ם והסמ"ג והראב"ד והמאירי (לגבי טומאת שרצים) הביאו את דין הלבדים.

עוד חידש בעזרת כהנים, שאולי התנאי "טווי וארוג" נאמר רק בשק ולא בבגד, ולא כראשונים הנ"ל שלמדו מהסוגיה בשבת סד ע"א גם על בגד, וביאר הטעם, שאולי השיער שממנו נעשה השק אינו מתחבר יפה בליבוד כמו בצמר ופשתים. גם חידוש זה אינו מתיישב ברמב"ם הנ"ל ובראשונים נוספים שלהלן, שמחד נקטו שהבגד צריך להיות אריג ומאידך קיימו וקבלו את הריבוי ללבדים.⁸²

בפירוש הראב"ד על הספרא (שמיני פרשת ו, ח) מצאנו שהבחיין בין הלבד שהתרבה לבין החבל שהתמעט ע"פ אופי השימוש בהם. זה לשונו: "ומניין לרבות את הלבדים, פירוש, פלטרש בלעז, ואע"פ שאינו טווי וארוג כשאר בגדים? ת"ל 'או בגד'. ואע"פ שאנו ממעטים למטה חבלים ומשיחות מפני שאינן טווי וארוג, התם הוא שאינן עושין מעשה בגד, אבל הלבדים אע"פ שאינן טווי וארוג הרי הם עושין מעשה בגד"⁸³, ולכן הם מתרבים מאו בגד". נראה שרצונו לומר שלא רק צורת העיבוד קובעת אלא אופי השימוש, האם הוא אופייני לבגד. לכן החבל התמעט, ואילו הלבדים התרבו מפני שהם

מתטמא בטומאה מן הטומאות מפני שאינו ראוי לכלום". וכך משמע בתוספתא הנ"ל, שמונה את הלבדים בין הבגדים העבים ששיעורם שלושה על שלושה, ועמד בזה ב'מרגניתא דרבי מאיר' (שפירא, מהדו' ירושלים תשע"ז עמ' שז). לפ"ז אפשר לבאר את דברי הרמב"ם בהקדמה לטהרות (עמ' יב, שהערונו עליהם בהערה 74): "ולשון התוספתא: העושה חלוק מן הלבד אם יש בו שלשה על שלשה טמא, וזה הוא שיעור הבגד לטומאה כמו שיתבאר בעשרים ושבעה ממסכתא זו": כוונתו לומר שיש סוגי בגדים שזהו שיעורם, כגון העבים, ואין זה שיעור ייחודי ללבדים. מאמירה זו משתמע שהלימוד מ"או בגד" לרבות את הלבדים אינו מקביל לדרשה לרבות את שאר המינים: שאר המינים הם חידוש נפרד, ולכן שיעורם בג"ט, ואילו הלבדים הם פירוש והרחבה למושג בגד, ולכן עקרונית הם מק"ט ככל בגד, ורק עוביים מצריך שיעור אחר.

82 חידוש גדול נוסף כתב בעז"כ, ללא קשר לקושי בסוגיות, שהריבוי ללבדים מ"או בגד" נאמר רק על צמר ופשתים ולא על שאר המינים שנלמדו גם הם מ"או בגד", דהיינו, הריבוי מתייחס למה שנאמר במפורש ולא למה שנלמד מריבוי. קשה להלום את דבריו עם הרמב"ם (כלים פ"א הי"א הנ"ל): "כל שהוא אריג, בין מצמר ופשתים בין מן הקנבס או המשי... הוא הנקרא בגד לענין טומאה. והלבדים כבגדים לכל דבר", ומשמע להדיא שהחידוש בלבדים מתייחס לכל אלו, כפי שהוכיח בגידולי טהרה (ס' טז). וכ"כ בבכורי יעקב (תוספת ביכורים ס' תרכט) שלבדים מק"ט אע"פ שאינם מצו"פ.

83 כך הנוסח במהדו' אופק. בדפוס הישן: "עשוין".

משמשים למלבוש או למצע וכדומה, כפי שמקובל להשתמש בבדים טוויים וארוגים. כיו"ב כתב המאירי (שבת כו ע"א): "זה שכתבנו שהלבדים מיטמאים בכל הטמאות, יש שואלין בה ממה שאמרו בששי של מסכתא זו: כשטימא בשרץ לא טמא אלא טווי וארוג! והם מתרצים, שלא אמרוה אלא להוציא חבלים ומשיחות, אף של צמר ופשתים, אבל לבדים, שהוא בגד עצמו, לא". מכל מקום, משמע שבד טווי וארוג מק"ט גם אם השימוש בו אינו אופייני לבגד. נמצא, אפוא, שיש חילוק להלכה בין בד טווי וארוג, שטמא גם אם השימוש בו אינו אופייני לבגדים, לבין לבד, שטמא רק כאשר הוא משמש שימוש אופייני לבגדים.

לעניין זה יש להעיר שמרש"י בזבחים צה ע"א הנ"ל מוכח שגם לבדים שאינם ראויים ללבישה אלא לישיבה מק"ט, שכן כתב: "העבים - בגד עב. והרכין - פלטר"א שאינו ארוג. אין בהן משום שלש על שלש - דלאו ללבישה חזו ולא לתקן בהן חלוק אלא לישב עליו, וצריך שלשה על שלשה" (והתוספתא הנ"ל על חלוק של לבד היא מקרה חריג, עיי"ש בחס"ד). מכל מקום, אין בזה ניגוד להגדרת הראב"ד, שכן גם הישיבה היא משימושי הבגדים.

מסתימת הרמב"ם (כלים פ"א הי"א הנ"ל) ש"כל שהוא אריג... הוא הנקרא בגד לענין טומאה. והלבדים כבגדים לכל דבר" אפשר להבין שאין כל חילוק בין לבד לבין טווי ואריג, וכל שימוש שהאריג טמא בו - אף הלבדים כן, ולא כפי שהסקתי מדברי הראב"ד. אולם מסקנה זו אינה הכרחית: ייתכן שבמילה "לבדים" הרמב"ם מציין לא רק צורת עיבוד מסוימת אלא גם סוג מסוים של שימוש מקובל שטמון ממילא במילה זו, וכאילו אמר: "המצעים העשויים על ידי ליבוד". ראייה למוכן זה של "לבדים" מהתוספתא בכלים (ב"ב פ"ז ה"א): "נימי הברסין והברתסין והפמליאות והחמילות והלבדין והסגסגין והכרים והכסתות שלש אצבעות". משמע ש"לבדין" הם יריעה לשימוש מוגדר ובגודל ידוע פחות או יותר, כעין שאר הפרטים בתוספתא, ולכן ניתן לקבוע שיעור אחיד לנימה המשמשת להם כיד. ובגמ' בשבת קמו ע"ב על "בי סדיא" (רש"י: לבדים) מבואר שהלבדים הרכים מיועדים גם ללבישה, ולכן הם מותרים בטלטול ברה"ר כשלובשים אותם, ואילו הקשים מיועדים רק לישיבה או שכיבה עליהם (וכן הוכיח בגידולי טהרה סי' טז)⁸⁴.

באחרונים מצאנו בזה מחלוקת מפורסמת על אודות טומאת הנייר: דעת הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' קה) שנייר כתיבה שנעשה מבלויי סחבות דינו כלבדים ומקבל טומאה, ואילו בגידולי טהרה (שם) ועוד אחרונים השיבו עליו, שהלבדים הטמאים הם העשויים למלבוש או לישיבה, ולא לכתובה. בסי' ז יתבאר שהנייר של חז"ל הוא הפפירוס,

84 ייתכן להבין כך גם במשנה בכלאים פ"ט מ"ט: "לבדים אסורים מפני שהם שועים", שאין הכוונה רק לומר שצורת עיבוד מסוימת של הצמר והפשתן אסורה, אם במקרה מסוים יעשה ממנה מלבוש ומצע, אלא המשנה מעיקרה מתייחסת גם לשימוש המקובל של הלבדים ואומרת שאסור להשתמש בלבדים בשימושם הידוע כמצעים, ואכמ"ל בשיטות הראשונים בדן כלאיים בלבדים.

ואינו בגדר "לבדים" כי אינו מסיבי בגד, ומ"מ מהרמב"ם והר"ש מוכח כדעת החולקים על הנוב"י, שאפילו נייר מצמר גפן אינו מק"ט אם לא נעשה כלי קיבול או למלבוש. מלבד זאת, ייתכן לענ"ד שאילו היה הנוב"י רואה את הראב"ד והמאירי, שטרם נדפסו בימיו, היה חוזר בו.

עיבוד הלבדים

דין נוסף באחרונים באשר לחידוש בלבדים מצאנו לגבי צורת העיבוד של הבר. החזו"א (יו"ד סי' קכו סק"ז) כתב: "יש לדון אחרי שנתרבו שאר בגדים לטמא שלשה על שלשה, ואפשר שגם גומי בכלל שאר בגדים, אף שאינו אריג, הלא גם לבדים טמאים! ואמנם נראה דלא נתרבו אלא צמר גמלים וצמר גפן וכיו"ב שהן בטויה ואריגה כצמר ופשתים, אבל לא דברים הנמסים ונתכים, וכן הוא לשון הר"מ פ"א מהל' כלים הל' יא-יב". הווי אומר: "לבד" הוא חיבור של סיבים, לא בדרך טויה ואריגה אלא בצורה שונה, ומכל מקום צריך שיהיו לפנינו סיבים שהודקו זה לזה, כדרך צמר ופשתים. לפיכך הגומי, על אף גמישותו, אינו נחשב כ"בגד", מאחר שהוא התמזג ליריעה אחת⁸⁵. זאת, בניגוד לדברי המהרש"ם (ח"א סי' ב) לגבי גומי, שלמד מדברי הנודע ביהודה הנ"ל לטמא את הנייר כלבדים שהוא הדין בגומי, ולדברי החזו"א חילוק גדול ביניהם: הנייר עשוי מסיבים שהתגבשו ליריעה אחת, מה שאין כן גומי, העשוי ביציקה. בשו"ת ברית יעקב (לרב מרדכי ליבשיץ, יו"ד סוף סי' סא) כתב כעין זה לסתור את דעת הנוב"י על נייר, שהחידוש בטומאת הלבדים הוא רק כאשר הפשתן קיים וניכר, ולא כשפנים חדשות באו לכאן. אך בשו"ת אז נדברו (ח"ז עמ' קח, ח"ט עמ' קלז) נקט כסברת המהרש"ם: כל צורת חיבור מלאכותי של חומרים כלולה בחידוש של לבדים, פרט לעור, שמחובר באופן טבעי.

לענ"ד סברת החזו"א מוכחת מדין מפץ של שיפה וגמי. מפץ זה אינו בגדר "בגד", שהרי הוא טמא רק בשיעור ששה על ששה טפחים (כלים פכ"ז מ"ב), וטומאת המת שבו היא רק מק"ו מטומאת מדרס, מאחר ש"אינו בכלל בגד" (רש"י ב"ק כה ע"ב ד"ה מפץ). לכן על פי ההבנה המקובלת אין לו טהרה במקווה (שבת פד ע"א, וראה סי' ב), ויש אומרים שטומאתו מדרבנן בלבד (תוס' שם ד"ה מפץ, וראה סי' א)⁸⁶. אם כן יש לשאול: מאחר שכל מיני הצומח התרבו לטומאת בגדים, מדוע מפץ אינו "בגד"? ! מה חיסרון יש בו שמפקיע ממנו שם "בגד"? נלע"ד שהביאור לכך הוא ש"בגד", בין בלשון בני אדם בזמן מתן תורה ובין

85 משמע שהחזו"א לא למד זאת מהדרישה לטווי וארוג, אלא מההנחה שסתם "בגד" הוא צמר ופשתים ושאר המינים התרבו מ"או בגד", ולכן התרבו דווקא כעין צמר ופשתים. וראה הערה 17, שיש בחזו"א סתירות לכאורה בשאלה האם לדעת רבא סתם "בגד" כולל את כל המינים.

86 אף שהדבר פשוט, אציין לצל"ח שבת כו ע"א (ד"ה ודע) שכתב שהדבר ברור שמחצלת של שיפה וגמי ומפץ אינה בגדר בגד, וזאת אפילו לחולקים על תדבר"י וסוכריים שסתם "בגד" אינו צמר ופשתים. כלומר, הנחה זו שמפץ אינו "בגד" ידועה גם בלא "דומיא דצמר ופשתים"; אך לא ביאר מדוע הדבר כל כך פשוט.

בהגדרת התורה, הוא יריעה שנעשתה מחוטים, דהיינו סיבים דקיקים, ואין בגד בלא "חוטים". חלקי המחצלת גסים ואינם "חוטים", ולכן אינה "בגד"⁸⁷ (לנימוקים אחרים לכך שהמחצלת אינה נחשבת "בגד", ודחייתם, ראה בהערה⁸⁸). מכאן יש ללמוד בקל וחומר שיריעה העשויה מקשה אחת אינה "בגד".

87 כיו"ב כתב הקהילות יעקב (טהרות סי' ח) לבאר מדוע המפץ אינו כלי, כי "לא נחשב אריג בשם כלי אלא באריג של בגד או שק, שחוטיהן דקין ולאחר אריגה הוא שוה בלא בליטות, אבל באריג של קש ושאר מינים שהן עבים, ולאחר האריגה הוא כולו בליטות, עולה ויורד בו, וכל כהאי גוונא לאו כלי הוא, שאין עושיין כן אלא מדוחק... וכיו"ב שנינו ספכ"ז דכלים דשלוש על שלוש שנמצא בו קשר טהור, הרי דחד בליטה של קשר מפסיד את האריג" (הקה"י מסביר בכך את דעת הרמב"ם שמפץ אינו כלי וגרע משאר פשוטי כלי עץ, ראה סי' ב' עמ' 67, ודומני שסברה זו מוסכמת לגבי הגדרת בגד). אמנם מצאנו (בתוספתא כלים ב"ב פ"ה ה"ב) ש"חלוק של נייר" מק"ט וכן "כף של סיב" שעשאה חגור, וטומאתם מתורת בגד, כמ"ש לעיל פרק א עמ' 129. ובשלמא סיב של דקל, אכן הוא דקיק כחוט, אבל חלוק של נייר, מפפירוס (כפי שיתבאר בסי' ז פרק א), דרכו להיעשות ברצועות ברוחב ס"מ בערך. ושמה י"ל שמדובר כשלוקח מחומר הנייר ועשהו רצועות דקיקות, ולא הוצרכה התוספתא לומר זאת כי סתמו כפירושו, שכן דרך עשיית חלוק מנייר, מאחר שהחלוק צמוד לגוף האדם ובהכרח עליו להיות עדין (כדין בפוסקים האחרונים על טהרת נייר לא הוזכר שיקול זה שחוטיו גסים, מפני שהם עסקו בנייר שנעשה מפסולת בגדים). וע"ע בדברות משה שציינתי בסי' ב הערה 9. ניתן לכאורה להציע סברות אחרות מדוע מחצלת אינה "בגד":

88 א. מחצלת אינה משמשת ללבישה. אך הרי בגד מק"ט גם אם הוא מיועד לשיבה ושכיבה ולא ללבישה, כגון סדין העשוי לשיבה (כלים פכ"ד מ"ג) וכן לבדים עבים שאינם מתאימים ללבישה אלא לשיבה (כפי שהובא לעיל משבת קמו ע"ב ורש"י זבחים צה ע"א ד"ה אין בהן), וכל בגד שמיועד לתשמיש גוף האדם מק"ט (עיין רמב"ם הל' כלים פכ"ז הל' יב-יג וחזו"א כלים סי' ה סק"ד, וראה בסי' ז עמ' 294). וראה במגנין שלמה שבת סג ע"א שכתב שמפץ "אע"ג דלאו בגד הוא מ"מ משמש מעשה בגד", עיי"ש מה שביאר לפ"ז. אכן מצינו שמה שאינו לתשמיש גוף האדם אלא לכיסוי כלים, למשל, טהור, אך לא מפני שאינו "בגד" אלא מפני שאינו "כלי מעשה", עיי"ן משא"ח כלים פכ"ד מ"ג, וזהו טעם אפשרי גם לטהרת נייר כתיבה, כמ"ש כמה אחרונים (ע"ש במשא"ח לגבי ספרים ולהלן סי' ז הערה 49); ועל הטעם לטומאת וילון עיי"ן ביצה יד ע"ב ומאירי וצל"ח, ואכמ"ל. ומה שמצאנו לעיתים שבגד טהור כי אינו ראוי ללבישה (עיי"ן כלים פכ"ח מ"ט בפיה"מ לרמב"ם ומשא"ח), הוא דווקא בבגד שנעשה לשם לבישה ואינו ראוי לה.

ב. מאחר שהמושג "בגד" הוא שם משותף לבד ולמלבוש, היה מקום לומר שרק יריעה שעשויה לשמש למלבוש, מבחינת סוג החומר שממנו נעשתה ומבחינת צורת העיבוד, מק"ט גם אם נעשתה שלא למלבוש אלא לשימוש אחר, כפי שהוכח, ואילו יריעה שאינה ראויה למלבוש, כגון מחצלת, אינה מק"ט בתורת "בגד" (כעין זה הציע החזו"א הנ"ל לבאר בדעת החת"ס). אלא שגם סברה זו נסתרת מדין בגדים עבים, שאינם ראויים למלבוש, כדברי רש"י בזבחים הנ"ל, ואעפ"כ מק"ט מפני שהם ראויים ללבישה.

ג. בגד הוא אריגה צפופה, ואילו במחצלת יש נקבים קטנים (שפירות קטנים עוברים דרכם, עיי"ן רש"י סוכה כ ע"ב ד"ה ראויין). ברם, נראה שגם זה אינו טעם לטהר בגד, גם אם נקביו ניכרים, אם אינם מפריעים לשימושו הרגיל. עיי"ן כלים פכ"ד מט"ז על סבכה של זקנה ובפיה"מ שם, שאפילו נקבים גדולים, שמחמתם הסבכה אינה ראויה לשיבה, אינם מבטלים את טומאתה, וכן מבואר במשא"ח כלים פכ"ח מ"ט, ועיי"ש בתפא"י יכין אות עה, עז ובשו"ת להורות נתן ח"ב סי' א. אמנם הראב"ד (הל' כלים פכ"ז ה"ט) כתב שבגד שנקביו "גדולים מאד" אין עליו תורת בגד, ועיי"ן בפירושו בעדויות פ"ג מ"ד. מכל מקום, נראה שנקבי המחצלת אינם בהכרח בכלל זה, ולא זהו הטעם לכך שאינה נחשבת "בגד".

סיכום

בסוגיה בשבת משתמע ש"בגד" הוא טווי וארוג דווקא, וכך נקטו הראשונים. מאידך, מצאנו שגם הלכדים התרבו לטומאה, וכפי שפסק הרמב"ם וראשונים נוספים, ומשמע שדין זה מוסכם, בין לגבי צמר ופשתים ובין לגבי שאר מינים (ולא כעזרת כהנים). אם כי מצאנו ראשונים שהתעלמו לכאורה מדין זה (תוס' ורמב"ן בשבת).

בראב"ד ובמאירי מבואר שהלבד התרבה לטומאה רק אם השימוש בו אופייני לבגד, והיינו למלבוש או לישיבה ושכיבה, ונראה שבזה יש חילוק להלכה בין טווי וארוג לבין לבד. בכך מסתייעת שיטת האחרונים שטיהרה נייר כתיבה העשוי כלבדים, מפני שאינו משמש לתשמיש בגד.

עוד נחלקו אחרונים האם יריעה שנעשתה מקשה אחת ללא חוטים, כגון שקית פלסטיק (שנקראת בלשון העם "שקית ניילון", אם כי אינה מניילון), נחשבת כ"לבדים" (מהרש"ם) או לא (חזו"א). לענ"ד מסתבר כחזו"א ש"בגד" אינו אלא העשוי מחוטים דקים, ואם לא כן לא יובן מדוע מחצלת אינה "בגד".

פרק ד: בגד סינתטי

מחלוקת הפוסקים וטעמיה

פוסקי דורנו חלוקים בשאלה האם בגד סינתטי מקבל טומאה. ההשלכה העיקרית שנדונה היא דין כתמים שנמצאו על בגד כזה, לאור ההלכה (שו"ע יו"ד סי' קצ"ט) שכתם שנמצא על דבר שאינו מקבל טומאה הרי זה טהור.

הדיון על בגד סינתטי שונה באופן מהותי מהדיון על קבלת טומאה בכלי מחומר סינתטי כגון פלסטיק. בכלי מוצק התורה מנתה רשימת חומרים שהם המקבלים טומאה, ומה שלא נכלל ברשימה זו הרי הוא טהור, כפי שיתבאר בסי' יא. לעומת זאת בבגד התורה לא הגבילה במפורש את החומר שממנו הוא נעשה, ועל פי שיטת התנאים הנקוטה בידינו להלכה, כפי שהתבאר בפרק א, גם בגד שאינו צמר ופשתים אלא משאר המינים מקבל טומאה. מה, אפוא, היסוד לטהר בגד סינתטי?

המחלוקת בענייניו של בגד זה סובבת סביב שתי שאלות עיקריות: א. מאחר שקיימא לן שדבר הגדל בים טהור, לרבות בגד הנעשה מדבר הגדל בים, נחלקו הפוסקים האם הנפט, שממנו נעשים הבגדים הסינתטיים, נחשב כ"גדל בים". ב. בהנחה שטומאת שאר הבגדים מלבד צמר ופשתים נלמדה מריבוי מיוחד, "או בגד", נחלקו הדעות האם ריבוי זה גורף וכולל את כל המינים כולם (מלבד הגדל בים), או שמא הוא מוגבל לחומרים הדומים יותר לצמר ופשתים. מצאנו כיו"ב לגבי השק, שהוזכר בפסוק לצד הבגד, שהריבוי מ"או שק" מוגבל למה שדומה לשק, כמ"ש בשבת סד ע"א: "מניין לרבות את הקילקלי ואת החבק? [כלי רכיבה עשויים מנוצת העזים] - ת"ל 'או שק'. יכול שאני מרבה

את החבלים ואת המשיחות? – ת"ל 'שק', מה שק טווי ואריג – אף כל טווי ואריג". וכך כתב הגר"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"א סי' א) לגבי "או בגד", שהריבוי מלמד רק על בגדים הנעשים מן הגדל בארץ, כצמר ופשתים. זאת, כפי שביאר בעזרת כהנים (שמיני פרשתא וי, דף ע"א), את הדרשה: "מה בגד מין הגדל בארץ אף עור מין הגדל בארץ", שההנחה שבגד הוא הגדל בארץ יסודה בכך שהריבוי "או" מלמד על כעין צמר ופשתים דווקא. לפיכך קבע הגר"ש שבגד ניילון אינו בכלל זה, מפני שהוא נעשה מנפט, שהוא כמים, ואינו "גדל בארץ"⁸⁹. בשו"ת להורות נתן (ח"ב סי' גיג) ובמנחת אשר (במדבר, עמ' קצז) נקטו כשיטה זו מטעם אחר: "גדל בארץ" שהתרבה מ"או" הוא רק מה שגדל ומתפתח כצמר ופשתים, דהיינו מן החי והצומח, ולא מן הדומם.

יש נפקא מינה בין שני הטעמים לטהרת בגדים אלו, מפני שלפי הטעם "גדל בים" יש לטמא כאשר מעורב בבגד ולו מעט מסיבים אחרים הגדלים בארץ, לאור הדין שהגדל בים שחיבר לו חוט מן הגדל בארץ טמא (כלים פ"ז מ"ג), ואילו לפי הטעם שסיבים שאינם מהחי והצומח לא התרבו לטומאה כלל מסתבר לטהר בתערובת כל עוד רובה סינתטי⁹⁰. מקרה מיוחד הוא בגד סינתטי העשוי כיריעה אחת, כגון מפת ניילון: בבגד כזה יש טעם נוסף לטהר, מפני שאינו טווי וארוג.

פירוט דעות הפוסקים

להלן אמנה את שיטות הפוסקים שדנו בשאלה זו, בתוספת הערות לעיון בדבריהם. על סיעת המטמאים נמנים: המנחת יצחק (ח"ד סי' קיח)⁹¹; מנחת שלמה (לגרש"ז אורבך ח"ב סי'

89 מדברי הרב אלישיב בתשובתו יש משמעויות שונות, האם הדגש בדבריו הוא שהנפט נחשב כים ולא כארץ או שמא הנקודה היא שאינו "גדל" ומתרבה כמו החי והצומח, ולכן לא התרבה מ"או". בהערותיו בשבת כז ע"ב מבואר יותר כצד הראשון, ובהערותיו בחולין פד ע"א נקט שהנפט נחשב כמים לכל דבר.

יש להעיר על דברי הרב אלישיב בקובץ תשובות ח"ג סי' קלג, שבגד משאר מינים מק"ט בג' אצבעות ולא בג"ט, וטעמו ש"באו"ח סי' ט פסק הרמ"א דכל המינים חייבים בציצית ומסיק שם דהכי הלכתא, והיינו כרבא דלית ליה הא דתנא דבי רבי ישמעאל, ולדידיה בגד האמור בתורה סתם כל הבגדים במשמע... ולפי זה גם שאר מינים מקבלים טומאה בג' אצבעות על ג' אצבעות". ולכאורה סותר לדבריו בח"א סי' א, שקי"ל שהלימוד לשאר מינים הוא מ"או בגד" ולכן דווקא דומיא דצמר ופשתים.

90 לעניין זה ראה בטהרת הבית ח"א עמ' טז, ולהלן סי' ה פרק ד, ובפרט בהערה 100, ולהלן סי' ט.

91 וכתב: "לדעתי אין מציאות כזה שיהיה בגד שלובשים על הגוף ולא יהיה מקבל טומאה, דאף בנייר דפליגו בזה הפוסקים... מ"מ אם נעשה ממנו בגד נראה דלכו"ע מקבל טומאה, עיין בטהרת ישראל (באר יצחק סי' קצ אות קיא), וביותר בתשובת מהרש"ם (ח"א סי' ב), וממילא גם בגד ניילון הוי דבר המקבל טומאה ויש בו משום כתמים". מש"כ ש"אין מציאות" שבגד שנלבש על הגוף אינו מק"ט, אינו מתיישב לכאורה עם דברי הרמב"ם (הל' כלים פ"א ה"ג) שבגד מצמר הגדל בים אינו מק"ט, וכבר העירו על המנח"י בזה (דברי דוד, טהרני, ח"א י"ד סי' לב; חק וזמן, נדה, עמ' צט). המהרש"ם שציין עוסק בגומי צמחי, כפי שיתבאר בסי' יא עמ' 395, ואין ממנו ראייה לעניין הטענה לטהר ניילון משום שהוא גדל בים. ושמא היה פשוט למנח"י שבגד סינתטי אינו בגדר "גדל בים", ולפיכך לא חש להערות אלו.

עז, ב); ⁹²; ציץ אליעזר (ח"ב סי' ג אות ו) ⁹³; אז נדברו (ח"ז סי' נב-נד וח"ט סי' נ) ⁹⁴; תשובות והנהגות (ח"ג סי' ג) ⁹⁵; חזקת טהרה (לרב יחזקאל ראטה, דף קסו, דרך ישרה' סקי"ב) ⁹⁶; בדי השולחן (לרב שרגא פייוול כהן, סי' קצ ס"ק קז) ⁹⁷; דרכי טהרה לרב אליהו (השלם, תשע"א, פרק ב, כא); חוט שני (נידה, עמ' קסד סי"א ושעה"צ ס"ק קנז) ⁹⁸; הרב מרדכי גרוס ⁹⁹; מראה כהן (הרב רובין, עמ' כט) ¹⁰⁰; וכך נוטה דעת האור לציון (ח"א או"ח סי' ג) ¹⁰¹ והדברי יציב (או"ח סי' ג אות ז-ח) ¹⁰².

יש מבין פוסקים אלה שחילקו בין בגדים הארוגים שתי וערב, שטמאים, לבין העשויים יריעה אחת, שטהורים ¹⁰³; ויש שלא חילקו בדבר ¹⁰⁴.

92 הטעם, שנפט אינו נחשב כ"גדל בים", ראה דבריו בסי' ה עמ' 251. תשובה זו במנחת שלמה היא משנותיו המוקדמות, אבל גם כשנודעה לו דעת הגרי"ש אלישיב לטהר את הניילון לא חזר בו, ראה 'שערי טהרה' (לרב שטרן) סי' טז עמ' נו ולהלן הערה 103.

93 החשיב את הניילון כדבר הגדל ביבשה. לעניין ציצית הוא נוטה לחייב אפילו ביריעה אחת של ניילון ללא אריגה, ראה להלן בדיון על ציצית, ולא ברור מדבריו האם הוא הדין לעניין טומאה.

94 הנפט אינו בגדר "גדל בים", וגם אין יסוד להצריך דומיא דצמר ופשתים בדרשה חדשה שלא מצאנו בחז"ל (עיין ח"ז עמ' קז-קח). כאמור לעיל פרק ג, לדעתו גם אין תנאי שהבגד יהיה ארוג, אלא כל צורה של חיבור חומרים כלולה בחידוש של לבדים, פרט לעור, שמחובר באופן טבעי (ח"ז עמ' קח, ח"ט עמ' קלז).

95 לדעתו הניילון נחשב כגדל בים ואעפ"כ טמא, מדרבנן או אפילו מדאורייתא, מפני ששורש הדין שדבר הגדל בים טהור הוא שאין זה בגד נורמלי, משא"כ בימינו; וראה על סברתו בסי' ה הערה 116. עוד צידד שאפילו בגד שאינו ארוג מק"ט, אם יש רגילות ללבשו, או אפילו אם מקובל לארוג בגדים מחומר זה.

96 חילק במפורש בין כלי פלסטיק לבגד ניילון, וראה דיון בדבריו על פלסטיק בסי' יא עמ' 397.

97 אף הוא חילק בין כלים לבגדים, כנ"ל.

98 שם טיהר בגד סינתטי רק אם הוא ביציקה אחת (בניגוד לכלי פלסטיק, שטהור, ע"ש סי"ב); אך בס"ק קנח הסתפק שמא הנפט הוא "גדל בים".

99 שיעורי טהרה עמ' קיב-קיג ופרדס שמחה עמ' נח-ס, ע"ש שחילק בין כלי פלסטיק, שטהורים, לבגדים, שטמאים אא"כ אינם ארוגים.

100 ציין למנח"י (ומדבריו לעיל מיניה משמע שהבין שבחזו"א שלהלן אין סתירה לזה).

101 ראה סי' ה הערה 108. במנחת אשר הנ"ל ציין שבאור לציון כתב כדבריו לטהר, ולא הבנתו, שהרי באול"צ שם האריך לבאר שגם עפר נקרא "גדל בארץ".

102 דיונו הישיר הוא לעניין ציצית, וכתב שבגד ניילון חייב אפילו אם הניילון נחשב כגדל בים, מפני שהמושג "בגד" כשלעצמו כולל גם את הגדל בים, וההגבלה לגדל בארץ היא לימוד מיוחד לעניין טומאה, משא"כ בציצית. והוסיף שהנפט אינו בגדר "גדל בים", מפני שמערכים בניילון חומרים נוספים הגדלים ביבשה (ולדעתו אפילו מיעוט גורר את הרוב לטומאה, ועל כך ראה בסי' ה הערה 102), וכן משום שבמהותו הניילון אינו שייך לים דווקא, "שעצם הניילון הוא מדברים שונים הגדלים בארץ, והאוויר והמים רק לנפוחו וכוחו". שמא כוונתו שאמנם הנפט גדל בים אבל החומרים הנוספים לו שנמצאים בניילון הם החומר היסודי, ואילו הנפט רק מעצב את צורתו, וצ"ב, ולפי הידוע לי אינו מתאים למציאות.

103 ראה הערות 98, 99, הגרז"נ גולדברג זצ"ל בהסכמתו ל'מראות חיים' על כלים, וכן הובא בשמו ב'ספר פועה' עמ' 154 הערה 29, ושם הובא בשם הרב נבנצל שליט"א שכך הייתה דעת הגרש"ז ("כמדומני").

אגב, בהערה 27 שם נמנה המהרש"ם בין המטמאים בגד סינתטי, ולא היא, כנ"ל הערה 91.

104 ראה בהערות לעיל על הציץ אליעזר, אז נדברו ותשובות והנהגות.

לעומתם, סיעת פוסקים טיהרה את הבגדים הסינתטיים בכל אופן שהוא (כאשר הבגד 100% סינתטי). על סיעה זו נמנים: אגרות משה (י"ד ח"ג סי' נג)¹⁰⁵; טהרת הבית (ח"א עמ' תח)¹⁰⁶; הרב אלישיב (קובץ תשובות ח"א סי' א)¹⁰⁷; שבט הלוי (ח"י סי' ריז)¹⁰⁸; משנת יעקב (לר' יעקב סג"ל ליבוביץ, ח"ג עמ' קה)¹⁰⁹; אבן ישראל (ח"ט אר"ח סי' א)¹¹⁰; פסקי משנה הלכות (פרק ג, יא); הרב חיים פנחס שיינברג (מובא ב'חק וזמן - נידה' עמ' קז); שו"ת להורות נתן (ח"ב סי' ג-ד)¹¹¹; טהרת הכלים (ח"ד עמ' שיד)¹¹²; מנחת אשר (במדבר עמ' קצו, ראה לעיל); משמרת הטהרה (לרב קארפ, ח"א פ"ג סט"ו)¹¹³; טהרה כהלכה (לרב פרקש, ח"א עמ' פד).

החזו"א (מקוואות סי' קכו סק"ז הנ"ל) כתב על גומי (צמחי, "שרף עץ ידוע"): "ועוד יש לדון אחרי שנתרבו שאר בגדים לטמא שלשה על שלשה, ואפשר שגם גומי בכלל שאר בגדים. אף שאינו אריג, הלא גם לבדים טמאים. ואמנם נראה דלא נתרבו אלא צמר גמלים וצמר גפן וכיו"ב, שהן בטויה ואריגה כצמר ופשתים, אבל לא דברים הנמסים ונתכים, וכ"ה לשון הר"מ פ"א מהל' כלים הל' יא-יב". א"כ יריעת גומי אינה "בגד", ומסתבר שהוא הדין ליריעת ניילון אחידה. הנושא בדבריו הוא שימוש בפקק גומי למקווה, ונראה

105 ז"ל: "והטעם דלא נעשו חוטיין אלא כעור הוא טעם לפטור מציצית, ולא לענין טומאה. אבל עתה שמעתי שנעשה רק מהשמן הנמצא במעינות מעומק האדמה, שא"כ ודאי אין מק"ט, גם לא מדרבנן, ככלי אדמה". מה שכתב שהעדר החוטים אינו עילה לטהר צ"ב, שהרי אדרבה, מצינו ש"בגד" הוא טווי וארוג או עכ"פ לבדים, כנ"ל, וראה הערה 132. עוד קשה מה שהסיק לטהר משום שהם ככלי אדמה, שהרי דין זה נאמר בכלים קשיחים ולא בכבד, שלא מצאנו הגבלה על החומר שממנו נעשה, וראה להלן הערה 125 על בגד מכלי גללים. ואכן תמה עליו ב'או נדברו' (ח"ט סי' נ עמ' קלז): "הדברים הללו מרפסין איגרא. אנו עסוקין בדיני בגדים, שנתרבו כל המינים, גם אולי יצויר שנעשה מאדמה, ומביא ראייה מכלים, שרק כלים מסוימים".

106 אך עיי"ש עמ' תט: "ונראה לי שעכ"פ בכתמים דרבנן יש להקל", ובדאורייתא אין זה פשוט.

107 ראה דיון בדבריו בהערה 89. ראה גם ב'קב ונקי' (לרב וילברשטיין) סי' תרצב בשם הרב אלישיב, שמי שנצרך להיכנס למקום המקדש בטומאה מטעמי פיקוח נפש "ישתדל ללבוש בגדים סינתטיים ולא ילבש טלית קטן וכדומה", ולא הציע שילבש ט"ק מבגד סינתטי (ואין לומר שממ"נ או שהוא טמא או שפטור מציצית, עיין קובץ תשובות שם ובהערות הרב אלישיב לשבת כז ע"ב), ושמא לעניין דאורייתא לא רצה להקל בזה.

108 מפני שדינו כגדל בים, וראה בסי' יא פרק ד, שיש בזה סתירה לכאורה בשבט הלוי, ועיי"ש הערה 61.

109 לא הזכיר סברת "גדל בים", אלא דימה את הניילון לנייר לשיטת הסוברים שהוא בגד "פנים חדשות", כדעת הסד"ט (סי' קצ סק"ט) והחת"ס (ח"ו סי' פא). אך לא הבנתי שייכות הדברים לכאן: הסד"ט והחת"ס דנים בבגד שנשחן ונעשה נייר כתיבה, והורו שבטל ממנו שם "בגד" מאחר שפנים חדשות באו לכאן. לעומת זאת כאן גם הפנים החדשות הם "בגד", ומה בכך שנשתנתה צורתו וכבר אינו החומר הקודם? (במשנת יעקב שם הרגיש בזה, ולא הבנתי תשובתו).

110 כתב שדינו כגדל בים, ולא ברור מדבריו האם מצד שמעיין הנפט הוא ים או מצד שאינו "גדל", עיי"ש (אגב, הוא מציין שיש גם ניילון מעץ, ע"פ המנח"י ח"ה, ושמא הבין כך מסי' צב שם, ולא היא, עיי"ש היטב).

111 בגד מהדומם אינו "גדל" ואינו דומה לצמר ופשתים.

112 הפירוט בברייתא מהם המינים שהתרבו מ"או בגד" מלמד שרק הדומים לצמר ופשתן ושק, שבאים מהחי והצומח, מק"ט. והוסיף שבשקית ניילון ומפת ניילון, שאינם ארוגים, אין ספק שטהורים.

113 משום שגדל בים, וצירף לזה את דברי החזו"א שבעינין טווי וארוג ואת האג"מ.

שמטרתו להוציא מדברי המהרש"ם (ח"א סי' ב, הנ"ל פרק ג) שפסלו למקוה. ומשמע לענ"ד מלשון החזו"א שהפקיע את הגומי הנימס וניתך מפני שגם כעת אין בו חוטים, לאור הרמב"ם שציין לו, שביאר שבגד הוא "אריג" או לכל היותר "לבדים", דחיסת סיבים זה לזה, אך לא יציקה שאין בה חוטים וסיבים. אולם לא נאמר בדברי החזו"א שחומר שנימס וניתך ואחר כך עשו ממנו חוטים וארגום הרי זה טהור, ומשמע לענ"ד שבאופן זה אף הוא יטמא; ובדברי תלמידיו ראיתי דעות שונות בעניין זה¹¹⁴.

אין בדברי החזו"א התייחסות לניילון סינתטי מההיבט של "גדל ביס", ואם כן אין הכרע מה דעתו בבגד ניילון ארוג. מכל מקום, בכלים סי' ה סק"א כתב: "ונראה דהא דמרבין מ'או בגד' היינו כל המינין שדרך לעשות מהן בגדים ומשמשים כעין תשמיש צו"פ", ומשמע שלא הגביל זאת למיני החי והצומח¹¹⁵. גם לא התכוון "שדרך לעשות מהן בגדים" בזמן מתן תורה דווקא, כפי שמוכח מדבריו לגבי הגומי. אם כן, רק אם יחשיב את הנפט כ"גדל ביס" ממש יטהר בו¹¹⁶.

בהלכות ציצית

בדומה לשאלה על טהרת בגד ניילון דנו הפוסקים על חיובו בציצית, והדיון משיק להלכות טומאה וטהרה, כפי שחלקם הזכירו במפורש. דיון זה סובב סביב שתי שאלות עיקריות: א. האם שאר המינים מלבד צו"פ, החייבים מדאורייתא או מדרבנן (לדעות השונות באמוראים ובפוסקים), הם דווקא המינים הדומים לצו"פ, והניילון במהותו אינו דומה להם. ב. האם בציצית יש דרישה לבגד טווי וארוג, והאם תנאי זה מתקיים בדרכי עיבודו של הניילון.

בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' ט) ציין להלכה שהעור פטור מציצית (מנחות מ ע"ב) והביא את הסברו של הלבוש (או"ח סי' י ס"ד) להלכה זו: "ובגד הוא כל דבר הנארג באריגה ונעשה

114 בחוט שני הנ"ל הערה 98 טימא בגד סינתטי ארוג, וציין לחזו"א הנ"ל, וכן ב'חוט שני - נושאים שונים' סי' י ס"ב, עמ' צ. לאידך גיסא, ב'חידושים וביאורים' מנחות מ ע"א הביא את דברי החזו"א וכתב: "ולפי זה נראה לכאורה דבגדים העשויים מניילון אינם מק"ט ואינם חייבים בציצית, דאף שמרסקים אותם ונארגים כבגדים, מכל מקום כיון שביצירתם הם נמסים ונתכים אינם בכלל בגדים, ועכ"פ לחומרא ודאי יש לחשבם כן", ומשמעות לשונו "ונארגים" שכוונתו לחוטי ניילון ואעפ"כ צידד שאינם מק"ט. ראה גם הערות 100, 113.

115 ומדבריו ברישא שם מתבאר שהריבוי נאמר גם על מיני בגדים שאין במינם טהרה במקוה, וראה ביאור הדברים בסי' ב עמ' 93.

116 ב'שערי טהרה' (לרב שטרן, סי' טז, עמ' סא) כתב בשם החזו"א שבגד ניילון מק"ט, ע"פ מש"כ בשמו הרב בנימין זילבר בקובץ 'מעין התורה'. ולא היא. הרב זילבר שם (ע"ש שנה ג עמ' רפב ושנה ד עמ' פז, הובאו באופן חלקי גם בשו"ת או נדברו ח"ו, ע"ש סי' נג עמ' קיא וסי' נד עמ' קטז) ציין לסברת החזו"א (יו"ד סי' פט סק"ב) שאם היה מקובל לעשות בגד מנייר אזי היה מק"ט, והזכיר בצדה את סברת המנחת יצחק שבגד ניילון מק"ט. אולם החזו"א טיהר בגד ניילון שאין בו טווייה ואריגה אלא יציקה, ובזה הוא שונה מנייר שדנו בו האחרונים, שנעשה בהדבקה של סיבים זה לזה. ולגבי סברת "גדל ביס" אין לנו הוכחה ברורה בדעת החזו"א.

בגד, לאפוקי מלבוש של עור, וכן בשו"ע הרב (שם ס"ז): "מלבושים של עור פטורים... שנאמר 'על כנפי בגדיהם', ואין נקרא בגד אלא שנארג"¹¹⁷. לפיכך חילק הרב פרנק בין בגד ניילון שעשוי כיחידה אחת, שפטור, לבין בגד הנעשה מאריגת חוטי ניילון, שחייב, וכן פסק בהליכות שלמה (תפילה פ"ג סט"ז).

יש שחלקו על הרב פרנק, ובכיוונים מנוגדים: האג"מ (או"ח ח"ב סי' א) סובר שניילון מופקע לגמרי מציצית, אפילו בבגד הארוג מחוטי ניילון. והטעם, שאינם דומים לצו"פ, שהכרח לעשותם באריגה, ולא התרבו אלא המינים הדומים להם. לפיכך הניילון, מכיוון שיש אפשרות לעשותו יריעה אחת, ממילא אף אם עשהו חוטים וארגם אינו דומה לצו"פ, אלא דינו כעור שפטור. ולא מיבעיא למ"ד ששאר המינים חייבים מדאורייתא, "דלא מרבין מ'הכנף' אלא מינים שנעשים מחוטים, כמו בגדים מצמר ופשתים, ולא בגדים מעורות שאינם בדומה להם"¹¹⁸; אלא גם לדעת הרמב"ם ששאר המינים חייבים מדרבנן לא חייבו חכמים אלא בדומה לצמר ופשתים¹¹⁹. ראייה לדבר, שהרמב"ם סתם וכתב שעור פטור (ציצית פ"ג ה"ד) ולא חילק בין יריעה אחת של עור לבין עור שעשהו רצועות דקות וארגן. מכל מקום, לדעת האג"מ זהו טעם לפטור מציצית ולא לטהר מטומאה¹²⁰.

לאידך גיסא, בציץ אליעזר (ח"ב סי' ג) נטה לחייב בציצית אפילו את בגדי הניילון העשויים יריעה אחת ללא טווייה ואריגה, וכן באז נדברו (ח"ז סי' נב-נד). לדעתם העור הופקע מציצית משום שמטבעו אינו זקוק לאריגה כלל, מה שאין כן ניילון, שנעשה בידי אדם וניתן לעשותו כך או אחרת¹²¹.

מקור מרכזי שנדון בהקשר זה הוא המשנה בכלים פכ"ז מ"א הנ"ל, בה נאמר שהשק חמור מן העור, מפני שהעור מק"ט בשלוש אפשרויות: בתור כלי קיבול, או בתור מדרס, או כאוהל המת, ו"מוסף עליו השק שהוא מטמא משום אריג". הרמב"ם מפרש: "והעור משום שלשה, שהרי יחסר לו מן המנויין בשק משום אריג, לפי שאין בו אריג". משמעות

117 הפמ"ג (א"א סי' י סק"ב) הקשה על טעמו של הלבוש, שמצאנו שלבדים נקראו בגד אע"פ שאינם ארוגים (אך ציין שלעניין כלאיים יש מחלוקת האם איסורם מדאורייתא), והציע טעם אחר לפטור העור מציצית כי "עור לא מקרי בגד". לדעת הלבוש י"ל שהלבדים אינם "בגד" אלא רק התרבו מ"או בגד", וגם לדעה המחייבתם בכלאיים הרי זה מלימוד מיוחד בספרא קדושים (פרק ד,ח): "אין לי אלא בגד, מניין לרבות את הלבדים? ת"ל 'שעטנו', דבר שהוא שוע טווי ונוז". עוד יש לומר בדעת הלבוש, ש"אריג" לאו דווקא, אלא העיקר הוא שמדובר בסיבים שאוחדו זה לזה, ולא במקשה אחת כעור.

118 הדברים מתאימים לשיטה הנ"ל פרק א ש"הכנף" הוא ריבוי.

119 אע"פ שפשט הרמב"ם (ציצית פ"ג ה"ב) שתקנת חכמים לחייב שאר המינים "כדי להזהר במצות ציצית" אינה גזירה משום צו"פ, אלא עניין עצמי להרבות בלבישת ציצית.

120 ראה הערה 105.

121 ראה גם בהערות הרב אלישיב לשבת כז ע"ב, שהדרישה לטווי וארוג נאמרה רק בחומר שזקוק לכך כדי להיות בגד טוב, משא"כ בניילון, ועל הצד שהוא חייב בציצית אין הבדל בין ארוג לבין מקשה אחת.

לשון זו שבמציאות העור הוא יריעה אחת ולא אריג, ולכן אינו נטמא מדין זה. אולם הר"ש כתב: "משום אריג - משא"כ בעור, דאם עשה ממנו רצועות דקות (טהור) וארגו אין בו טומאה", וכן ברע"ב ובתפא"י שם.

באג"מ הבין מלשון הרמב"ם "לפי שאין בו אריג" (ובתרגום הישן: "לפי שאין אריגות בו") שאין זה רק תיאור טכני, אלא טעם לעניין, שמכיוון שניתן לעשות בגד מעור בלא אריגה, לפיכך גם אם קצצו וארגו אין זה "אריג", וכדעת הר"ש. אך בציץ אליעזר דחה את פירושו, וביאר שהרמב"ם חולק על הר"ש וסובר שאם יעשה חוטי עור ויארגם ה"ז אריג, וכפי שניתן להבין גם מהלבוש וש"ע הרב הנ"ל.

הכרעת ההלכה

לענ"ד הלכה כדעת המטמאים בגד סינתטי ארוג, מהטעמים הבאים:

א. הסברה שנפט נחשב "גדל בים" תידון בפירוט בסי' ה, פרק חמישי (עמ' 249), ושם כתבתי את הנראה לענ"ד שנפט אינו "ים" ולא "גדל בים", ולעניין הלכה זו שדבר הגדל בים טהור - כל דבר המצוי ביבשה, לרבות הדומים שבמעבה האדמה, נקרא "גדל בארץ".

ב. הטענה השנייה שבריבוי "או בגד" התרבו רק המינים הדומים לצמר ופשתים אינה מיושבת לענ"ד. ראשית, הסברה הפשוטה יותר היא שרובא במנחות לט ע"ב, המחייב שאר מינים בציצית, אינו נזקק כלל לריבוי "או", אלא סובר שסתם "בגד" האמור בתורה הוא כל חומר המשמש למלבוש, ללא כל הגבלה. ראה לעיל פרק א, שכך משמע בגמ' ביבמות ה ע"א ושבת כז ע"ב. אם כן, אין כל יסוד לטמא דווקא את הדומה לצמר ופשתים.

ג. גם אם נקבל שלהלכה קי"ל כתנא דבי ר' ישמעאל ש"בגד" אינו אלא צו"פ ושאר המינים נלמדו מ"או", אין לנו כל הוכחה מחז"ל להגביל את הריבוי לחי ולצומח ולהוציא את הדומם. הגמרא בשבת מדברת בהכללה על "שאר בגדים", וגם בברייתא שפירטה "צמר גמלים וצמר ארנבים, נוצה של עזים, והשירין והכלך והסריקין" לא הוזכרו קנבוס וצמר גפן, ומכאן שלא באה לפרט את הכל אלא להביא דוגמאות¹²². מאידך, הברייתא לא ציינה כלל כלשהו שסייע בידינו להבחין בין בגד זה לאחר, ונמצא, אפוא, שכל המינים בכלל¹²³.

122 בזה נדחית טענת שו"ת מהר"י שטייף (סי' כח) שהפירוט מלמד שטימאו רק את אלה שנמנו. אך ראה סי' ב עמ' 92, טעם אחר להשמטה זו.

123 בשו"ת מהר"ח או"ז (סי' רה) התקשה בגמ' בשבת כז ע"ב, לגבי טומאת נגעים: "שלש על שלש מנין? תלמוד לומר: והבגד... ואימא: לרבות שלשה על שלשה בשאר בגדים! אמר קרא 'בגד צמר ופשתים', בגד צמר ופשתים - אין, מידי אחריני - לא". "מאי פריך ואימא לרבות שלשה על שלשה [כצ"ל] בשאר בגדים? למה לא נאמר מאי צמר מין בהמה דקה ונאכל, ומטעם זה אין לרבות שאר בגדים כמו צמר גמלים? ויש להעמיד הרבוי בצמר לשלש על שלש". כלומר, מאחר

אמנם בימי חז"ל לא היה שימוש רווח בבגד שאינו מהחי והצומח, ודוגמה יחידה שמצאתי בנדון זה היא המיינטון, בגד חסין אש שהוזכר בכמה מדרשים ומקורו מאסבסט¹²⁴. אם כן יש לומר שלכן לא טרחה הברייתא להגדיר את הכלל הקובע ש"בגד" אינו אלא מהחי והצומח. אך היא הנותנת: דווקא מפני שבחז"ל אין התייחסות מפורשת לבגד מן הדומם, נמצא שקביעת כלל כזה היא חידוש דרשה מדעתנו. רק בדרשת הספרא הגבילו חז"ל במשמע את הגדרת ה"בגד" באומרים "מה בגד מן הגדל בארץ", והדבר לא נאמר כדי לחדש חידוש בהלכות בגד, אלא להשמיע חידוש בהלכות עור. ומאחר שהתברר לנו שהמושג "גדל בארץ" כולל את הדומם שבארץ (כפי שיחבאר בסי' ה פרק א, עמ' 215 והלאה), מנלן לחדש לימוד נוסף שלא הוזכר? ה"דומיא דצמר ופשתים" הוא רק במאפיינים שלמדונו חז"ל, נוכחות ביבשה ותו לא¹²⁵.

שנאמר בנגעים בפירוש "צמר", מה ההו"א לרבות שאר מינים שאינם דומים לו כלל, במקום לרבות שלוש על שלוש מצמר? מסתבר שקושייתו מבוססת על הספרא (תוריע, פרשת נגעים פרק יד, א) שמעלה הו"א להקיש עור לצמר ולטמא בנגעים רק עור של מין בהמה דקה ונאכל, ולפיכך מקשה מה"ר"ח או"ז שכך נאמר גם לגבי הצמר עצמו, שגם אם יש הו"א לרבות בגדים נוספים ראוי לרבות צמר בהמה דקה. והשיב בשם ר"י ש"שאר בגדים" בדף כו ע"ב לאו דווקא, אלא "לא רצה לרבות אלא נוצה של עזים, שהוא מן בהמה דקה ונאכל". לפ"ז משמע קצת שבטומאת שרצים, שבה לא נאמרו במפורש צמר ופשתים, ומאידך התרבו במפורש (בברייתא שם כו ע"א) צמר גמלים וכו', "שאר בגדים" הם כל הבגדים ללא יוצא מן הכלל, ולא דווקא הדומים לצמר.

124 ראה 'חיי התרבות בישראל' עמ' קב. בירושלמי בשבת פ"ז ה"ב נאמר שיש בו חיוב מלבן, אך לא מצאתי דיון לגבי טהרתו.

125 יש שהוכיחו שבגד מהדומם טהור מהתפא"י (בהקדמתו לטהרות 'יבקש דעת' מד), שהסביר את הטעם לטומאת בגד משי: "בגד כולל כל אריג ולבדין הנעשה מהגדל בארץ... מיהו בגד משי, אף שאינו נעשה מהגדל מהארץ ממש, רק מרירי תולעים שמתפרנסין מעלי בראמבערין הגדלין בארץ, ג"כ הו"ל מהגדל מהארץ ומק"ט". נראה שנוקד לטעם מיוחד להחשיב את המשי כגדל בארץ, בגלל שהוא ניזון ממנה, ואילו בגד מן הדומם טהור (שו"ת להורות נתן ח"ב סי' ג אות יג). אולם יש סתירה לכאורה בדעת התפא"י בזה, ראה סי' ה הערה 16. לאידך גיסא יש מקום ללמוד מהפמ"ג (או"ח סי' שכ, בהקדמה לאשל אברהם) שכתב שאע"פ שצמר נחשב גידולי קרקע (לעניין מלאכת דש, שאינה אלא בגידול"ק), יש להסתפק האם המשי הוא גידול"ק (ובמנ"ח במצווה לב, מוסף השבת אות יג, הביא בשמו בסתמא שמשי אינו גידול"ק), ולא פשט את ספקו מהדין שמשי מק"ט, ומשמע שסבר שהטומאה אינה תלויה כלל בהיותו גידולי קרקע (וע"ע פמ"ג או"ח סי' תרכט, משב"ז סק"א, שכתב שאכן ועפר ומתכות הם גידולי קרקע).

לעניין הגדרת המשי, בתשובות מיימוניות (הפלאה סי' ד, משו"ת מהר"ח או"ז סי' ע) נאמר שהנודר מ"כל פירות שבעולם" נאסר גם ב"דגים ופשתן וצמר וקנבוס ומשי ועצים וכמה דברים הגדלים ונולדים זה מזה וכהמה וכהמה דברים נקראים פרי מפרי וגדולי קרקע". נראה שאין כוונתו שכולם הם גידולי קרקע, שהרי מסקנת הגמ' בערובין כח ע"א שדגים אינם גידול"ק, אלא כוונתו שכולם הם "פרי", דבר הנולד מדבר, ולמושג זה אין קשר לקרקע דווקא, ראה בערובין שם: "למעוטי כל דלא דמי ליה משני צדין".

עכ"פ מסתבר שמשי המתהווה מרוק התולעים אינו עדיף מגללים, וא"כ למדנו שהדין שכלי אבנים וגללים ואדמה טהורים נאמר בכלים קשיחים ולא בבגד הנעשה מהם.

ד. מסתימת המשניות בכלים משמע שבגד מן הדומם טמא. אין במסכת פירוש על טיב הבגד, ומשמע שהכל בכלל, פרט למה שהוזכר בפ"ז מ"ג: "כל שבים טהור". אם בגד מן הדומם אינו מקבל טומאה, כגון המיינטון הנ"ל, אין ללמוד את המסכת כל דרך לדעת זאת.

ה. ראייה נוספת לטומאת בגד מן הדומם משתמעת מהגמ' בשבת סג ע"ב (שהוזכרה בחלקה לעיל פרק ב) וז"ל: "כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: מניין לאריג כל שהוא שהוא טמא? - מציץ. אמר ליה אביי: וציץ אריג הוא? והתניא: ציץ כמין טס של זהב, ורוחב שתי אצבעות, ומוקף מאוזן לאוזן, וכתוב עליו בשתי שיטין... כי סליק רב דימי לנהרדעא, שלח להו: דברים שאמרת לי כסם טעות הם בידי, ברם כך אמרו משום רבי יוחנן: מניין לתכשיט כל שהוא שהוא טמא? - מציץ. ומניין לאריג כל שהוא שהוא טמא? - מ'או בגד". המפרשים התקשו בשאלה, מדוע אביי בקושייתו נזקק לברייתא המתארת את הציץ, ומה ההו"א של רב דימי להוכיח ממנו על אריג? הרי מפורש בתורה שהציץ עשוי מזהב! ותירצו כמה מגדולי האחרונים שמהפסוק אין הוכחה שהציץ אינו אריג, כי אולי נעשה מחוטי זהב שזורים. לפ"ז הראיה מהברייתא היא מהמילה "טס", שמשמעו חתיכת מתכת אחת¹²⁶. מתירוף זה יוצא שאריג מחוטי זהב מטמא בתורת בגד¹²⁷.

אמנם יש מקום לומר שדין זה משתנה בין ההו"א למסקנה בסוגיה: ע"פ ההו"א הלימוד על אריג כל שהוא הוא מציץ, ולכן אריג מחוטי זהב מק"ט, אך לפי המסקנה שלמדנו מ"או בגד" ממילא הלימוד מצומצם יותר, לאריג מן החי והצומח הדומה לצמר ופשתים. מכל מקום, מסתימת דברי האחרונים הללו משמע שלא ראו חידוש מיוחד בדין אריג מחוטי זהב.

הריטב"א תירץ את השאלה אחרת, שבהו"א הציץ היה מונח על גבי אריג, וכיו"ב תירוף נוסף בשפ"א, שאולי היה שזור חוטים בתוך הזהב. לפ"ז ראיית אביי מהברייתא אינה מהמילה "טס", אלא שמכך שהברייתא האריכה לתאר את הציץ ולא הזכירה אריג כלשהו משמע שאין בו אריג. לענ"ד יש קושי בתירוף זה, שהרי הברייתא אינה מזכירה את פתיל התכלת, וגם לא את הכיפה של צמר שהייתה תחת הציץ (חולין קלח ע"א; אך

126 כך כתבו ב'למנצח לדוד' (לר"ד פארדו, מהדור' יין ישן בקנקן חדש', שבת, עמ' שעח), וציין לו בשתיקה ביד דוד, וכן בשפת אמת. נראה שכך פירש גם ב'צנצנת המן' (לר' מנחם מן אונא, תפ"ג), שכתב שהגמ' הביאה גם את דברי ר"א בר' יוסי "אני ראיתיו בעיר רומי" וכו' להורות שאף הוא נחלק רק לגבי צורת הכתיבה, "ולא פליג ואמר ארוג היה ולא טס של זהב".

127 לכאורה מצאנו כך להדיא בתוס' בנוזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש, שכתבו בשם ר"ת: "דתכשיטי כלי מתכות שפיר מיקרו 'בגדים' כדכתיב בבגדי כהונה 'אלה הבגדים אשר יעשו' וחשיב ציץ". אך נראה שאין כוונתם לגדרי "בגד" בכל התורה, וכוודאי תכשיט מתכת העשוי מקשה אחת כמו הציץ אינו חייב בציצית, אלא כוונתם רק לומר שאפשר להעמיד את הפסוק "וכבסתם בגדיכם" במלחמת מדין בתכשיטי מתכת (על הקשיים בפירוש זה עמדת ב'טהרת ישראל' ח"א עמ' 97).

הרמב"ם השמיטה, עיין כס"מ הל' כלה"מ פ"י ה"ג, ואכמ"ל). גם הלשון "וציץ אריג הוא?", ולא "וציץ אריג יש בו?", פשטה שהדיון על הציץ עצמו, כדברי האחרונים הנ"ל. ומכך שהריטב"א לא תירץ כדברי האחרונים הללו אין להוכיח לאידך גיסא, שלדעתו אריג של חוטי זהב אינו "בגד". ייתכן שלדעתו אין הו"א שכך הייתה צורת הציץ, מפני שבחוטי זהב לא ניתן לקיים "ופתחת עליו פיתוחי חותם" (שמות כח, לו, ועיין גיטין כ ע"א).

עלה בדינו, אפוא, שפשט הסוגיה נוטה שאריג מחוטי זהב נחשב אף הוא כאריג, ועכ"פ חבל אחרונים חשובים תפסו כך בפשטות. מכאן ש"בגד" אינו רק מן החי והצומח אלא גם מן הדומם¹²⁸.

ו. היה מקום לטהר את הבגד הסינתטי מטעם אחר (ששמעתי מחכם אחד), אם נפרש ש"בגד" בתורה הוא שם לקבוצת חומרים מסוימת שממנה היה מקובל לעשות בגדים, וכל חומר חדש, שאינו שייך לאותה קבוצה, אינו "בגד", ובפרט חומר מסוג חדש לגמרי, שאינו מן החי והצומח. לענ"ד יש להשיב: ייתכן אולי שזוהי סברת תדבר"י, שאין "בגד" אלא צו"פ, דהיינו שאין זו רק גזירה שווה מנגעים אלא פרשנות פשטית למושג "בגד" על פי המקובל. מכל מקום, להלכה הריבוי "או" מלמד גם על מה שאינו קרוי "בגד". אך אין בזה צורך: בפשטות המושג "בגד", שלכו"ע מאגד לפחות שני מינים השונים מאוד זה מזה, הצמר והפשתן, אינו שם לקבוצת חומרים מסוימים, אלא הוא שם כללי למארג של חוטים שיש לו צורה ועיבוד ושימוש מסוימים. כשם ש"בית" הוא שמו של מבנה קבע הראוי למגורים, ופשוט שדיני התורה לגבי "בית" נאמרו גם על בית מחומרים חדשים שלא שערום אבותינו, כך גם "בגד". ולא מצאנו בחז"ל ובראשונים הבחנה כלשהי בין בדים שהיו בשימושם של בני ישראל בזמן מתן תורה או שלא היו¹²⁹.

באשר לצורת העיבוד של ה"בגד", מסתבר לענ"ד כדעה המקילה, שיריעה אחידה (כמו

128 בהמשך הסוגיה בשבת נאמר: "אמר רבא: אריג כל שהוא טמא – מ'או בגד', תכשיט כל שהוא טמא – מציץ, אריג ותכשיט כל שהוא טמא – מ'כל כלי מעשה". המפרשים דנו בשאלה מה החידוש בסיפא, "אריג ותכשיט כל שהוא", ולמה דינו לא מובן מאליו מדין אריג או תכשיט דלעיל? ופירושו הרשב"א ותוס' הרא"ש ש"תכשיט" הוא תכשיט חשוב של מתכת, "אריג" אינו ממתכת אבל סתמו למלבוש, ו"אריג ותכשיט" מחדש שאפילו אריג שאינו של מתכת ואינו לצורך מלבוש אלא רק לתכשיט מ"מ טמא. אין להוכיח מפירושם שחוטי מתכת אינם חשובים "אריג", אלא שסתם "אריג" אינו ממתכת (אדרבה, מלשון הריטב"א "מתכשיט כל שהוא הו"א הני מילי דאניסכא, קמ"ל דאפילו תכשיט של אריג טמא בכל שהוא" משמע שמחלק בין טס של מתכת לחוטי מתכת, והם בכלל אריג; ואינו מוכרח). על מלאכת האורג בשבת בחוטי מתכת עיין 'טל נתן' עמ' קלז-קלח.

129 לעניין זה יש להעיר, שרגליים לדבר שהמשי לא היה בשימושם של בני ישראל בזמן מתן תורה, כנ"ל בסוף הערה 23, ושמא אף הקנבוס וצמר גפן, ראה הערה 22.

שקית פלסטיק¹³⁰), שאיננה כטווי וארוג ואף לא כלבדים, הרי זו טהורה, כפי שהתבאר בפרק ג.

לכאורה היה מקום לומר שגם ניילון ארוג אינו דומה לאריג ולבדים, מפני שבאריג ולבדים יש סיבים קצרים שמתאחדים בטויה או בליבוד, ואילו בחוט הניילון אין גיבוש של סיבים קצרים ליחידה אחת. אולם מסתבר לענ"ד שפרט זה, האם החוטים שלפנינו היו ארוכים מעיקרם או התאחדו מחוטים קצרים, אינו משמעותי, מאחר שבתוצר הסופי הבדל זה אינו ניכר. ושתי ראיות לדבר: א. המשנה בכלים פכ"ז מ"א והרמב"ם בהל' כלים פ"א הי"א הגדירו את הבגד כ"אריג" ולא הזכירו את הטויה. ב. במשי איכותי אין טויה כפשוטה, שכן באופן טבעי החוט ארוך מאוד (כמה ק"מ!), וגלילת החוטים זה עם זה היא שזירה ולא טויה (ועיין ברכ"י או"ח סי' ט, שדן כיצד לבצע "טויה לשמה" במשי לציצית במשיכת החוט מן הפקעת). ומאחר שהמשי מק"ט, ולא חילקו חז"ל בין משי שנטווה או לא, אות הוא שהטויה אינה מעכבת בהגדרת ה"בגד"¹³¹.

במדרס

בעניין הגומי כתב המהרש"ם (ח"א סי' ב הנ"ל וסי' קמה) שגם אלמלא החידוש של לבדים יש לטמא את הראוי למדרס, מפני שהדין שצריך טווי וארוג נאמר רק בבגד שאינו ראוי למדרס, כפי שביאר המהרש"א את התוס' בשבת (נו ע"ב ד"ה ואינה מטמאה). כאמור לעיל בפרק ג, גם הרמב"ן הסכים לדין זה שאיסטמא שייחדה למדרס טמאה אע"פ שאינה טויה וארוגה: "ולענין מדרס ודאי טמאה אם ייחדה למדרס, שאפילו פשוטי כלי עץ נתברו למדרס"¹³². לפי זה יצא חידוש גדול לחומרא, שסדין ניילון, למשל, העשוי יריעה אחת ולכן אינו "בגד", מקבל טומאת מדרס ואף אין לו טהרה במקווה, שכן אינו "בגד", וכפי שאומרת הגמ' (שבת פד ע"א) על מפץ, שטמא מדרס מפני ש"יש במינו טהרה במקווה" ולו עצמו אין טהרה.

130 שמה הנפוץ "שקית ניילון", אך מבחינה כימית אינה מניילון, ומכל מקום גם היא תוצר של נפט.

131 לאור כל האמור מסתבר לענ"ד שגם בכתמים יש להחמיר בבגד סינתטי. לעניין זה יש להעיר שבעלמא גם בדיני דרבנן אין מקילים אלא בספק גמור ובלתי מוכרע ולא בספק שאינו שקול, כגון יחיד נגד רבים, פרט לעניינים מסוימים מדרבנן שבהם הקלו אפילו כיחיד נגד רבים: ערובין ואבלות (ערובין מו ע"א). ולגבי כתמים מצינו במאירי (נדה סא ע"ב, לגבי בגד צבוע) שהקל אף כיחיד נגד רבים, אבל נראה שאין זה כלל גורף, ובשאר ראשונים, אפילו אלו שהקלו בבגד צבוע, משמע שהקלו מטעם מיוחד בעניין זה, עיין רשב"א בתוה"ב ב"ז ש"ד (מהדו' מוה"ק עמ' רפט).

132 כמו כן משמע מהפנ"י הנ"ל בסוף הערה 49, ודוק. על פי זה ניתן אולי להסביר מש"כ באגרות משה (יר"ד ח"ג סי' נג): "אבל ניילון שעושין מהם בגדים יש טעם גדול שיקבלו טומאה, והטעם דלא נעשו חוטיה אלא כעור הוא טעם לפטור מציצית ולא לענין טומאה", שלכאורה תמוה, כנ"ל, הרי בעינין טווי וארוג! (ואמנם עור עצמו טמא, כמפורש בתורה, אע"פ שפטור מציצית, אך זהו דין מיוחד בעור ולא בכלל "בגד", וניילון אינו עור כמובן). ושמא כוונתו שבגד ראוי למדרס ולכן לא שייכת בו קולא זו. אך למעשה הורה האג"מ שבגדי ניילון אינם מק"ט, מטעם אחר, כנ"ל הערה 105.

לעומת זאת בחזו"א (יו"ד סי' קכו סק"ז) משמע שהגומי, אפילו אם הוא גמיש כבגד ומיוחד למדרס, טהור מן המדרס, וכך הבינו בדעתו כמה גדולים, שטיהרו בגדי ניילון לפי סברת החזו"א (ראה 'חק וזמן', נידה, עמ' קח; 'טעם ודעת', הל' טו"מ פכ"א שעה"צ סקי"ח, ובמקורות שציינו)¹³³. וסברתו צריכה ביאור: מדוע גומי שנעשה ביציקה ולא באריגה אינו נחשב "יש במינו טהרה במקווה" מחמת גומי הנעשה באריגה?

אפשר לתרץ שסברת "יש במינו" נאמרה כאשר מקובל לעשות כלי כיוצא בו, ומאחר שאין דרך לעשות בגד מחוטי גומי נמצא שאין במינו טהרה במקווה; ולפ"ז ביריעה מחומר סינתטי שמקובל לעשות ממנו בגדים ארוגים יודה החזו"א שיש בה טומאת מדרס. אולם מסתבר לענ"ד לבאר אחרת: סברת "יש במינו" שייכת רק כאשר יש חומר מוגדר ומסוים שהתורה פירשה את טומאתו, כגון כלי קיבול מעץ, ולכן החמירה התורה שגם כאשר הוא נעשה באופן אחר, כגון פשוטי כלי עץ, אם הוא ראוי למדרס הרי זה טמא. לעומת זאת בטומאת בגדים, שהתרכו בה כל המינים, נמצא שלא ייחדה התורה חומר מסוים לטומאה, אלא רק קבעה שבגד, דהיינו ארוג או לבדים, מקבל טומאה מכל סוג שהוא. מעתה, אין מקום לטמא במדרס את כל המינים רק משום ש"יש במינם טהרה במקווה" אם ייעשו בגד, שאם כן אין לך חומר שאינו טמא מדרס. ומסתבר שתוס' והרמב"ן, שכתבו שאיטמא טמאה מדרס אע"פ שאינה ארוגה, אמרו זאת מפני שהיא עשויה צמר ופשתים (כפי שמתבאר מהדיון על כלאיים בה), שזהו חומר שהתורה ייחדה לטומאה יותר מאשר חומרי הבגדים (בנגעים, או אף בשרצים בשלוש על שלוש), ולכן יש מקום להחמיר בצמר ופשתים המשמשים למדרס אפילו בצורת עיבוד אחרת. נמצא שאין מקום לטמא בגד סינתטי העשוי למדרס ומעובד ביציקה אחת, רק משום ש"יש במינו טהרה במקווה" בהיותו ארוג או לבדים. וייתכן שאף המהרש"ם מודה בסברה זו, וטימא גומי העשוי למדרס רק מפני שהחשיב אותו כעץ.

כל זאת אפילו ע"פ ההבנה המקובלת במושג "יש במינו טהרה במקווה", דהיינו שבטומאת מדרס הרחיבה התורה את היקף החומרים המקבלים טומאה. ולאור מה שהסקנו בסי' ב על צמצומו של מושג זה, הדבר פשוט שחומר שאינו מקבל טומאת שרצים אינו טמא מדרס.

133 דברי החזו"א אינם ברורים לגמרי בנקודה זו. בתחילה כתב: "ובגומי נראה דגם כלי קיבול טהור [ואפשר שאין מטמאין מדרס כדן כלי גללים כלי אדמה, ולא מקרי דיש במינן טהרה, דלאו מינא דעץ ניהו]... ועוד יש לדון אחרי שנתרכו שאר בגדים לטמא שלשה על שלשה, ואפשר שגם גומי בכלל שאר בגדים... ואמנם נראה דלא נתרכו... דברים הנמסים ונתכים". שיעור דבריו, שפתח בכלי קשיח, ועליו אמר שגומי טהור מדין כלי קיבול, כי אינו מהחומרים הכתובים בתורה, וגם מדרס אין בו, משום שאינו ממין העץ. ואח"כ עבר לדון על גומי גמיש כבגד, שהיסוד לטמאו הוא מהריכוי לשאר בגדים, ועל זה כתב שצורת עיבוד זו לא נתרכה. על כך לא אמר החזו"א במפורש שאין בו מדרס. מכל מקום, מאחר שסתם בגד עשוי למדרס, משמע מסתימת החזו"א שכוונתו בסיפא לטהר אותו לגמרי. ראה גם בחזו"א כלים סי' ה סק"א שכתב במפורש שיש "מיני בגדים שאין במינן טהרה במקווה, [ולכן] אינן טמאין מדרס", ודנתי בדבריו שם לעיל סי' ב עמ' 93.

סיכום

נחלקו הפוסקים על טהרתו של בגד סינתטי, האם מק"ט כדין שאר בגדים או לא. יש שטיהרוהו מאחר שבגד סינתטי עשוי מנפט, ודינו כדבר הגדל בים, או מטעם אחר, ששאר המינים חוץ מצו"פ התרבו לטומאה רק אם יש בהם דמיון לצו"פ, דהיינו שהם באים מהחי והצומח, אך לא מן הדומם. ויש מטמאים, מפני שלדעתם הנפט אינו נחשב כ"גדל בים", וגם לא מצאנו הגבלה ש"בגד" הוא דווקא מהחי והצומח. מחלוקת דומה קיימת גם בהלכות ציצית בבגד ניילון.

לענ"ד הלכה כדעה המחמירה בשתי נקודות אלו: חומר דומם שביבשה נחשב כ"גדל בארץ", ובכלל זה הנפט, שמופק מהאדמה ואינו "ים" (יתבאר בהרחבה בסי"ה). לעניין הדמיון לצמר ופשתן, הסברה הפשוטה יותר היא ש"בגד" כולל את כל המינים אף ללא ריבוי מיוחד, אולם גם לפי הסברה ששאר המינים התרבו מ"או בגד" אין כל ראייה לצמצם את הריבוי למה שבא מהחי והצומח, ואף יש ראייה מסוימת שבגד העשוי מחוטי זהב מק"ט בתורת בגד. לאור זאת, נלע"ד שהעיקר להלכה כדעת הסוברים שבגד סינתטי מקבל טומאה. עם זאת, כאשר הוא מקשה אחת ולא עשוי מחוטים, כגון שקית פלסטיק/ניילון, הרי זה טהור, ואינו כלבדים. ואפילו כשהוא עשוי למדרס, כגון שטיח גומי או סדין ניילון, אינו מק"ט, ואין לטמאו מדין "יש במינו טהרה במקווה".

סיכום כללי ומסקנות

- א. נחלקו חז"ל האם סתם "בגד" שכתורה הוא צמר ופשתים דווקא. עקב כך מצאנו בגמרא ובראשונים שלוש דעות על טומאת שאר מיני הבגדים מלבד צמר ופשתים:
 - א. אינם נטמאים כלל, וכן פסק רב האי גאון. ב. יש בהם ריבוי מיוחד, "או בגד", לקבל טומאה בג' טפחים, בניגוד לצמר ופשתים, הטמאים בג' אצבעות, וכך פסקו הרמב"ם וסיעתו. ג. טמאים בג' אצבעות כצמר ופשתים, וכך משמע בר"ש וסיעתו.
 - ב. מפשטי המשניות מתבאר שאין כל חילוק בין צמר ופשתן לשאר המינים (פרט לטומאת נגעים), וכולם מק"ט בשלוש על שלוש, וכך פשט התוספתא והירושלמי. בספרא, לעומת זאת, משמע שרק צמר ופשתים מקבלים טומאה.
 - ג. הלכה שגם שאר המינים מק"ט, ומסתבר לענ"ד שאין כל חילוק בין צו"פ לשאר המינים, מאחר שזהו פשט המשניות, ועוד, שלדעת רבא משמע שסתם "בגד" כולל את כל המינים, ללא צורך בריבוי מיוחד. גם הראשונים שפסקו בהלכות ציצית שלא כרבא יכולים להודות לדין זה.
 - ד. שיעור ג' אצבעות, או ג' טפחים בשאר מינים לסוברים כן, נאמר רק לגבי חתיכה שנקרעה מן הבגד, או לגבי בגד שאריגתו לא הושלמה. אולם בגד שלם בפני עצמו מקבל טומאה בכל שהוא, עכ"פ כאשר אין כוונה להוסיף עליו (תוס').

- ה. לעניין זה, מסתבר שכאשר אורגים יריעה גדולה על מנת לחלקה לאחר מכן ליחידות קטנות להכנת בגדים, כמקובל בתעשייה בימינו, דין החתיכות כבגד שנארג בפני עצמו, והן מקבלות טומאה בכל שהוא (משמע ברשב"א ומבואר בכמה אחרונים).
- ו. מסתבר שבימינו חתיכה שנקרעה מהבגד אינה מק"ט אפילו כשיש בה ג' אצבעות, מאחר שאין דרך העניים בימינו לשמור מטלית כזו לטלאי לבגדיהם. נמצא שאין כיום משמעות מעשית למחלוקת הנ"ל על שיעור הבגד הנטמא בשאר המינים חוץ מצמר ופשתן.
- ז. בסוגיה בשבת משתמע ש"בגד" הוא טווי וארוג דווקא, וכך נקטו הראשונים. מאידך, מצאנו שגם הלבדים התרבו לטומאה, וכפי שפסק הרמב"ם וראשונים נוספים. אולם הלבד התרבה לטומאה רק אם השימוש בו אופייני לבגד, דהיינו למלבוש או לישיבה ושכיבה (ראב"ד ומאירי). בכך מסתייעת שיטת האחרונים שטיהרה נייר כתיבה העשוי כלבדים, מפני שאינו משמש לתשיש בגד.
- ח. נחלקו אחרונים האם יריעה שנעשתה מקשה אחת ללא חוטים, כגון שקית פלסטיק/ניילון, נחשבת כ"לבדים" (מהרש"ם) או לא (חזו"א). לענ"ד מסתבר כחזו"א ש"בגד" אינו אלא העשוי מחוטים דקים, ואם לא כן לא יובן מדוע מחצלת אינה "בגד".
- ט. נחלקו הפוסקים על טהרתו של בגד סינתטי, האם מק"ט כדין שאר המינים או לא. יש שטיהרו מאחר שבגד סינתטי עשוי מנפט, ולכן דינו כדבר הגדל בים, או משום שהמינים שהתרכו לטומאה הם רק אלו שבאים מהחי והצומח, כצמר ופשתן, אך לא מן הדומם.
- י. לענ"ד הלכה כדעה המחמירה בשתי נקודות אלו: חומר דומם שביבשה נחשב כ"גדל בארץ", ובכלל זה הנפט, שמופק מהאדמה ואינו "ים". גם אין תנאי בבגד שיהיה דומה לצמר ופשתן. לפיכך חולצות, למשל, העשויות מחוטים מחומר סינתטי מקבלות טומאה.
- יא. יריעה שעשויה מקשה אחת ולא מחוטים, כגון שקית פלסטיק/ניילון, טהורה, ואפילו כשהיא עשויה למדרס, כגון שטיח גומי, הרי זו טהורה.